

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1954. LVIII. ÉVF. 3. SZÁM

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KARDOS TIBOR, SZAUDER JÓZSEF,
TOLNAI GÁBOR, TURÓCZI—TROSTLER JÓZSEF

FELELŐS SZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1954. LVIII. évfolyama 3. számának munkatársai:

Horváth János Kossuth-díjas akadémikus, ny. egyetemi tanár, *Pais Dezső* Kossuth-díjas akadémikus, egyetemi tanár, *Koltay-Kastner Jenő* az irodalomtudomány kandidátusa, egyetemi tanár (Szeged), *Gyergyai Albert* az irodalomtudomány kandidátusa, egyetemi docens, *Pirnánt Antal* aspiráns, *Gellért Oszkár* Kossuth-díjas költő, *Keresztury Dezső* az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, *Iványi Béla* ny. egyetemi tanár (Vonyarcvashegy), *V. Windisch Éva* könyvtáros, *Csapodi Csaba* könyvtáros, *Stoll Béla* tudományos kutató, *Kiss Sándor* könyvtáros (Debrecen), *Kömlös Atadár* az irodalomtudomány kandidátusa, tudományos kutató, *Sándor Anna* középiskolai tanár. *Bán Imre* egyetemi docens (Debrecen), *Bruckner János* könyvtáros, *Nagy Miklós* egyetemi adjunktus, *Somogyi Sándor* aspiráns.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., SZÉCHENYI-RAKPART 3.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

TARNAI ANDOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények

évenként négy füzetben, kb. 30 nyomtatott íven jelenik meg. Előfizetési ára egy évre 40 forint. Megrendelhető a Posta Központi Hirlapirodánál Budapest, V., József nádor-tér 1.

Bankszámla: 61.295. Előfizetés esetén az összeg rendeltetése pontosan feltüntetendő. Összevont számozású füzetek megjelenése miatt ajánlatos az évi előfizetési díjat egy összegben befizetni.

A »SZENDRŐI HEGEDŐS-ÉNEK« VERSALAKJÁRÓL

Stoll Béla, ki a címben megnevezett emléket — mondhatni — felfedezte és az Irodalomtörténeti Közlemények multkori számában* közzétette, általában helyesen határozta meg keletkezése idejét, műfaji jellegét és versalakját. A versalak kérdése azonban alaposabb vizsgálatot kíván.

Alakja: négy hetes-sorból álló, többnyire párosrímű strófaképlet. Stoll Béla már magát a hetes (= 4 + 3) sorfajt is ritkaságnak tudja az ének idejében (1540—1558 közt). Többet mondhatunk: a szendrői versezet a maga koráig, sőt egyideig azon is túl, egyetlen képviselője a jelzett versalaknak.

Igaz ugyan, hogy az emlék 72 sora közül csak 58 a hetes, a többi (14 sor) vagy nyolcas, vagy kilences. De az utóbbiak nem más szerkezetű sorképletre átesapó »felváltói«, hanem ritmikailag egyenértékű »cserélői«, hozzáalkalmazkodó helyettesítői a hetesnek. Éppoly kétütemű (4 + 4 időrészi) sorok ezek, mint a hetes, csak hogy egyik vagy másik (főlsz szótagszámú) ütemükben tempógyorsítással tesznek eleget az ütem idő-törvényének. Mindenki ismeri e kedves, tempó-egyengető játékot, ha máshonnan nem, gyermekversikéinkből. Megvan az már legrégebbi vers-emlékünkben, az 1300 körül lejegyzett Mária-siralomban. Az sem »szabadvers« a szó mai értelmében! Sorai kétüteműek, ütemei négy időrésziiek, csak az nincs megkötve, hogy hány szótag töltsen ki időkeretüket. Kitölti pedig hol kettő, hol három (s akkor lassul a tempó), hol négy (s akkor nincs tempó-probléma), hol öt (s akkor gyorsul a tempó). E mintegy 650 évvel ezelőtt lejegyzett szövegben alig akad sor, mely (talán vigyázatlan lejegyzés miatt) tanácstalanul hagyna bennünket a maga ritmusa felől. A szendrői ének más típus: időrészeinek nyelvi kitöltése is szabályozva van, meg van kötve alapnormaként (4 + 3 szótag), de helyjel-közzel elfogad egy-egy alkalmi »cserélőt«. Aki az időszerkezet és nyelvi kitöltés itt érintett viszonyáról alaposabban óhajt értesülni, haszonnal olvashatja Förster Aurélnak »A magyar vers ritmikái alapjai« című kitűnő értekezését (Irod. tört. 1951. 439. l.). Verstanomban még nem hivatkozhattam rá, mert addig csak kéziratban láttam, s utóbb jelent meg nyomtatásban. Sajnos, mintha érdekeltek sem igen ismernék! — Elég az hozzá, hogy ha a sorszótagszám némi változékonysága nem volna is verselmélet és élő ritmikái tapasztalat alapján igazolható, 72 sor közül akkor is az 58-ban kellene látnunk a vers sorfajára jellemző képletet, — nem pedig az attól látszatra eltérő, mindössze 14-ben. A szendrői éneknek tehát szándékolt és ritmusát végig érvényesítő sorfaja a 4 + 3 osztású hetes.

Hetes és cserélői viszonyát néhány példa hádd világítsa meg! Tiszta hetes strófára álljon itt példának a 16-ik, melyből egyúttal az is kiderül, hogy énekszóval és hangszerkísérettel adta elő a szerzője. Mai helyesírással: »Az

*1953. 1—4. szám, 231—233 l.

énöket zengettem, Az nótáját pengettem. Issza Bebek jó borát, Törölgeti tarkóját. Hetes sor egy reakövetkező, 5 + 3 osztású nyolccással (a szaporábban ejtendő szó aláhúzva): »Isten mivel szerete, *Idegen* földön fektete«. A következő strófában két hetesre egy 6 + 3 osztású kilences, meg egy felező nyolcas következik (aláhúzva a szaporább ejtésű szavak): »Én lábamat tisztölöm. Mert mankómhoz kötözöm, *Más felől állatok* egy embört, Vonszom el ki, *mint egy dögöt*«. A többi eset ezek alapján már érthető lesz. Kivált ha figyelembe vesszük, hogy a szótagok számától és megoszlásától már a felütem tempója is éppúgy függ, mint az egész ütemé. Az ütemeket kettős (||), a felütemeket egyes (|) pálcikákkal választva el egymástól, s a szaporább tempójú ütemrészeket aláhúzva, a cserélőt tartalmazó fenti sorok tempó-rendje így ábrázolható: »*Idegen* | földön || fektete. — »*Másfelől* | állatok || egy embört« — »Vonszom | el ki, || mint egy | *dögöt*«. Az első példában az első ütem kezdő fele, a másodikban ugyanannak mindkét fele, az utolsó példában a második ütem záró fele szaporáz. — Nehézkesebbnek látszik a 11-ik strófa: »Talpok siketüljenek, *Könyökben* | vakok || legyenek, Kenyerök hárs || levél | *legyön*, (vagy: »*Kenyerek* | hársle- || vél le- | gyön« ?), *Italjok* | piros || bozza | *legyön*«, — ahol is a főtebb külön-külön említett cserélők mintegy összezsúfolódnak. De ha nem magára kiragadva olvassuk ezt a strófát, hanem az előzők után, s mintegy azok ritmusának a sodrában, bizonyára nehézség nélkül meg tudjuk tartani a hetes sorfaj ritmikai rendjét. Az énekszó meg különösen könnyen biztosítja a ritmikai egyneműséget.

Ami most már a szendrői ének rímrendjét illeti, 18 strófája közül tizenkettő a mi mai fogalmaink szerint is párosríműnek minősül; öt (az első, a 4-ik, 7-ik, 10-ik és 17-ik) négyesríműnek; egy pedig (a 18-ik) határozatlan rímelésűnek: sorvégi szavai u. i.: *táján, gallyában, ínekben, ágyában*. Strófái tehát nem szigorú következetességgel, hanem csak »többnyire« párosríműek. Sőt nem is szándékolt a párosríműségük! Hiszen, mint az imént is említettem, mindjárt legelső strófája négyesrímű. Úgy kell tehát gondolnunk, hogy hegedősünket az alkalmi nyelvi lehetőségek zökkentik ki kezdeti négyríműségéből, s terelik vissza egyszer-egyszer ugyanabba. Így is azonban még későbbi versekhez viszonyítva is, feltűnik túlnyomó párosríműsége. — Azt mondtam fentebb, hogy 12 strófája »a mi mai fogalmaink szerint« is párosríműnek minősül. Emlékünk korában, s a négyesrímnek még vagy két századnyi, szinte kizárólagos uralma idején u. i. sok oly különböző hangrendű sorvégi szótagot összerímelőnek érezték, amit mi ma nem fogadunk el olyannak. Pl. ha egy strófának (emlékünkben az 5-iknek) négy sora *-ben, -ben, -ban, -ban* ragokkal végződik, mi az ilyen elrendezést párosríműnek minősítjük, a szendrői ének szerzője azonban (ha egyáltalán gondolkozott ilyesmiről) négyesrím-számba is bízást elfogadhatta. Még vagy két század emlékeiben fedezhetünk fel u. i. efféle páros-látszatú rímképeket következetesen négyesrímű strófák százai, sőt ezrei között, ami bizonyítja, hogy ily szörványok korántsem ríttak ki a négyríműség szinte magától értetődő rendszeréből.

Minthogy rímrend tekintetében is meg kell majd határozni a szendrői ének verstörténeti helyét, nem árt tudomásul vennünk, mi mindent fogadtak el és alkalmaztak rímnek ama régi századok. Nos, a Régi M. Költők Tára nyolc kötetének szövegei szerint, egyebek közt ilyeneket:

ragok, képzők, köthangok különhangrendű változatait: *-ban -ben; -hoz -hez; -ról -ről; -unk -ünk; -ás -és; -hatatlan -hetetlen; méne — viva; várok — félek; — azonos mondatrésze-*

ket: tégedet — ajakidat; vesznek — asznak; szerencsésb — erősb; üdők — kenyerek; voltát — szépségét; Bálintot — Lőrincöt; megvött — megvert; vala — volt; öless — bántass; vágá — temeté; — a l a n y i é s tárgyas ragozású igealakokat: hiszek — hiszem; jutnának — alítják; történék — kiütének; hányának — ronták; láták — gondolának; erősíték — szörzének; félé — beszéle; készíté — fenyegeté — bocsáta — ostromlatá; (stb.; ilyen feltűnően sok van!); — a z o n o s b e t ű v e l í r t k ű l ö n h a n g o k a t («betűrím»): vala — megcsalá; akar — kár; asszonnyal — monostornál; gondolkodék — főemberek; leánnak — adták; — s o r v é g i n y í l t é s z á r t s z ó t a g o t: prédikálja — Krisztusban; segítjen — fülébe; — n e m a z o n o s, c s a k r o k o n k é p z é s ű v a g y h a s o n l ó h a n g z á s ű m a g á n h a n g z ó k a t: lezendek — áldozok; nálad — tudod; könyvében — hitiből; által — italtól — talál; ökrök — jövének; vivék — köztök; parancsolok — lélek; meghalok — láttalak; azzal — torkáról; Istenem — futnom; ember — jámbor; kever — gyötör; — s o r v é g z ő m á s s a l h a n g z ó k a t: ő keresztyénihez — vigyáz — őriz — oltalmaz; mellett — állat — szövést — keresztséget. Efféle kezdetleges rímek még oly kiválóbb költők verseiben is előfordulnak, kiknek ritmusérzéke és technikai gondja magasan fölötte áll az átlagénak.

* * *

A Szendrői hegedős-énekből, mint előrebocsátottam, Stoll Béla a négy hetes-sorból álló többnyire párosrímű strófaképlet legkorábbi példáját fedezte fel. Hadd térjek rá immár ebbeli elsőségének az igazolására! Némileg túl is mehetek az emlék szereztetése idején, mégpedig 1577-ig, a Régi M. Költők Tára VIII. kötetének legkésőbbi szerzetetésű darabjaiig véve figyelembe valamennyi verses emlékünket. A szendrőivel teljesen azonos képletet azok közt egyet sem találunk. A több mint 4000 sorból álló középkori Katalin-legendának, mely nyolcas alapon fluktuál, négy, rímtelen hetes-sor a záradéka (RMKT. I, 366, és Négyesy, IT. 1915. 176. l.): »Kit engedje minekünk — atya, fiú, szentlélek, — egy örök élő isten — mind örökül örökké.« Ez a sorfajnak első felbukkanása ugyan, de nem önálló, hanem csak záradék-szerepű, mire a sorfaj később is igen alkalmasnak bizonyult. Mégis jegyezzük meg, hogy vallásos költészet kötelékében bukkant fel először. Onnan valók további, ritka példái is. Így mindjárt a szintén még középkori »Ó kegyes Szűz Mária« kezdetű ének (RMKT. I, 213), melynek strófái négy-négy páros-, vagy négyesrímű hetessel kezdődnek, s hat vagy hét másféle sorral folytatódnak. Továbbá Szegedi Kis Istvánnak, már a szendrői hegedős kortársának, négy hetessorból álló strófájú, de négyesrímű szép »dicséret«-e (RMKT. VI, 3). Rímrendjétől eltekintve, egyetlen rokonképlete az a szendrőinek, s ezért talán megbocsátható, ha öt strófája közül legalább az elsőt és az utolsót bemutatom: »Jövel szentlélek Isten! Tarts meg minket ígédben, Ne légyünk setétségben, Maradjunk igaz hitben. — Hogy téged az atyával, És az ő szent fiával, Dicsérhessünk mindnyájan A fényes mennyországban.« Ez utolsó strófát mi talán hajlandók volnánk párosríműnek minősíteni, de a többiek következetes négyesríme figyelmetztet rá, hogy ebben is észrevegyük a sorvégi szótagok *a* — *a* hangzóinak négyrendbeli ismétlődését. — Még két vallásos ének hívja magára figyelmünket az iméntivel rokon szerkezete miatt: Batizi András és Sylvester János egy-egy, talán közös latin eredetű alapuló éneke Krisztus feltámadásáról. (Batizié jelzi is, hogy »az Christus surrexit nótájára« megy). Strófatorzse mindkettőnek szín-

tén négyesrimű hetes, de refrainnal megtoldva (RMKT. II, 65, 131.). Több négyesoros szerkezetről most már jó ideig nincs is tudomásunk. Sztárainak tulajdonítanak egy hétsoros strófájú, igen jó technikájú, hetesriműnek definiálható karácsonyi éneket (RMKT. V, 109). — Ennyi az egész! Ezután már Balassa, meg Rimay következnek a nevesebbek közül, de ők nem éltek hetessel.

Hegedős-énekünk tehát nemcsak ritmikai szerkezete szerint látszik legkorábbinak a hetes-sorfaj változatai közt, hanem mint világi jellegű szerzemény is elsősül alkalmaz (amennyire ellenőrizhetjük) hetes sorfajt általában. Paradisztikus modorát, visszas elmésségeit tekintve vajjon nem kell-e ezek után azt gondolnunk, hogy valamely vallásos ének dallamára »zengette énekét«, »pengette nótáját«, világi énekkel paródiázva, nagyobb hatás kedvéért, a vallást? Gondolatmenete is bibliai kiindulású: Szent Jóbra hivatkozik, s úgy tér aztán saját nyomorúságának, kórságának torzítással »mulattató« részletezésére. —

Sorfaja után másik ritka tulajdonát, párosriműségét viszonyítsuk elődei és kortársai szerzeményeihez, szintén 1577-ig terjedőleg. A Régi M. Költők Tára I. kötetében, mely »középkori verseink«-et tartalmazza, találunk néhány, mindössze két sorból álló versikét (»Édes anya, bódog anya«; — »Bátya, bátya, mely az út«; — »Mikor magyar király zászlóját látá«), meg más közlésben (MNy. 1929. 88. l.) még egyet (»Virág, tudjad, tőled el kell mennem«): ezek párosriműek ugyan, de ha rímeselek akarnak lenni, úgysem lehetnek egyebek. Szintén nem vallhat szándékolt párosriműség mellett a »Regula iuris« című négyesoros versike, mert magános strofa lévén, rímelési elvét ismétléssel nem mutatja ki. Van azonban a középkoriak közt két nagyarányú, meg két kisebb terjedelmű versezet, melyek párosriműsége kétségbevonhatatlanul tudatos rendezés. Mindezek sorfaja a felező nyolcas (valamint az imént említett versikék közül is az elsőé, meg az utolsóé), de nem strófás csoportosításban, hanem szakozatlan sorozatban. Ezek: a Salve Mundi fordítása (300-egynéhány sor), Szent Katalin verses legendája (több mint 4000 sor), az Igen szép imádság (49 sor), meg a két változatban (RMKT. I, 459 és II, 367) ismeretes Csízio (45 sor). — Sem soraik szótagszáma, sem párosriműségük nem zavartalan; legjobb kivételű a Salve Mundi, leghibásabb (legromlottabb szövegű) a Katalin-legendá, kivált középső szakasza. (Az erre vonatkozó részleteket l. nálam: A középkori m. vers ritmusa, 1928, megfelelő cikkelyeiben).

A Régi M. Költők Tára további hét kötetében aztán mindössze két, Heltainak tulajdonított, s bizonyára németből fordított versezetet találunk párosriműt (VI, 327, 333), mégpedig éppoly szakozatlan sorozatút, minőt az utóbb érintett négy középkoriban láttunk. Heltainak van még négy sornyi párosrimű »közbeszéd«-e (VI, 112), mely rímrend megítéléséhez éppoly nem szolgáltatathat kellő alapot, mint az imént említett, középkori »Regula iuris«. Ami ezeken kívül párosrimű (az említett kötetekben), az vagy kétsoros-, vagy az összerímelő két sort refrainnal megtoldó strófájú versezet. Semr olyan szakozatlan sorozatban, mint a középkoriak, sem strófás szerkezetekben nem találni többet 1577-ig. Négyesrimű versezetek strófái közt szórványosan akad néhány párosrimű, kötetlen rímrendűek közé is be-betéved egy-egy (már az Ómagyar Máriasisralomban is), de az nem jelent új kezdeményt a rímelés megrögzött rendszerében. Még Balassa Bálint énekei közt is csak egy kétsoros strófájú mutat párosrimet (Eckhardt kiadásában a 26. sz.); annak is, mint az ily típusú strófáknak rendszerint, a sorai »hosszú sorok«, igazában véve »összetett sorok«, »periódusok«. Balassa sorai 8 + 6 összetételű 14-esek: »Mint sík mezőn

csak egy szál fa egyedül úgy élek». A párosrím-szórványok valóban »szórványos« felbukkanásaira jellemző, hogy a XVI. század végéről való Fortunatus Históriajának 852 strófája közül csak 4 a párosrímű. Vannak kedvezőbb esetek is, de a párosríműségnek oly túlnyomó érvényesülésére, aminővel szendrői énekünk dicsekedhet, a XVI. század végéig nem találni példát.

* * *

Szendrői hegedősről lévén szó, eszünkbe jut a »Szendrői Névtelen«, a Szilágyi és Hajmási históriájának szerzője, vagy fordítója. Stoll Béla gondolóra is veszi, de legott cáfolja kettejük azonosságának a lehetőségét. Nincs is annak semmi fogható jele; a két ének versalakja sem azonos; hegedősünk nyilván alsóbb rendű énekes volt a Névtelennél. De Szendrő várához tartozásuk sejtet valamit. Bebek Ferenc, Szendrő ura, sógora volt Ráskay Gáspárnak, a Vitéz Franciskó szerzőjének: első felesége u. i. Ráskay Gáspár húga, Dorotya, volt. Nos, más helyen (A reformáció jegyében, 229. l.) felhívtam a figyelmet a Vitéz Franciskó (1551.), meg a Szilágyi és Hajmási első versszakának feltűnő rokonságára, s azt következtettem belőle (mit a két család közeli atyafisága is gyaníttat), hogy Szendrőben ismerték Ráskay énekét. Ha most e két jeles énekszerző mellett harmadikul egy közönségesebb »mulattató« hegedős tűnik fel szendrői viszonylatban, azt kell hinnünk, hogy Bebekék várában szívesen fogadtak komolyabb és dévajabb énekeseket egyaránt, s hogy énekesek e várat örömet felkeresték. A komoly nemre a várúr rokona, Ráskay Gáspár adhatott már példát, a mulattatót pedig a szörnyű nagy borivó Bebek Ferenc élvezhette. Bebek »jó borát« hegedősünk is említi, de úgy érthetni, hogy inkább maga Bebek issza azt, mintsem hegedőse. Lehet, hogy a Szilágyi és Hajmási Névtelenje már nem Bebek Ferencnek, hanem Ferenc fiának, Györgynek váruurasága idején fordult meg Szendrőben. Énekének egyik változata 1571-ből, a másik 1561-ből keltezi magát: Bebek Ferencet pedig már 1558-ban kivégeztette Izabella. De némely jelekből arra következtethetünk, hogy az ének 1561-nél is korábbi szerzés. (L. A reform. jegyében, 233. l.) György különben apja halála után Ferdinándhoz állt, s néhány évig még megtarthatta Szendrőt. Különben a Bebek-család bármely tagja érdeklődhetett a Szilágyi és Hajmási tárgya iránt: a család két őse is részt vett, s életét vesztette a rigómezei ütközetben, hol az ének egyik hőse, Szilágyi Mihály fogságba esett.

* * *

Ismerve most már hegedősénekünk verstörténeti helyzetét a XVI. század vége-tájáig, nem volna érdektelen továbbkísérni sorfaja történetét egész a legújabb időkig. Egy ily alkalmi cikk megjelenését azonban, (minő e mostani cikkem), az nagyon késleltetné, kereteit teljesen szétnyomná, s olvasóimat is túlterhelné. Beérem hát azzal, hogy csupán függelék gyanánt csatolok ide némi tájékoztatást a hetes további történetéről, a kezem ügyébe eső vers-kiadványok anyaga alapján. Korántsem lesz ez teljes hitelű kép, de bizonyosan megközelíti, legalább is gyaníttatja a valóságot, s talán arra is jó lesz, hogy kedvet ébresszen hasonló (nagyon hiányzó!) sorfaj-történeti összeállításokra, s egyebek közt mindjárt a hetes sorfaj Arany János utáni történetének megírására. Műköltőink gyakorlatát én u. i. csak Arany Jánosig tekintem át, azt is szükségképp hézagosan.

Először is ki kell rekesztenünk a mi magyar hetesünkkel könnyen össze-
téveszthető, ugyanilyen szótagszámú, trochaikus lejtésű sorokat, akár szintén

trocheusi nyolcasok sorozatát szakgatják meg szabályos, vagy tetszésszerű időközökben (Rájnis : Pásztori dal ; Kisfaludy Károly : A két hajós ; Vörösmarty : Csongor és Tünde ; Petőfi : Csendes tenger rónaságán), akár vegyítetlen sorozatban szaladnak végig egy-egy strófán, vagy egész költeményen (Tompa : Galambposta, Nefelejts). Magyar hetesünket is csak mint önálló, más magyar sorfajokkal periódusba (8, 7 ; 8, 8, 7 ; 7, 6 ; 7, 7, 6 ; 6, 6, 7 stb.) össze nem kapcsolt önálló képletet vehetjük figyelembe, bár meg kell adni, hogy vegyes sorú strófákban (pl. a Himfy-félékben) kitűnő lehorgonyzó, záró szerepe van.

Mindenekelőtt bizonyos negatívumot állapítsunk meg. A szendrőiével azonos műfajú, XVI. századvégi három hegedősének (Századok 1882. 34. 1.) nem hetes-sorfajú. Ismertebb költőink közül nemcsak a »deákos« Rájnis, Baróti Szabó és Révai nem él hetessel, hanem a korábbiak közül Zrínyi, Ráday Pál, Amade Antal, a deákosok kortársai közül Dayka, Versegly, Batsányi, Szentjóni, s a pedig rimes énekeket is író Berzsenyi sem ; végül Kölcsey, Bajza, Szentiváni Mihály, Erdélyi János, Petőfi, Sárosi Gyula, Vajda János, Szász Károly sem. — Első igazi dalköltőnk, Amade László, mindössze három esetben élt tiszta hetessel (két ötsoros, meg egy hétsoros dalában) ; Faludi Ferenc egy világi és három vallásos versében ; Kazinczy csak »A német fiú« című versében, meg A Békák egy részletében ; Csokonai csak Gessnerből fordított »Reggeli ének«-ében ; Kis János csak az Arany Regulák egyikében. XIX. századi műnépdalköltőink, az egy Kriza János kivételével, inkább nyolcas, mintsem hetes sorokban írták dalaikat. Mindjárt az elsónél, Vitkovicsnál feltűnik a nyolcas előretörése a másik rovására. Az ő dalai közt nyolcas sorú 13, hetes 5 ; Kisfaludy Károlynál a kettő aránya 16 : 13 (egyéb költeményei közt egy sincs hetes !) ; Vörösmartynak csak egy dala (A gyászkendő) hetes, az is tempóváltással a strófa harmadik sorában ; Czuczornál, a legfáradhatatlanabb népdalköltőnél, nyolcas 46, hetes 3 ; Szakál Lajosnál 21 és 2, Aranyánál 26 és 1, Gyulainál 16 és 6, Tompánál 8 és 1 a két típus előfordulási száma. Krizánál azonban 10 hetes áll szemben 8 nyolcassal.

Ének-kiadványokban és kéziratos énekeskönyvekben a XVII. század elejétől kezdve a következő számmal találunk tiszta hetes sorfajú darabokat. Senczi Molnárnál kettőt (75. és 135. zsoltár) ; a Cantus Catholiciban (1651) egy latin, két latin és magyar szövegűt ; a Szentsey-dalokkönyvben egyet, a Vásárhelyiben kettőt, a Szíveket újjító bokrétában kettőt ; Bartha Dénes kiadványában (A XVIII. század magyar dallamai) hatot (köztük három, a sor második ütemét megismétlő) ; P. Horváth Ádám Ötödfélszáz Énekeiben tizenégyet ; a Vadrózsák népének jelzett 485 darabja közt ötvenhárom, írótól származó 103 darabja közt tizenkettőt ; Erdélyi János Magyar népköltési gyűjteménye I. kötetében 476 darab közt huszonhatot. — E gyűjteményekben is általános a nyolcas fölénye a hetes fölött ; Erdélyi Jánoséban pl. a 26 hetessel 125 nyolcas, a Vadrózsákban 53 hetessel 208 nyolcas áll szemben. Újabb nevezetes zenei kiadványok hatalmas anyagát nem mindig használhatni fel a mi mostani célunkra. Egyes darabjaik oly sok változatban fordulnak elő bennük, s kivált a gyermekversikék egyenként oly szabadon változtatják alapformáikat, hogy egy-egy sorfaj előfordulására vonatkozó statisztikát csak igen bonyolult módon lehetne készíteni segítségükkel. Vonatkozik ez különösen a Magyar Népzene Tára (szerk. Bartók B. és Kodály Z.) két hatalmas kötetére. Mindamellet e két kötetből kihámozható számadatok sem mondanak ellent az eddig tapasztaltaknak. A nagy mű I. kötetének 1161 darabja közt 11 a hatá-

rozottan hetes sorfajú, a II.-nak 994 darabja közt 34. (Ezek közt nem kevesebb, mint 15 a betleheimes játékok szövegrészlete. Itt jegyezhetjük meg, hogy abban az eddig ismert legrégebb, XVIII. századvégi betleheimes játékban, melyet Holl Béla fedezett fel és mutatott be a Vigilia 1952-i decemberi füzetében, van egy »Cantus Pastorum« című, 14 sornyi szakasz, melynek ritmusa, csekély ingadozással, szintén a hetes sorfajé). Kodály Zoltán hat-tíz éves tanulónak szánt Iskolai énekgyűjteménye I. kötetének (1943) 300 darabja közt 25 a hetes, ami azért érdekes, mert bár válogatását zenepedagógiai érdek intézte, egyszerűsmind az ismertebb és népszerűbb darabok továbbhagyományozását is célozta. Ugyancsak felhasználható egyebek közt Bartók Bélának A magyar népdal című kötete (1924), mert elsősorban a felnőttek szilárdabb formájú dalait közli; 300 darabja közt 38 hetest számolhatunk össze.

Minden jel arra vall, hogy a hetes az újabb évszázadok költészetében sem vált kelendőbbé, műköltőkében még kevésbé, mint a népiben. A nyolccsal pedig éppen nem vetekedhetett. Pontosabb vizsgálat is aligha juthat ellenkező megállapításra.

* * *

Utóbbi szemlénkben nem voltunk tekintettel a versek rímrendjére, hiszen itt már nem az, hanem a hetes vegyítetlen előfordulásainak a gyakorisága érdekelt bennünket. Mégis, említsük meg, hogy négysoros strófákban a sorfaj párosríműségét Faludi Ferenc rögzítette meg, nemcsak úgy vaktában, hanem szándékoltan, művészi fegyellemmel; aminthogy a párosrímnek általában is ő az igazi kezdeményezője. Népszerű lett, már az ő korában, két hetessorfajú dala: az Utravaló (»Ne marasszuk, elmehet, Amint tetszik, úgy vehet A faképtül végbúcsút, Előtte az országút !«), meg A feszülethez (»Szűzek, ifjak sírjátok, Mélyen szomorkodjátok, Keseregjen minden szív, Aki Jézusához hív«).

Első előfordulásaitól a legújabb időkig különösen a gúnyolódó, dévaj, visszas elmésségű költemények, rövid dalocskák, táncszók, kedélyes, tréfás szösszenetek használták sorfajokul a hetest, s csak ritkán a komolyabb hangnemű és terjedelmesebb alkotások. Megemlítek néhány, a maga korában is népszerűbb, vagy még ma is emlékezetesebb példáját. Faludi után ezeket: Névtelentől: »Kecskeméti csárdában, Három betyár magában, Úgy megiszik bűvában, kifordított bundában« (Váci Énekesgyűjtemény, 1799; és Erdélyi I. 241. sz.); — Nagy János: A táncról (»Nosza legény a táncba, Itt a leány, szedd ránkba, Ugrasd, forgasd mint orsót, Köszönts reá a korsót. Ez az élet gyöngy élet !« 1790); — Kazinczy: »A német fiú« (»Nékem szép kis mátjar lánj Feleségnek megkifán; Háj, de szép kis mátjar lánj Német lekint nem kifán«); — Orosz Ádám: »A vonagló testvér« (»Halok, testvér, ne könnyez, Mindnyájunknak köz sors ez; Ne sírj, ha tudodra lesz, Hogy engem sírhant fedez«; 1828); — Kisfaludy Károly: »Hej csicsérgő kis madár«; — Vörösmarty: »A gyász-kendő«; — Kriza János: »Az én vágyam« (»Nagyravágyó nem vagyok, Kis leányért olvadok, Egy kunyhó s hű szerelem, Mindaz, amit kér szívem«). — Megemlítem, mint a komoly nem egyik képviselőjét, Gyulai Pálnak Az Igazság és Hamisság című allegóriáját, e miniatűr népmesét, melyet pusztán elbeszélésre szorítkozó modora, erkölcsi álláspontját szándékosan elhallgató, rejtett ironiája, sorait többnyire egész mondatokkal kitöltő, ütemeleit beszédhangsúllyal nyomatékositó, éles tagoltságú ritmusa a hetes sorfaj-család egyik legfőbb díszévé avat. A költők közül végül Arany János vonhatja magára figyelmünket, nemcsak »Hej iharfa, juharfa« kezdetű, Simonffy Kálmán megzenésítésével

hamarosan elterjedt szép kis dala, hanem néhány dévaj, vagy önszebző humorú szerzeménye, s öregkori bús tréfái miatt. Ismeretes a királyi apródok Toldit csúfoló éneke a Toldi Estéje V. énekéből. (»Hajdanában, danában«), vagy a dádek keserves éneke (»Cigányország ne neked, Kiesett a feneked«) a Nagydai Cigányok utolsó énekéből (bár ez a vers némi tempóvariációkkal kezeli a hetest). De főképp néhány öregkori versikéje teszi számunkra emlékezetessé ezt a hetes sorfajt. Ezek: »Régi dal, új szöveg« (»Székács, Arany, Szilassy, S hazánk több ily pimaszi Keresztekért akarnak Sírt ásni a magyarnak«; 1867. — érdemkereszttel való kitüntetése alkalmából); »Áj-váj« (»Vagy a tüdő, vagy a máj, Vagy a szív, de az a táj, Érzem szorúl, feszül, fáj. Ettől csappan meg a háj«; 1868); »Népdalok a kornak« (»Úgy ég a tűz, ha lobog, Úgy élek én, ha lopok; *Ha is lopok, ha is nem, Elélek már, úgy hiszém*«; 1880 körül); — »Mi vagyok én?« (»Mi vagyok én? Senki Pál, Egy fájó gép, mely pipál«; 1882). — Zárjuk a sort néhány régibb és újabb népdal felidézésével: »Veres bársony süvegem«; »Ha meghalok se bánom, úgy sincs engem ki szánjon, Koporsómra boruljon, Keservesen sirasson«, »Jaj Istenem, teremtöm, Be szép az én szeretöm«; »Három alma, meg egy fél, Kérettelek, nem jöttél«. Közismert nóta: »Vékony deszka kerítés«.

VEGYES MEGJEGYZÉSEK A »SZENDRŐI HEGEDŐS-ÉNEK«-HEZ

Ezelőtt negyvennégy esztendővel, 1910-ben szinte ugyanabban az időpontban jelentek meg tőlem közlemények az Irodalomtörténeti Közleményekben, az Egyetemes Philológiai Közlönyben és a Magyar Nyelvben. Amikor most ráeszméltem erre, magamat is meglepett — annak idején emlékezetem szerint nem vált bennem ennyire tudatossá —, hogy a komplexitásra vagy némelykor — mint talán most is — a konfúzióra való hajlamom ilyen korán jelentkezett bennem. Ennek a komplexitásnak vagy konfúzióknak a jegyében teszek eleget Szerkesztő kollégám felhívásának, hogy mesteremmel, H o r v á t h J á n o s s al együtt szóljak hozzá a múlt számban Stoll B é l á t ó l közölt »Szendrői hegedős-ének«-hez.

Lehet, hogy a folyóirat hivatott olvasóitól tudott vagy maguktól értetődő vagy számukra tudni nem érdemes dolgokat fejtegetek itt, fontoskodva és feleslegesen. Bevallom, hogy a tárgyalt emlékek több mozzanata aránylag nem csekély munka és gondolkodás után világosodott meg előttem (vagy csak hiszem, hogy ez az eredmény). És mivel az ember meglehetősen egocentrikus lény, azt képzelem, hogy másnak is hasznára lehet, amit előadok.

1. Nyelvi megjegyzések

Először nyelvi vonatkozású észrevételeket teszek, természetesen — ahol csak lehet — megfelelő nyelvtörténeti anyagnak a bemutatásával.

A 2. versszak 4. sorában levő *fejtete* olv. *fejteté* vagy *fejtete* (l. erről alább) mint képzős forma a mai nyelvallapot szempontjából nem kíván megjegyzést, de nyelvtörténeti szempontból igen. Tudniillik a *fekszik* ige műveltetőjeként a korábbi *feket* ~ *fekiüt* ~ *fejöt* mellett, majd helyett a *fejtet* a Tihanyi Kódexben (18) jelenik meg csak, s azután Zvonaricsnál meg Zrínyinél (NySz.), továbbá a *lefejtet* PPB.-ban.

A 3. versszak 3—4. sora : »egý lowam betegödek | welem egýwth nehezödek«. Az ebbeli *nehezödek* a. m: *nehezédék*-hez ilyen XVI—XVIII. századi adatokat közölhetünk : ÉrsK. 550 : »Teste immar *el nehezedet* wala az nagy betegségnek myatta« | Rozsnyai Dávid : »Az atya *elnehezedik* s meghal« (Monlók VIII, 27) | Sylv : ÚT. I, 56 : »Nem esmeri vala, hog az oruosok valamit hasznaltanak volna ű neki, hanem inkább naponkid *meg nehezedik* vala« (NySz. II, 945) | Pethő : Krón. (1660.) 144 : »El indula a király, de az utban *meg nehezédék* és meg hala« (uo.) | PP. 1., PPB. 1. : »Morbus fit *amplior : *Nehezedik a nyavalya*. Vulnera *aggravantur : A *sebék nehezednek*. Morbus *ingravescens : *Megnehezédő nyavalya*.«

A 4. versszak 1. sora : »w fokath nem *mwlata*« : benne a *mwlata* olv. *mulata* úgy szerepel, mint Decsi : Adag. 25 : »Nem sok *üdöt mulat* ő abban« (NySz. II, 888) : 'időt tölt'.

A 4. versszak 2. sorában levő *len* olv. *lén* a. m. *lön*, vagyis a *lesz* ige elbeszélő múltja egyes 3. személyének az a változata, amely *leen* írású formában jelentkezik NagyszK. 101, JordK. 356, 357, ÉrsK. 455, KulcsK. 14, Pázm : Préd. 73 (?) (vö. Pais : Az *é-t* és *í-t* váltakoztató nyelvjárási alakok keletkezéséhez : NyK. LII, 291).

A 4. versszak 4. sora : »elölem *fel oldalth* ky chwza«. Benne a *fel oldalth* olv. *féloldalt* értelmezésére vö. : Dialogus Diophanes és Scotodulos között 8 : »Egyébkor nem ilyen *fél oldalt* beszéllettél« | Huszti : Aeneis 16 : »*Fél oldalt* vitetnek« (NySz. *oldal* szólások). Hivatkozunk még ezekre : Helt : Krón. 91 : »*Óldal* *fél* meg kezdenéc a törökeket« (uo.) | »a mi kevesen valának, *oldalfél* az kerevet mellett állának vala udvart rendben« (Monlrok VIII, 364 után NySz. i. h. ; l. még Simonyi : MHat. I, 348). Mint a *fél* és *oldal* rokonértelmű szók mellérendelő összetételének -t helyhatározóragos formái mind a két elredezésben ezt jelentik : 'oldalt, oldalvást, oldalra, félre'.

A 7. versszak 2. sora : »*föl zörzöttem* mankomra« : ebben a dőlt szedésű rész a. m. *fölszerződtem*, s olyan kifejezés, mint Tinódinál (285) : »az ő jó lovokra mind *felszörzödének*, viadalra hamar ők készülének« (NySz. *fel-szerződik* III, 211) vagy ugyancsak Tinódinál (285) : »az ő fő lovokra szepen *szörzödének*« (NySz. *szörződik* uo.).

A 9. versszak 2. sorában feltűnő *wgyargok* a. m. *vigyorgok* olyan hangalaki változat, amilyen előfordul Helt : VigH. 28 : *az egbe vigyargóc* 'astrologus' (NySz.).

A 10. versszak 3. sora : »*tetekön kóróm merogh* kellyön«. Ebben a *tetekön* olv. *tetekön* és a. m. *tetejükön* 'fejük tetején'. A *tetek* olyanforma változata a *tetö* szó több birtokos egy birtok jelentésű tartozékának, amilyen ebben van : Példák Könyve 24 : »*talpatol fogva teteig*« és Pázmány : Kalauz : *tetéig* a. m. *tetejéig* : olyan fejlemények, aminő Arany Vojtinájában a *disznát* a. m. *disznáját* (az alakok magyarázatára vö. Pais : MNy. XLVII, 6—7. — A *körömméreg* 'paronychia, reduvia' mutatkozik *Calepinus* nál és Decsi : Adag. 318.

A 10. versszak 4. sora : »*hayok hegyeswl* legyön« : benne a *hegyeswl* olv. *hegyesül*, s az -ül ragos alak itt factivus 'hegyessé' értelemben.

A 11. versszak 1. sora : *Talpok fjektwlllyenek* olv. *talpok* a. m. *talpuk siketüllyenek*. Nem »hiba«, hanem esete annak a jelenségnek, amiről az -i többes képzőről írtában Melich János (MNy. XIV, 235) ekként nyilatkozik : »Régi emlékeinkben s ma is sok helyen a népnyelvben sokszor tapasztaljuk, hogy a személyragos főnéven olyankor is hiányzik a birtok többségét jelölő -i (ei ~ ai, jei ~ jai) képző, mikor azt a nyelvjárások másik része, valamint az irodalmi- és a köznyelv okvetlenül kiteszi.« Melich példákat közöl a több birtokos változatnak ilyen alakulására. Utána idézzük : DöbrK. 485 : »*Mi at'ank ez hegbe Imadkoztak : Patres nostri in monte hoc adoraverunt*« (i. h. 235) : több birtokos — több birtok, de az utóbbi nincs megjelölve. A *talpok siketüllyenek* szerkezet egyébként csak az állítmány többes számú voltában tér el a mai formától. »A gyerekeknek a tegnapi erdőjárástól *fáj a talpuk*« : amikor együttesen több, de külön egy-egy birtokot tulajdonítunk, a birtok többségét nem jelöljük meg sem a birtokszón, sem az állítmányon, míg a régiségben ilyen esetekben többes számú állítmányt is alkalmaztak.

A 11. versszak 3. sorában levő *has level* olv. *háslevel*: az előrész a *hárs* szónak még eredetibb — az elhasonulással kifejlődött *-r* nélküli — formája, amely a *hárs* mellett előfordul a MA.- és PP.-, PPB.-féle szótárakban is.

A 12. versszak 4. sorában levő *wýgazýk*-ra nézve tudni lehet, hogy a *megvígaszik* a JókK.-tól és MünchK.-tól kezdve több adatban Heltainál is 'meggyógyul' értelemben (NySz.) fordul elő.

A 13. versszak 1—2. sora: »Merth *gamójath* *mankomnak* | jgertem zenth farkafnak«. A kiemeit szók közül az elsőhöz idézhető a régi nyelvből MA. 1621.: »*Gamo*: Baculus, Scipio.« | PP. 1708., PPB. 1767.: »*Gamó*: Subalare fulcimentum, Baculus subalaris, Scipio. (Fúrculae alares. ein Stab oder Krücke, die man unter die Achseln setzet.« PP. 1708. l., PPB. 1767. 1.: »*Subalaria fulcra: *Mankó*, *Gamó*.« Tehát a szónak legkorábbi előfordulása ez a mi énekünkbeli. A későbbi népnyelvben a *gamó* ~ *kamó*, illetőleg *gajmó* ~ *kajmó* szó 'kampó' horog, s ebből levezethető értelemekben jelentkezik (l. EtSz. II, 964—5, 809—11). A szók etimológiájával P a i s foglalkozik »A *fitul*, *finta* szócsalád« című dolgozatban (MNY. XI, 406). A *mankó*-ra vonatkozó értelmezhető adatok között az ÉrdyK.-ben van két korábbi és Heltai bibliafordításában egy körülbelül egyidejű, mégpedig amazok 'bot-féle', de nem 'testtámaszték' értelemben. A *gamóját* *mankómnak* birtokviszonyos szerkezet jelentése nem egészen világos. Talán azt akarja jelezni, hogy a *mankónak* a horgas részét szokták felajánlani és nem az egészet.

A 13. versszak 4. sorában levő *hagýtom* olv. *hagyítom* a XVI. században általános eredetibb formája a *hajít* igének.

A 15. versszak 1. sora: *Egeffegóm tuggýatok*. Ebben a *tud* ige 'ismer' értelemben szerepel, mint pl. ÉrdyK. 164: »Nem *twd* *tówýketh*, mynth zeep rofa vyrag fem bynnek *rwthfagaath*« | uo. 348b: »De en nem *twdom* *vala ewtet*«; uo. 517: »nem *twdlak* nem yfmerlek *kyk vattok*« | ThewrK. 221: »*kynec* *byrodalma hatarth* *nem thwd*« | Helt: Krón. 63: »*Tudia* *vala* a magyaroknak *erkólczekek*« | stb. (NySz.).

A 15. versszak 2. sorának elején levő *ha* a régiségben gyakori 'mikor' jelentésben fogható fel.

A 15. versszak 3—4. sora: »*Zendöröy* *gallyaban* | *bebek ferencz hazaban*«. A helymeghatározásból a *Zendöröy* *gallyaban* rész a 18. versszak 2. soraként megismétlődik. A *Z[z]endöröy* olv. *szendöröi* -i melléknévképzős származék a Borsod megyei *Szendrő* hely és vár nevéből: 1332—1337: *Scendereu* és 1437: *Zenderew*: a helységre vonatkozó adatok (Csánki: Mg. tört. földr. I, 179); 1370: »Castellanus de *Zendrew*« és 1467: »Castrum *Zendrew* domus ... habitacionis Georgii Bewbek de Pelsewcz«: a várra vonatkozó adatok (uo. 164). A nem egy példányban előforduló *Szendrő* ~ *Szendörö* helynévről érdekes etimológiát lehetne adni, de ennek mint nem irodalomtörténeti vonatkozású kérdésnek a fejtegetésével természetesen nem az Irodalomtörténeti Közleményeket óhajtom megterhelni. — Arra, hogy mi az a *gallyaban*, amelyet az énekszerző helymeghatározásában szerepeltet, nyelvészetileg könnyebb felelnünk, mint tárgyilag. A *-ban* rag leválasztásával kapható tőalak *gallya*, illetőleg tulajdonnévül *Gallya* lehet. Ma Borsodban és a hozzá közel eső vidékeken többször ismétlődik a *Galya* (*Gallya*, ? *Gálya*) mint hegynév vagy hegyhez kapcsolódó földrajzi név. Főképpen a borsodi Bükk hegység részeinek a neveként találkozunk a *Galyá*-val, így Diósgyőr—Lillafüred—Újhuta táján, a tőlük nyugat felé eső Bélapátfalva környékén, továbbá az ezektől délre elterülő vidékbeli Kisgyőr, Kács és Cserépfalu környékén. A Mátra hegységbeli *Galyá*-k nevét a *Galyatető*-n levő üdülő

tette közismertté. Jelentkezik a *Galya* név a Gömör megye déli szélén levő Csiznél, a Gömör és Abaúj határán fekvő Aggteleknél, valamint az Abaúj-Torna megye nyugati kiszögellésének elején fekvő Pédernél.¹ A Mátra és Bükk hegységi *Galya* ~ *Gályá* neveket *Melich* (EtSz. II, 943—4, 948) a szláv *gol'a* 'kopaszság' szóval hozza kapcsolatba, amelynek az északi szláv nyelvekben 'puszta, tisztás; kopasz vagy csak fűvel, törpefenyővel benőtt hegytető', közelebből pedig a szlovákban 'kopasz hegy, amely legelőül szolgál, kopár hegyoldal, havasi legelő' jelentései vannak és gyakran szerepel tótsági hegynevekben. *Melich* felvethetőnek tartja azt a gondolatot, hogy nyelvünkbe az ótót *gol'a* került bele mint köznévi, s ezzel az ómagyar **golya* köznévvvel magunk neveztuk el a mátrai stb. *Galyá*-kat. De végeredményként *Melich* mégis odajut el, hogy a *Galya* mint hegységnevi került a magyarba. Én más helyen kívánom kifejtetni azt, hogy szerintem a magyarban — az ország egyéb részeiből is — ismert *Galya*-féle nevek mint tulajdonnevek magyar eredetűek, mégpedig az imént jelzett szláv *gol'a* vagy *gola* szóra visszamenő magyar **golya* > **galya* vagy **gola* > **gala* közszőnek tulajdonnévi alkalmazása révén lettek. — Úgy látom, a fentebbi *Galyá*-kon át közelíthető meg a *zendörőy gallában* részlet. Benne éppen úgy, mint amazokban kopasz hegyet vagy hegyen való kopasztságot kereshetünk. A *Pesty*-féle gyűjtés Szendrőn nem tud ilyen határrészről (Szendrőtől északra van egy *Szárhegy*). Helyrajzi ismeretek hiányában hiába találgatnók, hogy a hegedős-ének helymegjelölése a helységnek vagy a helység határának melyik részére vonatkozhatott. Az is lehet, hogy tulajdonnévvé nem szilárdult megjelöléssel van dolgunk, ilyenféleképpen: 'a kopasz hegyen, a tisztáson'. Szendrő — mint tudjuk — »váras« hely volt, s így természetesnek tarthatjuk, hogy a várúr a várban lakott. Eszerint tehát a várhegy lett volna a *Gallya*. Azonban az is lehetséges, hogy *Bebek Ferenc*nek a váron kívül is volt háza: nyári lakása vagy mulatóhelye, s akkor — nyár lévén — abban tartózkodtak.

A 17. versszak 1. sora: *Jsten laffa jowawal*. A jókívánságnak ezzel a kifejezésével összevethetjük a következő fordulatokat: Kákonyi Péter: *Astiages* (1574.) 1: *Eg lean magzattal isten latta vala* (NySz. lát szólások II, 534); Gyöngyösi: *Cupido*: »Ha mikor az isten láttya belegséggel, sűrög körülötte igaz serénységgel«. Továbbá: »*Isten minden jókkal látogasson édes atyámfia!*« (levélkezdet) (KárolyiOkl. IV, 409 után NySz. látogat szólások II, 540). Megjegyezhetjük, hogy az *ellát valamivel* mint a német »*verschen*« megfelelője a Tudós Társaság Zsebszótárában jelenik meg 1838-ban.

A 17. versszak 2. sora: »*az keth zep magzattawal*«. A *Bebek Ferenc* gyermekeire vonatkozó *magzat* szó értelme latba eshetik az ének keletkezési idejének meghatározásával kapcsolatban. *Stoll Béla* (Irtört. Közl. LVII, 232) helyesen mutat rá, hogy »a *magzat* nem jelent feltétlenül fiatal gyermeket«, mert hiszen — én idézem — *Tyukodi Márton* »*József pátriárka életé*«-ben 1641. így beszél: *16 esztendő magzattoknak halála miatt* (NySz.). Azonban a *magzat* régi nyelvi adataiból (NySz.) mégis az látszik, hogy inkább a *zsenge* korú leszármazotról mondták. És mivel az egyik »*magzat*«: *Bebek Kata* 1562-ben mint ötgyermekes anya halt meg (*Stoll*: i. h.), minden valószínűség szerint 1540 után nem soká lehetett »*zsenge* korú«. Így a szendrői ének keletkezését joggal tehetjük *Stoll*al együtt az 1540-es évekre, sőt véleményem szerint inkább ennek az évtizednek az elejére.

A 18. versszak 4. sora: »*wala nagy koor agyaban*«, mint a 3. versszak

Az adatok az EtSz. *Galya* és *Gályá* címszavaiból és a *Pesty*-féle gyűjtésből.

1. sora : »Wagÿok en *koor agyamban*«. A kiemelt kifejezésre nézve idézhető : »Tar fővel vala egy kis kamorában, nem esmerék őtet *nagy kór ágyában*« (RMKT. IV, 63 után NySz. *ágy* al. I, 26). Továbbá : PPB. 1767. : »*Kór-ágy* : Morbus chronikus. eine langwierige Krankheit.«

2. A „krónika“ tartalma

Ezután az ének »tartalmát« próbálok előadni, ahogy én látom, — lehet, nem mindenben helyesen.

Vegyük az 1. versszakot! »Szent Jób írta könyvében«. Azt írta, ami közvetlen utána következik? Nem. Ez magyarázat, hogy milyen volt ő és mi volt a sorsa neki. Amit írt, illetőleg amit mondott, azt a 2. versszak 1—2. sora tartalmazza : »Ha jót Istentől vettünk, Gonoszt mire ne vegyünk?« Ez tudniillik megfelel a »Jób könyve« című bibliai részlet következő helyének (2 : 10.) : »si bona suscepimus de manu Dei, mala quare non suscipiamus?« — Ebből kitetszik, hogy énekszerzőnk bibliásember volt. S ez a körülmény — mint majd meglátjuk — lényegesen hozzájárulhat a szerzemény természetének a megértéséhez. — Egyébként »Jób könyvé«-nek ez a helye Tolnai Györgynek »Az Szent Jóbról« című, valószínűleg 1550 előttről kelt versében így olvasható : »Istenüktől mi elvöttük az Jókat, Miért nem szenvednük ez gonoszokat?« (RMKT. IV, 203—4.) A szendrői ének előkerültével tehát némileg módosítandó Horváth Jánosnak »A reformáció jegyében« című műben (245) tett megjegyzése : »Jób történetének ez időszakban tudtunkkal ő [Tolnai György] volt egyetlen megéneklője ; jóval később Bogáti Fazekas is feldolgozta.«

A 2. versszak 3—4. sorának a végén levő *zerete*, illetőleg *fejtete* állítmányok olvasása mind *szereté* és *fejteté*, mind pedig *szerete* és *fejtete* lehet : vagyis *szereté... fejteté őt* : Jóbot, vagy *szerete... fejtete engem* : a szerzőt. Bizonyára az utóbbi a helyénvaló, s vele az, hogy a szerző itt párhuzamot von Jób meg a maga sorsa, helyzete között.

Hogy mi volt ez a sors és helyzet, világosabban a 3—4. versszakban tünteti fel : Lovon jártában baleset érte, a lova másnap elpusztult, ő meg súlyos állapotban a betegágyat nyomta. — Az 5—6. versszakból az olvasható ki, hogy már javulóban van és abban reménykedik, hogy hozzájut egy új lóhoz, egyebek közt a »krónikája« jutalmául.

A 7—9. versszakban azt adja elő, hogy próbát tesz a mankón járással, azonban mikor a furcsa készüllettel az emberek elé kerül, ezek derülnek rajta.

A 10—11. versszakban és a 12. versszak 1—2. sorában ezeknek szóló tréfás átkait foglalja bele.

A 12. versszak 3—4. sorában és a 13. versszakban bizalmát fejezi ki, hogy a lába meggyógyul, és jelzi, hogy a mankóját Szent Farkasnak ajánlotta föl.

A 14. versszakban arról szól, hogy az ágyában vadakat, mármint legyeket fogdos, s ez nem élvezet neki.

A 15. versszak szerint, amikor most Bebekéknél előadja a krónikáját, meggyőződhetnek, hogy az egészségét visszanyerte.

A 16—17. versszakban a szerzeménye előadása utáni helyzetre utal, majd Bebekékre Isten áldását kívánja.

A 18. versszakban keltezését ad a szerző.

3. A szövegnek értelemszerűen való áttétele mai nyelvre

Szent Jób, aki jámbor életű volt, de nagy megpróbáltatásokat és csapásokat szenvedett az ördög részéről, írta könyvében :

»Ha jót nyertünk Istentől, miért ne fogadjuk el tőle a rősszat?« Mivel szeretett engem is az Isten, azért fektetett betegen idegen földön (az otthonomtól távol).

A kórágóban fekszem, igen sokat jajgatok. Egy lovam, az beteg lett, s velem együtt súlyos állapotba került.

Ő nem sokáig húzta, mert más nap már kimúlt ; előlem félrecsúszva eltűnt s a tő mellett az ebeket táplálja.

Négy patkója itt van a kezemben. Abban a reménységben vagyok, — mivel bizalmamat vetem Krisztusba, azután a krónikámba,

mind a sok úrba és bizalmas barátaimba, — hogy engem nem hagynak gyalog, hanem a patkóhoz lovat adnak.

Ámbár most felszállottam egy lóra, mármint a mankómra, de az sincs valami nagy hasznomra, mert nem elegendő ahhoz, hogy járnai tudjak.

A lábamat azzal tisztetem meg, hogy a mankóhoz kötözöm, másfelől meg odaállítok egy embert, s mint egy dögöt, úgy vonszolom nyomorult végtagomat.

Így botladozom ki, és vigyorgok farkas módra. Akik látják, nem sajnálkoznak rajta, csak a csoda-formámon vidulnak.

Én azt szánom nekik : A székük papiros legyen, a fejük tetején körömméreg keljen, a hajuk szála meredezzen felfelé,

a talpuk süketüljön meg, a könyökükön vakok legyenek, kenyerükül hárslevél szolgáljon, italukul pedig a piros bodza leve.

Papiros széken üljenek, s rajtam úgy ne vessenek. Él bennem a bizalom, hogy meggyógyul a lábam.

Mivelhogy a mankóm horgasát odaigértem Szent Farkasnak, meglátja, ha találkozásom lesz vele, bizony hozzáhajítom azt.

Az ágyamban vadászok : sok vadat fogok, hat lábúakat tördelek, de örömöm nem telik benne.

Egészségem rendben van : erről meggyőződhatték most, amikor krónikámat halljátok a szendrői Gallyában Bebek Ferenc házában.

Az éneket elzengtem, a nótáját elpengettem. Issza Bebek jó borát, törölgeti tarkóját.

Isten részesítse jószágában a két szép magzatjával és a feleségével, meg a vitézlő derék emberekkel együtt.

Boldog Asszony napja táján a szendrői Gallyában súlyos betegágyban volt az, aki énekben alkotta meg mindezeket.

4. Az emlék műfaja

Ha a »Szendrői hegedős-ének« műfaji jellegét és hatásirányzatát meg akarjuk jelölni, úgy hiszem, azt mondhatjuk, hogy meglehetősen magára áll időszakának, a XVI. század ötödik évtizedének emlékei között. — Vallásos-humoros hangulatú motívumokkal beszótt élményelbeszélés vagy inkább élményrajz ez. Számba veendő, hogy a szerző kétszer is (az 5. és 15. versszakban) »króniká«-nak

nevezi szerzeményét. Ez bizonyára arra akar célzás lenni, hogy krónikában nagy és nevezetes tetteket, eseményeket szoktak előadni s íme, ő — visszas módon — a maga kis ügyét-baját tálalja fel zengeményében.

*

Stoll Béla újabb szerencsés leleménye és közleménye nemcsak értékes irodalmi emlék, hanem figyelemre méltó nyelvemlék is, és mint irodalmi emlékek az értékét nem kevésbé éppen a nyelvi oldalról való elemzés útján lehet megérteni. — Ha ezt sikerült valamennyire elérnem, akkor nem volt egészen hiábavaló 1925 után újra megjelenem az Irodalomtörténeti Közlemények munkatársai között.

TÓTFALUSI KIS MIKLÓS COCCEJÁNZMUSA

Újabb többször esett szó Tótfalusi Kis Miklós coccejánizmusáról és arról hogy 1685-ben Amsterdamban kiadott »aranyos bibliá«-jában igen haladó coccejánus állásfoglalása bizonyára nyomot is hagyott.¹ Hiszen ilyenfajta »bibliahamisítás«-sal hazaszállingó hírek alapján megvádolták már akkor, mikor még az ószövetség első könyveinek szedésénél tartott, s a vádat valószínűsítette az, hogy Tótfalusi a nagyenyedi gimnáziumban (1666—1670), majd a teológiai főiskolán (1670—1677) harcos coccejánus mesterek keze alatt coccejánus környezetben nőtt fel.

1. A coccejánus enyedi főiskola

Erdély három református teológiai főiskolája (Kolozsvár, Nagyenyed, Gyulafehérvár) közül a nagyenyedi vált ki haladó szellemével. Dézsi Mártonnak, a teológia professzorának (1671—1691) merészsége itt annyira ment, hogy a hivatalos tanítási anyagot félretelve, a brémai eredetű híres hittudósnak Koch-Coccejus² János Leydeni professzornak (1650—1669) főmunkáját a »Summa doctrinae de foedere dei«-t választotta előadásának vezérfonalául.³ A mester tanítását ugyanígy kitűnően ismerte, mert mint szegény kádármester fia Bethlen János erdélyi kancellár segítségével a leydeni egyetemre kerülvén, ott tehetségével annyira kitűnt, hogy Coccejus házába fogadta és négy éven keresztül megélhetését biztosította.

Coccejus teológiája merőben új módszert jelentett a hagyományos református hittudományi oktatással szemben, de egyszersmind visszatérést is a reformáció eredeti szelleméhez: a biblia szövegének alapján való szabad vizsgálódáshoz és kutatáshoz. Tagadja, épp úgy mint a reformáció megalapítói régen a katolikusokéival tették, a közben létesült református zsinatok végzéseinek kötelező tekintélyét, valamint minden a bibliától idegen filozófia érvényesülését. Míg a régi iskola, melynek élén a Coccejusnál mintegy tizenöt évvel idősebb Voetius Gisbert utrechti egyetemi tanár volt (1634—1676), az aristotelesi filozófia alapján állt, ő teológiai rendszerét egyedül a biblia könyveinek minden tekintélytől független kritikájára és a köztük feltételezett nagy összefüggések felkutatására alapította. Vizsgálódásainak középpontjába azt a Kálvin predestináció-tanát szelidebb változatban átformáló tanítást helyezte, hogy a világtörténet: isten-és ember közt kötött szövetségek sorozata. Ez Ádám esetében, kezdetben »cselekedeti« és »természeti szövetség« volt, de a »bűnbeesés« folytán már az ószövetség folyamán »kegyelmi szövetség«-gé alakult át, úgy, hogy kiteljesedését a »megváltás«-sal, Krisztussal érte el. Az ószövetség előképe az újnak, Mózes Krisztusnak, de amott anyagi cél (Kánaán), félelem, szolgaság, istennek közvetítők (Mózes, bírák, királyok) útján gyakorolt hatalma és a bűnnek csupán elnézése (paresis); emitt szellemi cél (isten országa), szabadság és teljes megbocsátás (afézis) uralkodnak. Utóbbiak azonban Krisztus halála után az ellenséges világgal szemben csak fokozatosan tudnak érvényesülni, mégpedig az apokaliptikus jövődőlésének coccejusi értelmezése alapján, hét nagy szakaszban: 1. a zsidó állam kora, annak bukásáig; 2. a pogány római birodalom; 3. az ennek funkcióját átvevő katolicizmus; 4. az elnyomó egyházi hatóságok hatalmaskodása, amivel szemben az »eretnkségek« képviselik a szabadság lázongását; 5. a reformáció, mint a második kinyilatkoztatás kora; 6. a harminc éves háború és veje Krisztus győzelme az Antikrisztuson; 7. végül a közeljövő-

¹ *Meptség*. Tolnai Gábor kiad., Gyoma, 1940. Utószó 112—113. l. és az ő felszólalása az 1952-i »szegedi« Nyelvészkongresszuson.

² Coccejus Nerva római jogtudós neve. Id. e. 39-ben konzuli tisztelet viselt. Horatius az I. könyv. 5. szatirájában szól róla. Koch tőle veszi a latin nevét.

³ Zoványi Jenő: *Dézsi Márton*. Protestáns Szemle, 1898. 79—90. l.; P. Szathmári Károly: *A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története*. Nagyenyed, 1868. 85, 149. l.

ben meg fog valósulni az elnyomás végleges megszűnése és valamennyi népnek egy egyházban való egyesülése, mely azonosul isten-országával. A mohamedánok és zsidók is megtérnek. Ez lesz betetőzése a »harmadik evangéliumi korszak«-nak, mely után már csak a világvége jöhet.⁴

Mint látható, Coccejus a dogmatikus-skolasztikus tárgyalási mód helyébe a fejlődés-történetit s dialektikusait helyezi. Az őszövetségnek az újszövetséggel és ennek ismét a későbbi korok történeti jelenségeivel való »tipológiai« összevetése aktuális politikai szint is ad egész rendszerének. S igaz ugyan, hogy Coccejus tagadja a filozófia érvényesülésének jogosultságát egy olyan tudományban, mely a biblián és kizárólag csak a biblián kell, hogy alapuljon, de a skolasztikával és minden tekintélytisztetéssel való szembehelyezkedése közös volt Descartes filozófiájának alapelveivel. Így követőiben e korában leghaladóbb kálvini teológiai rendszer hamarosan szövetségbe lépett a leghaladóbb filozófiával, a cartesianizmussal.⁵

A németalföldi egyetemekről hazatérő magyar teológusok legjobbjainak felfogásában is összekapcsolódott e két forradalmi irány a gondolkodás és hit területén, annál is inkább, mert a köztük való viszony hovatovább oda fejlődött, hogy — amint az aristotelesi bölcsélet »ancillált« a reformátusok régi, dogmatikus teológiájának — úgy a coccejánizmus kezét nyújtott Descartes filozófiájának és azt kezdte hangoztatni, hogy a hitnek összeegyeztethetőnek kell lennie a józan ész bírálatával.

Ilyenféle viszonyt létesített Dézsi Márton a nagyenyedi kollégiumban 1668-tól filozófiát tanító cartesianus kartársával Csernátoni Pállal.

Kettejük tanításával persze összhangba kellett volna, hogy kerüljön a kollégium harmadik rendes professzorának, a bibliai nyelvek előadójának felfogása is. Hiszen Coccejus exegézise az őszövetség eredeti — héber, görög, szír, káld, arab — szövegeinek közvetlen ismeretét és így a keleti nyelvekben való kitűnő jártasságot tételez fel. Maga a mester elsőrendű filológiai műveltséggel rendelkezett és rendszerében Mózes könyveinek magyarázata központi szerepet játszott. Azonban Nadányi János, a tanári kar legrégebb (1666) oktatója — aki Apafi Mihály fejedelem feleségének, Bornemissza Annának rokona — kéri az együttesből: »A kerti dolgoknak leírásáról« fordít és ad ki könyvet (1669 Kozolovár), s a tanítást, amire hiányzik belőle minden képesség, elhanyagolja. A hallgatóság ismételen háborog ellene s az 1673. elején elmozdítása érdekében benyújtott ifjúsági kérvényt Tótfalusi is aláírja, de csak öt évvel később sikerül a kollégiumnak tőle megszabadulnia, és helyébe a leydeni tanulmányából akkoriban visszatért Tótfalusi Istvánt állítania. Ez Apafi mindenható miniszterének, Teleki Mihálynak a pártfogoltja. Idősebb enyedi kollégáinál mérsékeltabb, diplomatikus egyéniség, de hajlik Coccejus felé, »a kartesiána Filozófiának követője és oltalmazója nagy haszonnal és a tanulóknak épületekkel.« Kompromisszumokra hajló természete alkalmassá tette külföldi diplomáciai követségekre és később az erdélyi püspöki szék betöltésére.⁶

Ebben a fiatalos, haladási vágytól feszülő szellemben, melynek részese volt Hunyadi Pál enyedi református pap és a kozolovári főiskola bölcsélettanára, Pataki István, Bánffi Dénes volt alumnusa is, nevelkedett Tótfalusi Kis Miklós⁷. Hogy azt magáévá is tette, bizonyítja a diákság szeniorává, majd segédtanítónak történt megválasztása.⁸ Fogarasi rektorsága (1677—1680) alatt is élénk kapcsolatot tartott volt iskolájával, ahol egy nálánál szerencsésebb, mert vagyonos lelkészcsaládból származó tanulóvársa, a közben külföldet megjárt Pápai Páriz Ferenc az 1679-ben elhunyt Csernátoni helyét foglalta már el.⁹ De kapcsolatban volt Pataki Istvánnal is.

Az Enyeden, mestereinek tanításából nyert benyomásokat csak megerősítette az a körülmény, hogy a két — coccejánus és voetiánus — ellentábor közt Németalföldön dúló heves háborúság épp Tótfalusi nagyenyedi tanulmányvelei alatt ért Erdélyben is elhatározó ütközetté. Amott Utrecht és Leyden — Voetius és Coccejus —, itt Gyulafehérvár és Enyed — Pósházi János és Dézsi Márton — állnak egymással szemben.

⁴ Schrenk Gottlob: *Gottesreich und Bund im älteren Protestantismus, vornehmlich bei Johannes Coccejus*. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte des Pietismus und der heilsgeschichtlichen Theologie. Gütersloh, 1923.; Zoványi Jenő: *A coccejánizmus története* Budapest, 1890. A coccejánizmus egy kiváló előfutáráról, Szegedi Kis Istvánról I. Horváth János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 272—279 l. és Schrenk *id. mű* 50 kk. 1.

⁵ Zoványi *id. mű* 59, 61, 73, 79, 92, 94. l.; Turóczi-Trostler József: *Magyar cartesianusok*. Minerva, 1933. 20—68. l.

⁶ P. Szathmáry K., *id. mű* 148—152. l.; Bod Péter: *Smirnai sz. Polikárpus, avagy sok keserves háborúságok között magok Hivataltólzat Keresztényi szorgalmatossággal kegyesen viselő erdélyi református püspököknek történetük*. H. n. 1766. 156. l.

⁷ Később nagy befolyásra tett szert a fejedelmi udvarban s 1688—1692. íj. Apafi Mihály nevelője. L. Szemelvények *Cseréi Mihály Históriajából*. Budapest, 1889. 48—49. l.; *Bethlen Miklós Önéletírása*. Kiadta Szalay László. Pest, 1858. I. köt. 415, II. köt. 8, 115. l.

⁸ Dézsi Lajos, *Misztófalusi Kis Miklós*. Budapest, 1898. 22—24 l.

⁹ Pokoly József, *Az erdélyi református egyház története*. Budapest, 1904. IV. köt. 311. l.

A katolikusok által Sárospatakról küldözött főiskola ekkoriban nyert menedéket a török pusztítás elől Enyedre menekült gyulafehérvári kollégium elhagyott épületében, és öreg tanárai — Buzinkai Mihály, Pósházi János — féltékenyen és rosszalólag szemlélték az enyedik bátor, forradalmi tanítási módját. Pósházi Utrechtnben, Voetius keze alatt tanult (1653—1655), s bár önálló filozófiát igyekezett kimunkálni, Aristoteles követője. »Teljesen benne van — mondja róla Erdélyi János — a legvalószínűbb skolasztikában, melynek őcska palástját nehezen színezi a protestantizmus ujdonsága.« Ennek meg is volt az a következménye, hogy »Nagyszombatban sem lehetnek vala külön skolasztikusok, mint voltak Gyulafehérváron és Sárospatakon«. Horányi szerint Pósházi »a tudományokat egymás ellen nagy erőfeszítéssel tanulta, üzte«,¹⁰ mit igazolnak utrechti diákévei alatt ott megjelent értekezései, melyek a metafizika, etika, fizika, politika és jogtudomány terén mozognak. Sárospatakról Sámbar Mátyás és Kis jezsuita páterekkel (*Ben sült veres kalap*, 1666, *Görcsös bot* 1668), Pázmány Péterrel vitázott, Erdélybe érkezte után nem állhatja meg, hogy vaskalapos tekintélyét ne igyekezzék az újitókkal szemben érvényesíteni. Az enyedi főiskolán uralkodó állapotokról valószínűleg a vele egy húron pendülő Nadányi János tájékoztathatta. A tőle nyert adatok alapján, hogy vádjával minél nagyobb port verjen fel, egyenest politikai fórumokhoz fordult.

Ama Engels által felismert igazság¹¹, hogy haladó irányok az egyházon belül a feudalizmus korában társadalmi jellegű mozgalmakat takarnak, az erdélyi udvar előtt már a puritanizmus, presbiterianizmus és independentizmus fellépése óta gyanússá tett minden újítást az uralkodó vallás kebelében. Melius Juhász Péter és Geleji Katona István mind dogmatikai, mind szervezeti téren változhatatlanná merevítették a vallást s ez nagyon jól kiszolgálta Apafi államvezetésének stabilitásra irányuló törekvését. A puritánok a szertartások megváltoztatásával akarták a vallásgyakorlatot bensőségesebbé tenni; a presbiteriánusok világi elemeket akarnak bevonni a gyülekezetek demokratikus igazgatásába, sőt az independentesek olyanképp akarják ezt megoldani, hogy a püspöki és esperesi intézmények eltörlésével azok teljes önállóságot élvezzenek. S most tetejükbe az enyedi coccejánusok még a dogmák terén is socinianismusra emlékeztető újítással akarják megfertőzni a jövőndő református lelkeség gondolkodását!

Apafi tervszerű politikája már régebben beleszólást biztosított az államnak a református egyház ügyeibe. Maguk az episzkopálisok is csak úgy tudták biztosítani győzelmüket, a presbiteriánusok felett, hogy kompromisszumot kötöttek a fejedelmi hatalommal, amely megoldotta a világiak részvételét az egyház igazgatásában, de nem alulról, demokratikus úton, hanem felülről az állami ellenőrzés és végső döntés intézményes biztosításával. Átmenetileg még külön ülésezik a fejedelmi tanács, mint legfelsőbb fórum minden nem kizárólag dogmatikus ügyben, s külön tárgyal az egyháziak zsinatja, mely tőle utasításokat fogad el és neki előterjesztéseket tesz kénytelen keletlen. A kollégiumok, teológiai főiskolák is a püspök egyedüli felügyelete alól világi kuratóriumok alá kerülnek. Az egyházi és világi hatalom egymáshoz való viszonyának e szakaszában került döntésre 1673 júniusában az enyedi professzorok ellen emelt súlyos vád.¹²

Megvitatására összeült Radnóton külön a templomban a zsinat és a fejedelmi palotában a világi tanács. Tofeus Mihály, Apafi fejedelem udvari papja — Cserei jellemzése szerint »nagy híres tudós... de kevély negédes ember«¹³ — maga is holland egyetemeken tanult. Őszinte, bátor ember, aki az erdélyi uralkodó osztály hibáit Szkhárosira és Bornemisszára emlékeztető hangon korholta prédikációiban.¹⁴ Ő, Pósházi egykori kártára a pataki főiskolán, képviselő a vitában a dogmatikus felfogást a Dézsi Márton ellen 35, Pataki István ellen 9, Csernátóni ellen 10, Hunyadi ellen egy pontban foglalt peranyagban, melynek háromnapos tárgyalása bizonyára nagy izgalomban tartotta az enyedi diákságot is. Mennyire skolasztikusoknak hathattak közöttük a tanáraik ellen felhozott vádak, arra jellemző egy anekdota, amelyet egyikük, épp Tótfalusi Kis Miklós mesél el később: egy lelkes panaszkodott, hogy nem jutott szóhoz a radnóti zsinaton, pedig neki is lett volna bírálata Coccejussal szemben. Azt akarta volna megbélyegezni, hogy »felix«-et ír »foelix« helyett. Ugyancsak ő tesz arra is célzást, hogy a Coccejus és Descartes ellen vitázók munkáikat legtöbbször nem is olvasták.¹⁵

¹⁰ U. ott, IV. köt. 275. l.; Erdélyi János: *A bölcsészet története Magyarországon*. Budapest, 1855. 136, 94, 131. l.; Turóczy-Trostler: *id. cikk*, 60—61. l.

¹¹ Engels F., *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*. Moskau, 1946. 56—59. l. és *A német parasztháború*. Budapest (Szikra), 1949. 32. l.

¹² Pokoly J.: *id. mű*. II. köt. 222—272. l.

¹³ Cserei M. *Históriája*, *id. kiad.* 35—39. l. Tofeus 1647—48-ban Utrechtnben Voetiust, Franekerában Coccejust hallgatta, Konc József, Tofeus Mihály erdélyi ev. ref. püspök élete. Kolozsvár 1893. 6—7 l.

¹⁴ *A szent sőtárok resolucioja* (Kolozsvár, 1683.) névtelenül, a fejedelemasszony iródiákjainak lejegyzésében jelent meg. — Benkő József, *Transilvania* (Vindobonae, 1777—78.) II. köt. 175. l.; Bod P.: *id. mű*, 109—130. l.

¹⁵ *Apologiae bibliorum*, *id. Dézsi: id. mű*, 165, 168. l.

A nagyenyedi diákság azonban büszke lehetett két professzorára, a per fővádoltaira, mert bátran kiálltak tanításuk mellett. Válaszaik egyben azt bizonyítják, hogy a coccejánizmus részükre főleg a kutatás és tanítás szabadságát jelentette. »Ma nincsen olyan authenticitás az Eclában — vallotta Dézsi Coccejussal — mint az őtestamentumban volt, holott a Mózes székítől függöttek a régiek. Noha mindazonáltal mások is akarnának ma ilyen méltóságot remélni az ecclesiában, ha Rómájok volna«, mert »a kik valamely dolgot egyáltalában való demonstráció nélkül el akarnak hitetni, pápai autoritást tulajdonítanak maguknak.« Olyan hang ez, amelyet már egy századdal előbb a protestantizmus legbaloldaliabb szárnyán álló unitáriusok részéről hallottunk a »Debreceni disputá«-ban, mikor Melius Juhász »Péter pápa« néven szerepeltették.

Csernátóni viszont a gondolkodás szabadságát hangsúlyozta: »in antecessum excusatus se de libertate philosophandi (in) omnibus et per omnia secula indulta.«

Velük szemben a zsinati papság megkísérelte, hogy politikai vádat kovácsoljon állásfoglalásukból és főleg Dézsinek ama coccejánus felfogásából, hogy az újszövetség óta nincsen többé olyan földi hatalom, mely isteni eredetre és megbízatásra hivatkozhatnak. Ez persze súlyosan eshetett volna latba olyan korban, melyben a fejedelmi abszolútizmus épp ellenkező állításból merítette igazolását, de az egyházi és világi igazgatás közt kiéleződött ellentét a vádlottak előnyére befolyásolta a per kimenetelét. Benna ugyanis mind világosabban megmutatkozott, hogy a papság azt annak bizonyítására akarja kiaknázni, hogy a világi kurátorok nem képesek a főiskolák teológiai és filozófiai tanításainak ellenőrzését ellátni s ezért az egyház kizárólagos felügyeleti joga visszaállítandó. Hiába ítéli a zsinat Dézsit hivatalvesztésre és követel Patakitól reverzálist, a világi tanácsban azok a tanácsstagok, akiknek a vádlottak »alumnusai« voltak, azaz akiknek költségén németalföldi egyetemeken tanultak s akikért felelősséget éreztek, kiálltak mellettük. Bethlen Miklós, az enyedi kollégium kurátora, tanulmányútja során maga is járt Leydában és, »bár igen ritkán«, hallgatta Coccejust, valamint már előbb Coccejus egyik legkiválóbb követőjét, Burmann Ferencet Utrechtben. De maga Kovásznai Péter püspök sem bírt pápai hajlandóságokkal. Puritán-presbiteriánus meggyőződésű ember volt, miért egykor letétetett a váradai papságról (1655), fogságot szenvedett, és még kellett ismerkednie a reverzális-adás megaláztatásával. »Azzal — mondhatja majd Pataki István ravatalánál — nem olyan teológiát tanít, mely üres spekulációból áll, hanem amely élő hitet, lángoló kegyességet és minden lelki kötelesség gyakorlását nyomja be a lélekbe és tökéletesen átalakítja.«¹⁶

A világi tanács tehát egyelőre nem hirdet ítéletet. Apafi fejedelem tág látókörű, tudományosan művelt ember »Papnak lett volna alkalmasabb, mint fejedelemnek,« írja róla Cserei. Könyvtárában megvannak Verulam Bacon és Descartes filozófiai munkái és az anti-coccejánus Hoonbeek »Summá«-jához megszerzi később (1687) Burmann »Synopsis Theologiae«-ját. Dézsiék perének idején épp a coccejánizmussal nem egy ponton érintkezést mutató Marc. Fred. Wendelinusnak *A keresztényen isteni tudományokról írott két könyvnek* fordításával van elfoglalva (Kolozsvár, 1674).¹⁷ A döntéssel ő valószínűleg meg akarta várni a németalföldi Coccejus-vita kialakulását, mely 1677-ben nagyjából le is zárult azzal, hogy az amsterdami lelkészi testület határozatában a coccejánusok igazhitűségét azzal a kívánsággal ismerte el, hogy a lelkészválasztásnál ne nézzenek arra, ki melyik egyetemen neveltje, az alsórajnai szinódus pedig ugyanabban az évben kimondta, hogy a teológiai egyetemeken működő három rendes tanár közül egy mindég coccejánus legyen.¹⁸ Az óvatos fejedelem azonban még mindig vár és csak 1680. február 22-én adja ki az ítéletet. A zsinat résztvevői csupán azt kérték tőle, hogy méltóztassék őket híveivel seleitől fogván való Ecclesiastica libertasukban megtartani s ezeknek az ő definícióiknak approbálásával ezen liberátusoknak jövőre való fennmaradását ratificálni, de a fejedelem — most, csaknem hét évvel az »ecclesiastico-politico mixta synodus« lefolyása¹⁹ után — az amoveálást és reverzális-követelést elveti, mert — mondja — »az ellenkező felek nagy alkalmatosságot kapnának a Calumniálkodásra, pro damnatis Haereticis tartanak mindjárt őket.« A püspököt, aki most már Tofeus, felszólítja, működjék együtt a kurátorokkal a kollégiumok felügyeletében, a feljelentőket megfeddi, hogy a politikai térre való tereléssel nagy dobra verték és elmergesítették az ügyet. Végül hozzájárul a coccejánizmus és cartesianizmus tanításának megtiltásához a főiskolákon, de — mivel e szerzők olvasása és

¹⁶ Koncz: *A radnői vádpontok*. Protestáns Közlöny 1894. 190—191. l.; *A radnői zsinat végzései*. Közli Zoványi Jenő. Protestáns Közlöny, 1889. 344, 362. l.; Szathmáry K. *id. mű*, 93—94. l. — A németalföldi polemikában is a skolasztikus Ifj. Spanheim Frigvest »második pápa«-nak gúnyolják. L. Zoványi: *Coccejánizmus*, 31. l.; Pokoly: *id. mű* IV. köt. 306—307. l.; Zoványi: *Dézsi Márton*, 84. l. gyz.; Bethlen M. *Önéletrésze* II. köt. 282, 291. l.

¹⁷ Apafiról: Bod Péter *Magyar Athenas*. (1766.) 10. l.; Szilágyi S. *A magyar nemzet története*. VII. köt. Budapest, 1898. 372 kk. 1.; Thallóczy Lajos: *Apafi Mihály könyvtára*. Magyar Könyvszemle, 1881. 121—134. l. Az idézett könyvek a 12, 22, 25, 67 számok alatt. — Wendelinusról Schrenk: *id. mű* 67, 213. l.

¹⁸ Zoványi: *Coccejánizmus*, 65. l.; Szathmáry K. *id. mű*, 91. l.

¹⁹ Bethlen *Önéletrésze*. I. köt. 426. l.

tanulmányozása ellen maga a zsinat sem emelt kifogást — e ténynek nem volt nagy jelentősége eszméinek terjedése szempontjából. A közkönyvtárainkban ma is szép bőséggel található XVII. századi Coccejus-kiadványok tanúi annak, hogy a mi polgárságunk is, akárcsak a németalföldi, saját haladásra vágyó ideológiáját olvasta ki lapjairól, mely így a vallás köntöskében a felvilágosodás kezdeti kibontakozását szolgálta.²⁰ A coccejánizmus és descartizmus tanítása burkoltabb és óvatosabb formában tehát tovább folytatódott Tótfalusi ott tartózkodásakor és később is az enyedi főiskolán. Legjobb bizonyíték erre az, hogy a nyughatatlan Pósházi szükségesnek tartja Dézsi újból megtámadni 1685-ben, abban a munkájában, melyet 44 coccejánus és 32 cartesianus tétel cáfolatára ír. A királyok és fejedelmek ellen való lázítással, az egyház tekintélyének lerombolásával vádolja meg őt. A két főiskola közti változatlan ellentét pedig híven tükröződik az enyedi diákok csfnyében, akik ellopják, titokban lemásolják és Dézsi kezére juttatják Pósházi kéziratát, úgyhogy ő, mire az Kolozsvárott megjelenik, már készen is áll kimerítő latin és rövid magyar válaszával, melyeket azonban kiadni nem sikerül. Így vitájuknak vége szakad.²¹

2. A coccejánizmus vádja Tótfalusi bibliája ellen

A fogarasi iskola tanítója, »pauperculis parentibus natus«,²² harminc éves korára tud megtakarítani 150 forintot, melyen külföldi tanulmányútra indulhat. Az Apafi Mihály által 1672-ben a kolozsvári és nagyenyedi főiskolának ajándékozott Szcenzi K. Ábrahám-féle nyomda még mindig nem akadt megfelelő vezetőre.²³ Enyedi tanárrá lett volt diáktársa, Pápai Páriz Ferenc biztatja Tótfalusit, hogy tanulja meg híres holland mesterektől ezt a mesterséget, mivel itthon nagy szolgálatot tehetne egyházának. Hiszen a Károli-biblia (Vizsoly 1590) új kiadása mind égetőbb szükségé válik. Egy Janson nevű vállalkozó amsterdami kiadónak 1645-i kényelmesen kezelhető nyolcadrét kiadása, melyet ottani magyar teológus hallgatók korrektori segítségével nyomtatott, teljesen elfogyott; a Szcenzi Kertész Ábrahám által Váradon kezdett és Kolozsváron 1661-ben befejezett margó-magyarozatos szentírás nagy fólió alakjával nehezen kezelhető, de különben sincsen többé könyvtárusi forgalomban. Dézsi Márton is bátorította Tótfalusit, és maga Tofeus Mihály, az új erdélyi püspök kilátásba helyezte, hogy — amennyiben a nyomdász mesterséget elsajátítja — a biblia új kiadásában szolgálatait igénybe fogja venni.²⁴

Amsterdamban Kis Miklós egy ideig még egyetemre is jár, és Nagyenyeden kapott lendület továbbhatását kell sejtenuünk, ha azt halljuk róla, hogy Cartesiusból és Poiret-nek, Coccejus miszticizmusra hajló tanítványának²⁵ munkájából olyan metafizikát írt össze magának, melyet azok, akiknek azt később itthon megmutatta, igen nagyra értékelték. Poiret-vel egyébként személyes érintkezésbe is került talán. Rajta kívül még csak egy kiváló németalföldi tudóssal való kapcsolatáról tudunk, s ez Leusden János, Utrechtben a héber nyelv tanára.

A híres Blaeu-nyomdában azonban csakhamar annyira belemelegszik az acélminták metszésébe, matrix-készítésbe és betűöntésbe, — pedig az »nem olyan, mint a vargaság, hogy akárki megtanulhassa«²⁶ — hogy akár kiérkezésének évében két levélben számolt be püspökének: immár minden idejét a mesterség tökéletes elsajátításának szenteli, ami egymásfél évet fog igénybe venni. Ezt közli a következő év január 15-én Pápai Párizsal is,

²⁰ L. a végzéseket Protestáns Közlöny, 1889. 344, 362. l.; Bod P. *Polikarpus*. 101 kk. 1. — L. a Nemzeti Múzeum könyvtárának XVII. századi Coccejus-anyagát, mellyel szemben szegényes a ref. teológia Ráday-könyvtára — Patáki István prof. fia naplójában említi (1673 ápr.), hogy »érkeztek le Coccejus hét tomusi Eperjesről Marosvásárhelyre. Id. Zoványi: *Coccejánizmus*, 124. l. jgyz. Nála található adatok a németalföldi coccejánizmus politikai kihatásairól is. A coccejánusok a rendek kormányzásának, tehát a viszonylagosan szabad köztársaságnak a hívei, míg a voetiánusok a hatalom központosítása és III. Oránia Vilmos egyeduralma mellett törek lándzsát. A XVII. századi francia felvilágosodás-első magyarozatosági jelentkezését nálunk kezdetben hasonló vallási mozgalmaknak vélik. L. F. Valjavec: *Zu den Richlinien der ungarischen Aufklärungsforschungen*. Ung. Jahrb. 1932. 217. l. — A jövőről való jellemző coccejánus felfogást tükrözi Bethlen Miklós önéletírása, I. köt. 52—53. l.

²¹ Pósházi Vitairatának címe: *Syllabus assertionum, thesium et hypothesisum illarum (è multis) quibus Neoterici quidam Theologi et Philosophi hoc tempore in Belgio, Hungaria et Transylvania, scholas et ecclesias turbant, ex propriis ipsorum scriptis collectus, cum succinata ad illas animadversione*. 1685. (Kolozsvár) A vita e szakaszáról l. Zoványi: *Dézsi Márton* 79—80. l.; Turóczi-Trostler: *id. mű*, 61—64. l.

²² Benkő József: *Transilvania*. II. köt. 324—326, 419. l.

²³ Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári nyomdászati története*. Kolozsvár, 1896. — Ballagi A.: *A magyar nyomdászati tört. fejlődése 1472—1877*. Budapest, 1878. 100—107. l.

²⁴ *Misztófalusi Kis Miklósnak maga személyének, életének és különös cselekedeteinek mentsége*. Bán Imre kiad. Budapest, 1952. (Idézeteimben erre a kiadásra hivatkozom) 89, 74, 125. l.; Dézsi Lajos: *id. letr.* 42—43. l. A Vizsolyi Bibliáról és a Tótfalusit megelőző kiadásokról l. Horváth J. *id. mű* 325 kk. 1.

²⁵ Pierre Poiret sz. 1646. A Tótfalusi által használt munkája valószínűleg: *Cogitationes rationales de Deo, anima et malo* (1677.) — Schrenk: *id. mű*. 301.; Turóczi-Trostler: *id. mű* 31—33; Ferenczi Z.: *id. mű* 60. l.; Dézsi L.: *id. életl.* 195. l. a Leusden J.-sal való kapcsolatra adat.

²⁶ *Mentség*, 98. l.

sok üdvözlét küldve Dézsi és Kolozsvári István professzoroknak és kérve őt, hogy Kún uramék beneficiumát »vájja ki« neki, mert fél, ha megtudják, hogy teológiai tanulmányait abba hagyta, beszüntetik az ösztöndíját.²⁷ Pápai június 1-i válaszában megnyugtatta őt, hogy a püspök a legutóbbi zsinaton helyeslőleg nyilatkozott vállalkozásáról.²⁸

Újabb lépést jelent a bibliakiadás felé, hogy a rendek, melyek most már az egyházi vezetőkkel közös vegyes főtanácsot alkotnak és a püspök által megszerzett Gilányi-hagyatékából világi érdekű célra is akarnak részesedést biztosítani, megbízzák Tofeust, hozasson papírost és betűket, s úgy jelentesse meg a »szentírást, amint Belgiumban kinyomatták, minden correctio nélkül, a nyomtatásban esett fogyatkozásokon kívül«. A Janson-kiadás csekély javítással történendő újrayomását Erdélyben tervezték a hazatérő Kis Miklós felügyelete alatt. Egy évvel később Tofeus a nyomtatáshoz szükséges 2500 aranyat is készenletbe helyezi, de azután a Bécs felé törő török hadak és bizonytalan politikai állapotok miatt minden elhallgat.²⁹

Erre az elszigeteltségében türelmetlen Tótfalusi, ki közben elsajátította a nyomtatás minden csínját-binját s kinek megvannak a szükséges maga-éste és öntötte betűi, 1683 őszén merész elhatározással hozzálát a teljes biblia szedéséhez: »megmutatom, hogy egy szegény legénynek szíves devotioja többet térszen, mint egy egész országnak immel-ámmal való igyekezeti.«³⁰

Néhány hónappal később azonban a hír, hogy Tótfalusi, Janson üzleti vállalkozásának példájára, az erdélyi eklézsia helyébe akar lépni, már eljuthatott Erdélybe, mert december 6-án a kolozsvári egyházi főtanács úgy határoz, hogy nem itthon, hanem Hollandiában nyomtatja ki a bibliát, Kolozsvári István prof. szereze be egy »tisztesleges, tudós, buzgó« külföldi kartársa segítségével a szükséges adatokat a nyomtatási és vám-költségekre vonatkozóan, »Tótfalusi uram — pedig — jöjjön haza s hozzon elegendő matrixokat s egyéb typographiához szükséges eszközöket magával« (saját költségére). Annnyira elejtették, hogy még csak nem is tartják érdemesebbnek őt a határozatról értesíteni.³¹

Következő tavasszal már Kolozsvári István kiküldetése megy határozatba. Apafi utasítja Teleki Mihályt: »Nem tartván bátorságosnak, hogy Kolozsvári uram magával vigye el a bibliának nyomtatására rendelt aranyakat«, hívassa magához »a szebeni companiabeli görögök bíróját s az egész companiát s adja kezekbe azon summát, oly declaratioval, hogy factorok által juttassák Hollandiába és ott hasonló pénzült adják Kolozsvári uram kezében.«³² De a pénz azután mégis Bethlen Gergely fogarasi kapitány közvetítésével kereskedők útján jutott ki közvetlenül az amsterdami Anslarius bankházhoz.³³

Közben azonban már jött a másik vészír. Talán ugyanaz a Köleséri Sámuel nevű amsterdami hallgató közvetítette, aki később is Kolozsvári informátora ebben az ügyben: Tótfalusi nemcsak nyomja már a biblia első íveit, de a Janson-bibliát a maga javításaival készül kiadni. Erre fakad ki Teleki Mihály: »Méltó volna annak a tengerbe vettetni«. Mert, hogy a nagyenyedi főiskola cocejánus neveltje csak cocejánus szememben hajthat végre változtatásokat, azt nemcsak a pusztá roszakarát és cselszövés³⁴ sugallta, de az egy kevésbé művelt és besűgásra hajlamos ifjú tévedésén is alapulhatott.

Ha ugyanis Tótfalusi megmutatta neki a kinyomott első íveket, az Exodus (Mózes II.) 32: 35 versében, az aranyborjú története után ott ezt olvashatta: »Annakokáért, mikor az Úr a népet az után bünteti vala, e büntetés bünteti vala, hogy tisztelték volna a borjú képét, melyet Aaron csinált vala.« A kurzív kiemelésekkel Tótfalusi a szöveghez hozzátett magyarázó szavakat vagy részeket jelöli.

Nos, az 1661-i kolozsvári kiadásban magyarázó hozzátetés nélkül ez áll: »Annak okáért megbünteti az Úr a népet, hogy borjú képét csináltak vala, melyet Aaron csinált vala.«

A Tótfalusinál szereplő toldás könnyen volt úgy értelmezhető, hogy isten nem bocsátotta meg a bálványimádást és az egész ószövetségen keresztül érte is büntette népét. Ez pedig fedni látszhatott a cocejusi rendszer ama főtételét, hogy az ószövetségben nem volt teljes megbocsátás, azt csak Krisztus hozta meg az újszövetségben.

²⁷ Kiadva: Bod Péter, *Erdélyi fények*. (1767.) 27. sz. jgyz.

²⁸ U. o. és Dézsi L.: *id. életr.* 49—52. l.

²⁹ *Apologia biblicorum*; Dézsi L.: *id. életr.* 44—45, 36—42, 56. l. A bibliakiadás történetéről I. Konc J. *id. mű.* 30. kk. l.

³⁰ *Mentség*, 26. l. Bátorító hatással lehetett rá fogarasi pappá lett gyermekkori pártfogójának, Horti Istvánnak a búcsúzáskor tett ama kijelentése, hogy kész lenne a magáéból 600 tallért fizetni annak a holland nyomdásznak, aki a magyar biblia kinyomására vállalkoznék, sőt a korrektúrát elvégezné ő ingyen: *Mentség*, 125. l. — Teleki Mihály és Horti István 1668-i levélváltása a biblia új kiadásának ügyében: Dézsi, *id. életr.* 32—35. l.

³¹ Dézsi: *id. életr.* 56—67. l.

³² 1684. ápr. 26. *Prot. Közlöny* 1880. 11. l.

³³ Bod P.: *Polikarpus*, 133. l. Ő látta Bethlen G. nyugtáját.

³⁴ Tolnai, kiadásának utószavában (112—113. l.).

Coccejus egyik legfontosabb munkáját szentelte ennek a kérdésnek (»Moreh Nebochim« 1665) és Voetius, mielőtt maga felelt volna rá, még a munka megjelenésének évében megbízta hallgatóját, Eszéki Istvánt, hogy elnöklele alatt disszertálván, cáfolja e tant. Martonfalvi György debreceni teológiai tanár 1673-ban ír ellene (»*Orthodoxa diatribe de hodierna famosa peccatorum paresi*«). A Dézsi ellen a radnóti zsinaton tárgyalt vádpontok legbokrosabb csoportját³⁵ e felfogás bírálata képezi. Hunyadi Pál enyedi lelkész úgy fogalmazta e tant, hogy »valameddig a Krisztus meg nem holt, mindaddig az ördögnek jussa volt a bűnös emberi nemzetségen«, és a szószékről való visszavonásra köteleztetett.³⁶ Pósházi János 1685-i támadó iratában is számos pont fogja cáfolni (4, 6, 8, 10—13, 15, 16, 34) ezt a tételt, és amikor Otrokocsi Foris Ferenc 1690-ben Amsterdamban megjelent munkájában békítőként lép fel a két párt közt, épp e főproblémán keresztül kísérel meg a kompromisszum létrehozását.³⁷ Hogyne keltett volna tehát felháborodást ily coccejánus tan belelopása a biblia fordításába!

A Tótfalusi ellen emelt vád azonban alaptalan, mert a kérdéses vers szövege szóról-szóra így szerepel a Vizsolyi-bibliában, a toldás tipográfiai kiemelése nélkül, s onnan azt Janson kiadása is átvette, de igen csonka (az után) toldás-jelöléssel. Viszont a Kolozsvári-biblia már elhagyta a félreértésre alkalmat adó pótlást, Luther fordítását követve: »Also straffte der Herr das Volk, dass sie das Kalb hatten gemacht, welches Aaron gemacht hatte.« A vers értelmét pedig az előző vers világítja meg, melyben az isten a bálványimádás megbüntetését későbbi időpontra halasztja: »Ich werde ihre Sünde wohl heimsuchen, wenn meine Zeit kommt heimsusuchen« (Luther).³⁸

Mikor Tótfalusi végre Pápai Páriz Ferenc meg Pataki István leveleiből és a püspöknek Gidófalvi Balázs útján küldött üzenetéből az ellene emelt vádakról és az otthoni bonyadalmaokról értesül, azonnal igazoló jelentést küld Tofeusnak (ez elveszett), melyben a nyomtatás felvállalásának indítóokait, a munkában alkalmazott hét regulával együtt kifejti, és a Janson-bibliában talált hibák kiküszöbölésének szükségéből adódó javítási kényszert eloadja. Augusztus 15-én újabb levelet meneszt hozzá s benne a Janson-biblia további tévedéseit, kihagyásait, sajtóhibáit sorolva fel, biztosítja őt, hogy »azokra nézve, a mikben az editio nem fog egyezni az előbivel, provocalok minden censorokat az igazságnak székire, . . . nem innovandi libido, sem temeritas, hanem inkább Isten beszédéhez való hívség vitt arra, hogy így procedálnánk a munkában.« Kolozsvári István ám jöjjön, győződjék meg a javítás szükségéről, maradjon nála a nyomás elvégzéteig s légyen supremus inspectora e munka hátra lévő részének correctiojának. »Ő úgysis kevés példányban fogott a nyomáshoz (3500). Hagyják meg immár kiadását »fölstökömként«, s azután kövessék a belgák példáját, akik a dördrehti szinóduson »tudós bizottságra bízták a szöveg végleges megállapítását s ez azután úgy korigálta és megtisztította, hogy mintegy kanonizálhatnák és authenticálhatnák.« Ezt nyomja ki azután az erdélyi egyház »derék ebédként«, mert elkészültéig az ő fölstökömje amúgyis el fog fogyni.³⁹

A »Mentség«-ben Tótfalusi nem tagadja, hogy coccejánus felfogással és érzülettel érkezett Hollandiába s hogy Coccejus és Burmann nagy haladásnak tartja Amesius⁴⁰ után, akinek véleményeit a radnóti zsinaton minduntalan Dézsiékkal szembeszegezték, mint skolasztikus szempontból a leghaladóbbat.⁴¹ De tagadja, hogy bibliájába coccejánus magyarázatot csempészett volna bele. »Én — mondja — akkor eleinten is declaráltam elmémet a coccejánistáknak is, hogy jóllehet én magam is ahhoz a dogmához szokván, az ő kegyelmek értelmét nem lehet nem approbálnom, de én új versiot sem nem érkezvén adornálni, sem nem bátorságos (noha akkor is difficultálták a magyarok, hogy vélek nem tartok), kivált akkor Tofeus Mihály püspök és Teleki Mihály idejekben, kételkedvén benne, hogy recipiálnák-e az ecclesiák? Hanem én (amint Tofeus uram élémbe adta volt, és amint nyomtattam volna, ha közönséges költséggel nyomtattam volna), azt a versiot, t. i. a Károli uramét akarván presentálni, melyhez a magyarok szoktanak, elégnek tartottam, ha azt közleném nemzetemmel olyan nagy szükségben.«⁴²

Mindenesetre, hogy további vádak ellen védekezzen, »politice« okosnak vélte, hogy két Ultrajectumban tanuló voetiánus magyar diákot kapcsoljon be a korrektúra munkájába, mert így »őkegyelmek én tölem mintegy tartogatván, és én őkegyelmektől, úgy inkább meg-

³⁵ Prot. Kzl. 1894. 190—191. l.-on az 1, 3, 4, 5, 7 pontok.

³⁶ Prot. Kzl. 1889. 344. és 362. l.

³⁷ Zoványi: *Coccejánizmus* 42, 56, 117—129, 131, 141, 155, 156—160. l.

³⁸ *Héb. Ego autem in die Ultionis visitabo et hoc peccatum eorum.*

Percussit ergo dominus populum pro reatu vituli, quem fecerat Aaron.

A párhuzamos görög, szír, káid, arab szövegekben ugyanígy csekély variánsokkal. *Biblia polyglotta*, I. köt. 368—369. l.

³⁹ A levél közölve van Dézsi *id. életr.*-ában, 192—202. l.

⁴⁰ Amesius Vilmos angol puritán teológus (1576—1633.).

⁴¹ *Mentség*, 113. l. és a radnóti zsinat *id. végzései*.

⁴² *Mentség*, 53. l.

maradhatott valóságában a munka.⁴³ Így, mikor 1685 őszén elkészül a nyomással, bátran küldi el bibliájának első példányát Teleki Mihálynak, (Tofeus már nem él), hogy »maga szemivel látván... tehessen ítéletet felőle, noha a cenzúrától nem igen tarthat, bene mihi consciens lévén.«⁴⁴

Tótfalusi coccejánizmusa a biblia kiadásában nem is abban nyilatkozik, hogy Coccejus magyarázatai szerint alakította volna egyes helyeken a szöveget. Ezt a német-alföldi coccejánusok sem tették. Coccejus nem adott új bibliafordítást s követői sem alapítottak e téren új iskolát. Az eredeti szövegek vizsgálatával ők az egyes bibliai könyvek és passzusok közt fennálló nagy összefüggéseket kutatták, hogy magából a bibliából konstruálják meg teológiai rendszerüket. Tofeussal és az erdélyi skolasztikusokkal szemben a Tótfalusi coccejánizmusa abban áll, hogy nem tekinti a Károli-bibliát tabunak, melyhez hozzányúlni nem szabad s nem akarja »csak azt a bakot nyúzni, melyet az előtt.«⁴⁵ A szabad vizsgálódás szellemét kapta Dézsitől és az enyedi főiskolától örökségül. Amsterdamban, mint láttuk, egy híres keleti nyelvessel tart fenn érintkezést és magyar munkatársakul is a héber és görög nyelvekben jó jártassággal bíró embereket választ.⁴⁶ Munkájában hasznára van még otthon összeállított kis héber nyelvtana,⁴⁷ de főleg a londoni *Biblia sacra polyglotta* (1657) foliánsai, melyek versről-versre párhuzamosan közlik eredeti nyelven a biblia héber, görög, káld, szamaritánus és arab szövegeit, mindegyikük szószerinti latin fordításával együtt. A hatalmas mű drága köteteit megszerzi magának, sőt majd haza is hozza és élete végén a nagyenyedi kollégiumnak ajándékozza.⁴⁸ De keze ügyében vannak a Blaeu által kiadott latin biblia, valamint Luther fordítása és a legjobb holland nyelvű szöveg is.

A coccejánusok hirdették azt a filológiai elvet, melyet Tótfalusi a lehető legpontosabban igyekszik keresztülvinni kiadásában, hogy a biblia szövegéből nem szabad semmit elvenni és nem szabad semmit hozzátenni.⁴⁹ A Vizsolyi-bibliában nem voltak az értelmező részek külön jelölve. A Janson-féle és Kolozsvári-kiadás igen felületesen pótolta e hiányt. Tótfalusi a legnagyobb figyelmet szenteli e problémának és főleg ezen az aprólékos munkán alapszik öntudatos megjegyzése: »soha a magyar Reformátusok ilyen correcte Bibliát nem láttanak.«⁵⁰

Hogy nyomdász-elődjei kezén mi minden sikkadt el felületesség és hibás szedés folytán az eredeti Károli-szövegből, arról a Jansonra esküvő otthoni dogmatikusok előtt Tótfalusi rántotta le a leplet, úgy, hogy a közben diplomáciai misszióval Berlinbe érkezett Kolozsvári István is a változatlan nyomás ellen kell, hogy állást foglaljon. Maga is haladó szellemű ember lévén, Dézsi Mártont ajánlja a szövegjavítások végrehajtására. Ez azután ki is fejté Teleki Mihálynak, hogy »jó és szent dolog és szükséges a fordításnak jobbitása az ecclesiában az Isten ismeretinek nevedéséhez képest mindenkor.« Ő tehát még kanonizálható szövegről sem szól, mint Tótfalusi, aki Tofeushoz írott levelében a püspök gondolkodásmódjához akart alkalmazkodni, hanem mindenkorra fenntartja a javítás szükségét melyet ismereteinek fejlődése szab meg. S megtoldja e kijelentését azzal, hogy »minden fordításban azon egy hitnek fundamentomát látják és olvassák, ha egyéb dolgokban különböznek vagy tétovázznak a fordítók.«⁵¹ E coccejánus álláspont győz azután és az új instrukciók híján régi megbízatása alapján a nyomást Amsterdamban leállítani akaró Kolozsvári István már nemcsak azért vall kudarcot, mert az ottani konzisztórium nem hajlandó az ügybe beleavatkozni hanem azért is, mert Erdélyben megváltozott Tótfalusival szemben a hangulat. Hiszen megértvén leveleiből munkájának lelkes önzetlenségét, maga az elhalt Tofeus püspök is úgy nyilatkozott már, hogy »sok munkától megszabadulván és pensem az embereknek reményegek felett elvégezvén,« méltó lenne, hogy egész életében nyugodjék. Teleki hazahívására indít akciót

⁴³ Bod Péter (*Erdélyi jénix* 2. l.; *M. Athenas*, 301. l.) szerint ezek Csécsi János későbbi sárospataki iskolaigazgató és Kaposi Juhász Sámuel voltak. Az elsőnek nevét Tótfalusi a következő kapcsolatban említi: »A Blaeu uram nyomtatta deák bibliát tartják legkorrektebbnek, mégis Csécsi uram egynehány száz error-t deprehendált benne a bibliának nyomtatásakor« (*Mentség*, 126. l.). Csécsi, Tótfalusihoz hasonlóan, szegény gyerekek volt és csak 32 éves korában jutott külföldre, ahol 1682–85-ig az utrechti egyetemen tanult. Kitudó görög és héber tudásával vált T. nagy segítségére. — Kaposi Juhász Sámuel 1683–85. közt halgatott Utrechben és hazatérte után Gyulafehérvártot tanított bibliai nyelveket. *Memoriale hebraicum*-át, mint első héber betűs magyar kiadványt, Tótfalusi nyomtatta 1698-ban Kolozsvárott.

⁴⁴ 1685. szept. 19-i kísérőlevele. Dézsi id. eletr. 80–81. l.

⁴⁵ *Mentség*, 117. l.

⁴⁶ L. 43. jgyz.

⁴⁷ *Mentség*, 141. l.

⁴⁸ Bod Péter: *A sz. bibliának históriája*. Szeged, 1748. 165. l.

⁴⁹ Zoványi: *Coccejánizmus*, 165. l.

⁵⁰ *Mentség*, 27. l. A Jerom. 1: 12-ben megtartja J. és K. szövegét, de toldásnak jelzi a következő szép képet: »mert — (mondja Isten) — mely hamar a mandola megvirágzik, oly igen vigyázok én igémre, hogy beteljesítsem azt.« S valóban, a ma forgalomban lévő Károli-bibliában így olvassuk: »mert gondom van az én igémre, hogy beteljesítsem azt.«

⁵¹ Kolozsvári I. levelei Berlinből. *Protestáns Közlöny*, 1886. 471. l.; 1887. 222. l. — Dézsi: *id. éltr.* 8–69, 77–80. l.

és küld fel számára 200 aranyat, mit ő azonban nem fogad el.⁵² Valóban »cum triumpho« vivé véghez munkáját. A szabad vizsgálódáson és filológiai akribián alapuló coccejánus elv győzött.

3. Coccejánus szellem a Károli-biblia javításában

Tótfalusi hazaérkezése után felújulnak ellene a biblia-hamisítás vádjai. Ő az *Apológia Bibliorum* (1697) és a *Mentséggel* felel (1698), nyilvánosságra hozva a kiadásban általa követett elveket és végzett javításokat, és felszólítva a kételkedőket, hasonlítsák össze az ő szövegét a Károliéval; mert meri mondani, »akárki is, aki úgy rámára⁵³ húzná, rámenne arra.«

Kíséreljük meg hát ezt a rámára húzást, mire vádaskodó kortársai nem vállalkoztak és lássuk, hogy azokon a javításokon kívül, melyeket a Janson-biblia hiányosságai — kihagyásai, rössz verselosztásai, súlyos nyomdahibái — tettek szükségessé, továbbá a modern helyesírás és grammatika kialakításában úttörő elvei⁵⁴, filológiai akribiája és a helytel való takarékos bánás (a tartalmi összefoglalások lerövidítése) diktáltak, vannak-e egyéb módosításai, melyeket kevésbé lett volna célszerű Tofeusnak írt levelében és később nyíltan érdemként hangoztatni, mert éppen coccejánus szabad állásfoglalására vetnek fényt az erdélyi dogmatikusok által már-már kanonizált Károli-bibliával szemben.

Tótfalusi előtt fekszik a vizsolyi, amsterdami Janson és kolozsvári-kiadás. Különösen az utóbbi kettő alapján dolgozik. Ha a kettő szövege különbözik, azt fogadja el, melyet helyesebbnek ítél. Így pl. Jansont követi a Kir. II. 25 : 1 versben, de gyakrabban a Kolozsvári mellett dönt. Ezt követi a Jób 9 : 7-ben, Janson, »felyhökkel« toldalékának elhagyásával, mely valóban elrontotta a verset. Janson a »talentum« aranyat vagy ezüstöt, mindég »mázsá«-val fordítja. Tótfalusi a Kolozsvárral megtartja az idegen szót (így Krón. II. 9 : 13, 25 : 6 ; Eszter 3 : 9 ; Kir. II. 23 : 33 ; Móz. I. 11 : 11, 11 : 29, 24 : 39, 27 : 19, 41 : 12, 44 : 29 ; IV. 15 : 15 ; V. 12 : 7 ; Kir. I. 5 : 6, II. 6 : 22 ; Krón. II. 5 : 13—14.) Janson sokszor nem érti meg a biblia gondolatritmusát és önkényesen rövidít (Krón. II. 10 : 12), ilyenkor Tótfalusi visszaállítja a Kolozsvári alapján a szöveget. Olykor összeforrasztja a két változatot (Krón. II. 32 : 1). Minket azonban főleg a tőlük való egyéni eltérések érdekelnek.

Előre kell bocsátanunk, hogy e változtatások túlnyomóan az ószövetségnek a zoltárokkal végződő első részében fordulnak elő s ritkává lesznek az újszövetség könyveiben. Ennek talán nemcsak az az oka, hogy a fellépett bonyodalmak miatt a munka folyamán mérsékelte, majd szinte egészen elhagyta ily irányú tevékenységét, hanem az is, hogy Coccejus történeti alapokon nyugvó rendszere különös fontosságot tulajdonított az ószövetség első könyveinek.

1. Dogmatikus szempontból legföljebb a Ján. ev. 1 : 2 változtatását lehetett Tótfalusi szemére vetni, ahol a Vizsolyi-, Janson- és Kolozsvári-biblia (a továbbiakban V., J., K.), a megváltoztatott szavakat negybetűs szedéssel emeljük ki) így ír : »Ez az ige KEZDETTŐL FOGVA az Istennél vala« (a toldást jelentő eredeti kurzívókat megtartjuk). Viszont T.-nál ezt találjuk : »Ez az ige KEZDETBE az Istennél vala.« Am Luther is így fordít : »Dasselbigé war im Anfang bey Gott.«

2. Olykor T. az eredeti szövegek alapján hívebb tolmácsolást nyújt elődeinél. Ezeknél pl. a Móz. V. 11 : 18-ban : »Hanem helheztestétek az én beszédimet a ti szívetekbe és a ti lelketekbe, és kössétek azokat jegyül a ti kezetekre, hogy emlékezetül legyenek a ti szemetek előtt.« T. nem felejt el a homlokokon függőket sem, melyek valamennyi keleti szövegben szerepelnek, s közülük a héber-szamaritanust választja vezérül, mert a többinél külön-külön említett homlok, és szemköziség itt együtt van meg : »... kössétek azokat jegyül a ti kezetekre és HOMLOKON FÜGGŐK GYANÁNT LEGYENEK A TI SZEMETEK KÖZÖTT.« Héber : et inter oculos vestros collocat; gör. et erit immobile ante oculos vestros ; szír : sint que signaculum in frontibus vestris ; káld : et erunt quasi appendix inter oculos vestros ; héber-szamarit. erunt quoque in frontalia inter oculos vestros ; arab : et sint extensa inter oculos vestros.»

Ugyanígy Dávidnak »vigasság tevő szerszámai« (V., J., K.) nála »JEGENYE FÁBÓL VALÓ vigasságtevő szerszámok«-ká változnak. Igaz, hogy a szír és az arab szöveg (lignis cedrinis et abjgnis-t mond, de ha szabad ezt Luthernek egyszerűen »mit allerly saiten-spiel

⁵² *Mentség*, 74, 29, 38. I. T. arról is lemond, hogy az otthonról küldött pénzből alapot létesítsen a szegény egyetemi hallgatók hazasegítésére, mert »ott (Hollandiában) is regnálván még a dogmáknak discretionjuk, hogy ki coccejánus, ki voetianus : ha coccejánus volna a rektor (mert egyik akadémiában a rektorra akartam bízni) és a voetianus menne hozzája, nem oly facilis volna és contra.« *Mentség*, 30. l.

⁵³ Nem a javítás rámájára, mint Bán Imre kiadásában mondja, mert ennek nincs értelme, de a Károliéra.

⁵⁴ Toldi Ferenc : *Corpus grammaticorum*. Pest, 1866. 607. kk. l.

von tannen holtz«-nak fordítania a cédrus elhagyásával, miért ne szólhatna ő magyarul »jegenye fá«-ról? (Vulg. : »in omnibus lignis fabricatis«).

Ezzel a filológiai gondossággal értelmetlen fordítást is helyre igazít. Így J.- és K. Jób 6 : 17-ben arról beszélnek, hogy »az emberek a melegségnek miatta ugyan elolvadnak«, holott helyesen a hó és jég elolvadására vonatkozik a biblia hasonlata. Salamon, templomában, J.; K. szerint »arany láncok nélkül« csináltak közfalat, minek nincsen értelme, T.-nál »az arany láncokon kívül.«

3. Egy másik nagy csoportot képeznek Tótfalusi ama igazításai, s talán ezek a legjellemzőbbek, melyekkel világosabbá teszi az értelmet, szinte Descartes racionalizmusának szellemében működve. Salamon trónusának karfái például oroszlánalakra vannak faragva. Ezt J. és K. így mondja : (Kir. I. 10 : 19) : »és oszlopok valának mind két felől az ülésnek helyén, és két oroszlánnyok állanak vala az oszlopoknál.« T. : »és kezek támaszai valának mindkét felől az ülésnek helyén, és két oroszlánnyok állanak vala a kezek támaszai mellett.«

Mikor fa- és kőmunkákról van szó (Krón. II. 34 : 11) és V., J., K. »MESTEREMBEREK és kőművesek«-ről szól, T. Lutherrel ÁCSokról és kőművesekről beszél.

Az aligha lesz világos valaki előtt, hogy a zsidók (Jos. 5 : 11) »tűznél pergeltet« ettek, vagy hogy Salamon templomában (Kir. I. 6 : 8) »kerengőn mennek vala fel a középső kamrába.« Tótfalusi e homályos kifejezéseket »tűznél pergeltett gabona fejek«-kel és »kerengő garádcsoke«-kal egészíti ki.

Moáb királyának meggyilkoltatásakor (Bir. 3 : 24) a bezárt termet a szolgák arra vélik, hogy »bizony hasát tisztította a nyári vatsorázó házban.« T. hozzáteszi, hogy annak »kamrájában« sejtik a halottat és azt hiszik azért zárkózott be.

J. és K.-nál egészen zavaros képet ad a következő hasonlat : »megüresítem Jeruzsálemet — mondja isten (Kir. II. 21 : 13) — miképpen az ember megüresíti a tálat, melyet miután megtisztított, leburította azt.« T.-nál megvilágosodik az értelem : »... megtörlöm Jeruzsálemet, miképpen az ember megtörlö a tálat, melyet minekutána megtisztított, leborítja azt.«

Nemcsak világosabb, de költőibb is lesz a hasonlat a következő passzusban (Jób 8 : 16). K., J. : »... az Isten félő bódog a nap előtt és az ő kertének, a melyben palántátlatott, felötté nevededik az ő ága.« T. : »... az Istenfélő olyan mint a bőv nedvességű élőfa a Nap előtt, melynek gyenge ága az ő kertében kiterjeszkedik.«

Ha J. és K.-nál nem tudjuk mire vélni az ismétlést (Kir. II. 3 : 24) »és megverték a Moabitákat, és megfutamának előttük, és megverték a Moábot«, T. toldása segít a bajon : »... megfutamának előttük ; és megverték a Moabitákat még az ő tartományokban is«. Lakjál »mint jövevény« a tartományban (Móz. I. 26 : 3) ; ki fog hadakozni »a megmaradt kanánusok ellen«? t. i., akik az előző harcban megmaradtak, Birák 1 : 1) ; az örökségkereső Dan-nemzet-ség, melynek addig nem, hogy »nem vala sorsa«, mint J. és K. mondják (Bir. 18 : 1), hanem »előg sorsa«, elegendő öröksége : mind olyan önkényes« egyéni toldások, melyek megvilágosítják a szöveg értelmét és cartesianus értelmi világosságra töreksenek. A mondat szerkesztést is igyekszik Tótfalusi számtalanszor logikusabbá és világosabbá tenni, mikor elődeinél sokkal gyakrabban és bővebben, olykor két verse is terjedően a közbevetett, magyarázó vagy okhatározó mellékmondatot zárójel közé teszi.⁵⁵ Igaz dolog — mondja más összefüggésben a *Mentség*-ben — hogy anélkül is meglehetően volna, de így világosabb az értelme.« Épp ez jellemző az ímért például felhozott változtatások csoportját.

4. Sokszor ezt a célját egyszerű stílusú változtatással vagy szóhelyettesítéssel éri el. Egy házból való »elmenetel«-t vagy »kijöves«-t, ha az értelem megkívánja, »elszaladás«-sal helyettesíti (Sám. II. 4 : 6 ; Móz. I. 31 : 20). Nem elég neki, hogy »a városnak füst fel kezdett vala menni« (Bir. 20 : 40), a képet »mintegy oszlop« hasonlattal szemléletesebbé teszi. Másutt a »város minden részé«-t annak »egyik részétől fogva a másikig« (Móz. I. 19 : 4) fordulattal helyettesíti, a »szőlő fejek«-et pedig »szőlő szemek«-kel (Móz. I. 40 : 10). Sába királyné Salamon bölcsességén nemcsak »elálmélkodék« (Kir. I. 10 : 5), hanem »a nagy álmélkodás« miatt lélek is alig vala ő benne.« Jób (4 : 40) »naponként« való gyötretésénél szemléletesebb a »reggeltől fogva estvéiglen« való szenvedés. A férfiakat a népszámláláskor (Móz. IV. 1 : 2) nem »az ő fejek szerint«, hanem »főről-főre« számlálják meg, és Fárao álmában (Móz. I. 41 : 17) nem »egy folyóvíz« mellett, de annak »partján« áll.

Janssonnál Jób »igaz ítélete fejét mintegy beretvával ékesíti vala« (29 : 14). Tótfalusi »koroná«-t tesz a csak zsidó ember számára érthető metafora helyébe ; (Luthernél is : »... und mein recht war ein fürstlicher hut«). Az Ezekielnél előforduló (23 : 32) »nagy széles« gúnypohár említéséhez T. hozzáteszi : »nagy a pohár, hogy sok férjen belé.« — Ha J. és K. meglegszenek a felszólítással : »kérj ott kün minden szomszédodtól üres edényeket«, T. hozzáfűzi : »keveseket

⁵⁵ *Mentség*, 126.

ne kérj!« (Kir. II. 4 : 3) Amazok elmondják, hogy Salamon király »edényi aranyból valának, az ezüstöt az ő idejében semmi becsületben nem tartják vala« (Krón. II. 9 : 20), ő körülményesebben és racionalista módon fogalmaz : »... aranyból valának : nem vala azok között semmi ezüst, mert azt semmi becsületben nem tartják vala a Salamon idejében.«

5. A világhosszra való törekvés olykor, bár igen ritkán, modernizálásra is ragadja. Így mielőtt a börtönőr Pál apostolhoz fordul kérdésével (Ap. csel. 16 : 30) »Mit kell nékem tselekednem, hogy üdvözüljek?« ő meg is szólítatja vele őket : »Édes uraim, mit kell...« Közvetlenebbé teszi a szöveget. Vagy, mikor Józsuá (21 : 9) feloszja az örökség-földeket és »adák annakokáért a Júda fiainak nemzetségéből... e városokat, kiket neveken nevezének« (V., J., K., Luther is : »die sie mit ihren nahmen nenntene) ,T. így alakít : »melyeket nevek szerint olvashat az olvasó.«

6. A folyékonyabb kifejezés keresése az oka, hogy a »hadd egyem a te fogtad vadban« (J., K. Móz. I. 27 : 25) helyébe T. »az én fiannak vadászásában«-t tesz; s az »Adjunk bort azért innya apáknak« (Móz. I. 19 : 32) elébe egy »Noszá«-t iktat. Ilyen stílusis simítások az előtte fekvő V., J., K. szövegeken különösen gyakoriak Dávid király dicsőítő énekében (Sám. II. 22—23). — Ügyel a jelenben, múltban vagy jövőben történésnek elődjénél pontosabb kifejezésére is (Móz. V. 29 : 22; Móz. I. 25 : 9, 15 : 8, 19 : 13 stb.). Az archaikus »hahol«-t »hogy ha nem«-re változtatja.

7. Elég számos azonban Tótfalusi olyan változtatása is, melyeknek szüksége kevésbé meggyőző. Azt még csak helyeseljük, hogy Saulnak »szolga« helyett »fegyverhordozó«-t ad a harcban (Krón. I. 10 : 40; Sám. I. 14 : 6), de már kevésbé látjuk értelmét, ha a »szép természet« helyébe »tekintetes«-t (Sám. II. 23 : 21); a »látni« helyett »bétékinteni«-t (Péter I. levele I : 12); a »skeyvelmes« helyett »irgalmas«-t (Sám. II. 22 : 26), a »tikmony« helyett »tyúk tojómány«-t (Lukács 11 : 12); a »szolga« helyett »béres szolgáló«-t (Márk 1 : 20); a »fiadzik« helyett »ellik«-et, a »hadnagyok« helyett »fő emberek«-et (Krón. I. 12 : 14); a »had« helyett »harc«-ot (Móz. IV. 31 : 14); a »tisztartó« helyett »a király házának gondviselője«-t (Kir. II. 19 : 2); a »felebarát« helyett gyakran »atyafia«-t (Máté 18 : 15, 21, 35); a »tornác« helyett csaknem mindig »pitvart« (Móz. IV. 4 : 32; Kir. II. 21 : 5; Krón. II. 7 : 7, 20 : 5, 23 : 5, 33 : 5; Ezék. 40 : 17, 23; Kir. I. 7 : 8, 9, 12; 8 : 64. Viszont, ahol »pitvar« áll J., K.-nál, »tornác«-ot ír, Márk 14 : 68); a »férfiak« helyébe »emberek«-et (Móz. IV. 16 : 2, V. 1 : 23); a »tenyészés« helyébe »fajzás«-t (Móz. V. 28 : 18); »tinó« helyett »tulkozó« (Móz. IV. 7 : 57, 63, 75, 81, 87; 8 : 8, 23 : 3, 4, 14 stb.) tesz. Aligha tervszerűek az ilyenfajta változtatások, inkább szedés közben játszik velük.

8. Ritkán, de az is megeskí vele, hogy a Károli-biblia mindhárom előző kiadásában világos szöveg az ő toldásával vagy változtatásával romlik meg. Amott pl. a megvakított Sámson a templomban előbb »kölábak« közé állítják s onnan vezeti el őt a gyermek az »oszlopokhoz, melyek tartják a házat« (Bir. 16 : 25—26). Tótfalusinál azonnal »oszlopok közé állatják őt«, úgy, hogy a templom összedöntését célzó ama kívánsága, hogy vezessék »arrébb, elveszi értelmét. — Avagy Dávid dicshimnuszában is világos J. és K.-nál (Sám. II. 23 : 5) : »... és elhittem tökéletesen, hogy idegen királyi magot nem ültet a székembe«, de ezt már egyáltalában nem mondhatjuk el T. párhuzamos igen szabad fogalmazásáról : »... örökké állandó szövetséget tett én velem, mindenestől elrendeltem és állhatatos. Hogy az én tellyes idvességem és minden gyönyörűségem akkor telik bé, mikor az én házamat nem tsemetézteti.«

Az utalásokban, melyeket sokszor helykimélés miatt megrövidít, számukat csökkentve, szintén akad olykor tévedés vagy nyomdahiba. Így például J. és K. a Krón. II. 10 : 1-nél helyesen Kir. I. 12 : 1-re, de T. tévesen Kir. I. 4 : 26-hoz utasít.

E viszonylag elenyészően csekély hiányosságok lettek itthon a rosszakaratú bírálat és rágalom vesszőparipája.⁵⁶

4. Tótfalusi és az erdélyi coccejánusok második nemzedéke

Tótfalusi — amsterdami betűmetsző, matrix-készítő és betűöntő üzemét elhagyva, mely egyebek közt Sztálin anyanyelvét, a grúzt is megajándékozta az első nyomtatott betűkkel⁵⁷, 1889 őszén jött vissza Erdélybe, »édes hazájának mivel kormos füstje világosabbnak tetszik, mint más nemzet tüze.«⁵⁸ Bibliáit azonban minden hivatalos támogatás nélkül és a Kolozsvári István által a hivatalos bibliakiadás számára előkészített utat igénybe nem vehetve,

⁵⁶ *Mentség*, 52. l.

⁵⁷ *U. ott*, 109, 111. l.

⁵⁸ Pápai Páriz F. dicséző költeménye, »Életnek könyve.« Bod, Erdélyi fényk. id. mű 62. strófa.

magánemberként kell Apáti Miklós barátjának kíséretével haza küldenie, mi csak súlyos vámkomplikációk és egy erőszakos lengyel főúr hatalmaskodásának leküzdése után sikerül.⁵⁹

Telesi Mihály ugyan nagy megbecsüléssel fogadja: »csaknem keblébe teszi és mindjárt vásárolt tőle 500 forint ára bibliát«. Régi coccejánus pártfogója, Pataki István kolozsvári professzor is mindenben segítségére van⁶⁰, de mikor ezek Apafi fejedelemmel együtt sorra elhalnak, pártfogó nélkül, tíz évi távollét után elszigetelten áll egy részére ismeretlenné vált világ közepében. Az önálló Erdély Habsburg iga alá került s benne a református vallás elvesztette államvallás jellegét.⁶¹ Az Apafi által szervezett vegyes főtanács megszűnt. Az egyház önmagát kormányozza: kollégiumai és nyomdája, — melynek vezetését kénytelen volt, addig félteve őrzött önállóságát feladva, kedvezőtlen körülmények közrejátszása folytán elvállalni⁶², — kizárólag egyházi felügyelet alatt állanak. Ha maga Veszprémi István püspök (1691—1713) nem is, de az egyháziak ellenségesen állnak Tótfalusival szemben. A kitűnő betűmetszőt és nyomdászt csak »hitván vasmíves«-nek nevezik, aki közéjük akar tolakodni, sőt náluknál nagyobbnak képzelte magát. Most tűnt ki, mennyire jól tette Pápai Páriz Ferenc, hogy orvosi tudományozomjáért — bár voltak ilyen kísértései — nem áldozta fel lelkeszi hivatását, mert korában egyedül ennek tekintélye és védelme alatt lehetett valami gyakorlati tudomány művelésére vállalkozni.⁶³ Tótfalusi pedig »tudós tipografus« a legjavából, aki a könyv nyomásában nem mechanikus kivitelezést, hanem művészi és a maga szemszögéből tudós együttműködést lát a szerzővel. Ha valaki nem ismerte annyira tanultságát és kiváló képességeit, mint barátja, Pápai Páriz Ferenc, helyesírást egységesítő és olykor tárgyi vagy stílári javításokat eszközölő tevékenységét nem igen értékelte. Különösen nem, ha tudós góg ágaskodott benne.

Nem felejtették el Tótfalusinak azt sem, hogy az erdélyi református egyház által Amsterdamban kiadni szándékolt biblia ügyét »kisajátította magának« s most a maga bibliát értékesíti, bár legnagyobb részüket a valóságban elajándékozgatta vagy elköttyavetyélte.⁶⁴ Ellenségei váltig hajtogatták, hogy lelkeszi oklevele sem lévén, vakmerően belejavított még a »szentírás«, majd itthon a katekizmus szövegébe is.

Még csak fokozta ellene a gyűlölködést az, hogy az egyház által a biblia nyomására kiküldött pénz kinnrekedt Amsterdamban. Csak 1695-ben sikerült azt némi veszteséggel hazahozatni, de akkor meg Bethlen Miklós tette rá a kezét és a nagy összeg örökre elveszett a most már szükségben élő eklézsia számára.⁶⁵ Ellenségei hajlamosak voltak ennek a kárnak ódiomat is Tótfalusi rovására írni.

A kiváló nyomdász helyzete különösen akkor vált súlyossá, mikor két gőgös, hatalomra vágyó ember vette át Kolozsvárott a vezető szerepet az egyház ügyeiben, a gyengekező püspök mellett. Az egyik, Csepregi Turkovics Mihály — aki 1686-tól tanult volt a frankerai egyetemen és akit, mikor »megszökült«, ép Tótfalusi segített haza 60 tallerral — 1695-től a kolozsvári gyülekezet papja volt.⁶⁶ A másik, Szathmárnémeti Sámuel ugyanebben az évben lett a kolozsvári főiskola a teológia tanára, miután, 1680 és 83 közt Utrechtben, Leydenben és Frankerában elvégezvén tanulmányait, ugyanitt bibliai nyelveket tanított s közben az ifjú II. Apafi Mihály nevelője volt.

Mindkettő coccejánus, sőt Szathmárnémeti a magyar coccejánizmus irodalmilag legtermékenyebb képviselője. Azt kellene tehát feltételeznünk, hogy Tótfalusi szellemi beállítottságával számos ponton találkozott, holott ennek épp ellenkezője történt.

Az ő coccejánizmusuk ugyanis nagyban különbözött a Dézsiék nagyenyedi hagyományától. Ennek tanításával Csepregi vitába is szállt egy ponton utrechti (1687) doktori disszertációjában.⁶⁷ Szathmárnémeti pedig a coccejánizmus ama ágát műveli, amely tipológiai merevségével olyan új dogmatizmus felé haladt, ami idegen volt Coccejus eredeti szellemétől.⁶⁸

⁵⁹ *Mentség*, 152—153. II. Apáti kalandos kísérelő útjáról: Veszprémi István: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Cent. III.* Decas I et II. Tom. IV. 15, 26—27. I.; Erdélyi János, *A hazai bölcsészet történetéhez*. Sárospataki füzetek, 1857. 625—635. I.; Turóczi-Trostler: *id. mű* 36, 44. I.; *Protestáns Közlöny* 1888. 322. I.; Dézsi: *id. életr.* 97—101. I.

⁶⁰ *Mentség*, 52, 56—57. I.

⁶¹ Tolnai-kiad. Utószó, 114. I. — A Tótfalusi ellen forduló itthoni gyűlölet okait vizsgálja már első életirója, Csernátóni Gyula is: *Tótfalusi Kis Miklós, »Erdély Fénixe.«* Kiadja Ruzsicska Gyula. Kolozsvár, 1894. 14—22. Az itthoni társadalmi helyzetéről I. Klaniczay T. bevezetését a *Mentség* 1952-i kiadásához.

⁶² Ferenczi Z.: *id. mű.* 50—69. I.; Dézsi: *id. életr.* 105. kk. I.

⁶³ *Mentség*, 89, 112, 149. I. — Apáti Miklós is debreceni lelkesként értékesíti orvosi tudományát. Sárospataki füz. 1857. *id. cikk.*

⁶⁴ *Mentség*, 62. kk., 135, 139. I.

⁶⁵ A gyenge Veszprémi István püspököt kemény támadás érte, hogy a pénzt kiadta kezéből és vele »elmeztette az erdélyi Ecclesiának torkát«, de a szerencsétlen főúron még becsi fogsága idején is hiába keresik az összeget. Pokoly: *id. mű.* IV. kötet. 233. I. jgyz.; Bod P., *Politkarpus*, 151—152. I. Konc: *id. mű.* 36. kk. I.

⁶⁶ Mint ilyennek, hivatalból kellett temetnie és búcsúztatnia Tótfalusit. A temetésén szereplő másik személy, Szathmárnémeti Mihály, viszont nem tévesztendő össze T. főellenségével, Sz. Sámuellel.

⁶⁷ Zoványi: *Coccejánizmus* 161. I.

⁶⁸ U. o., 77—78, 164—173. I.

Tótfalusi, és úgylátszik Enyedi István is, Dézsi legkedvesebb tanítványa és katedrájának örököse a nagyenyedi főiskolán, velük szemben a coccejánizmus régi, szabadságot hirdető felfogását képviselték. Valószínűleg ezért is tépették ki az ellenfelek Enyedinek Tótfalusi fölött 1702-ben tartott gyászbeszéde valamennyi példányából az elhunyt életrajzát tartalmazó részt.⁶⁹

De Kis Miklós talán Szathmárnémetinek 1696-ban épp általa nyomott »*Metaphysica contracta*«-jában Descartes-tal szemben elfoglalt álláspontjával sem értett egyet, mert régen, még Hollandiában, Cartesiusból és Poiret-ből összeállított saját Metafizikáját adja ez időben oda barátainak olvasásra s azok azt állítólag sokkal jobbnak tartották a Szathmárnémetiénél.⁷⁰ Mindez csak még jobban elmérgesítette köztük a szerző-nyomdász viszony kérdésében (»Nem szeretem a tudós tipográfust« *Mentség* 123. l.) való ellentét miatt amúgy is igen feszült viszonyt.

A Mentségben ezzel az ő másfajta coccejánizmusukkal akar Tótfalusi nagyot ütni ellenfelein, akik — egy nyilatkozata szerint — szemére hányták, hogy, ha már coccejánusnak vallja magát, miért nem érvényesítette bibliájában az ő általuk vallott coccejusi dogmákat: »De őkegyelmek talán azért neheztelnek — mondja — (amint most is gyakorta azzal mortifikálnak nagy méltatlan), hogy Coccejus uram értelme szerint nincs nyomtatva, melyet inkább approbálnának.« De, hogy »mélto-e ezért őt cirmolni, akárki ítélje meg.«⁷¹

Tótfalusi szellemesen szegezi velük szembe Coccejusnak és követőinek kedvenc érvét a hatalmaskodó és magukat az egyházzal azonosítani akaró papok ellen (Máté 23 : 2—7). Az ilyenek még mindég azt gondolják, Mózes ószövetségi székében ülnek, holott azt az újszövetség rég ledöntötte. Kénytelen-kelletlen vessük magunkat alá nekik, mert egyebet nem tehetünk, de : »az ő cselekedeteik szerint ne cselekedjeteik.«

A biblia e coccejánus idézetének megismétlésével és vele a szellemi szabadságnak minden áttekintéssel szemben való bátor hangoztatásával zárul le a Mentség és egyben Tótfalusi sokat hányatott, mindég a haladást szolgáló munkássága is.

⁶⁹ Szabó K., *R. M. Kvt.* I. 1654. sz. ; Szathmár K., *id. mű.* 149. l. ; Ferenczi Z., *id. mű* 64. l.

⁷⁰ Ferenczi Z., *id. mű.* 60. l. — Tótfalusi Szathmárnémetinek még következő munkáit nyomtatta : *Disputatio Philosophico-Teologica*, 1695 ; *Dissertatio Metaphysica* és *Moses explicatus*, 1696. U. o. 66. l. — Descartes-ról T. a *Mentség* 147. lapján szól.

⁷¹ *Mentség*, 52—53. l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

GYERGYAI ALBERT

BATSÁNYI ÉS CONDORCET

A Széchényi Könyvtár egy Condorcet-könyvében (*Esquisse d'un Tableau Historique des Progrès de l'Esprit Humain*, 1795. — E. R. 139.) belül, mingyárt az első lapon, szép, nagy, jól formált betűkkel *Batsányi* kézírása olvasható, míg a második lapon jobbra, felül, egy kitörölt és olvashatatlan név, talán az előbbi tulajdonosé, ha *Batsányi* ezt a példányt netalán már másodkézből vette vagy kapta. Aztán, ugyancsak kézírással, egy Horatius-verstörödék következik:

»Quid fuerit quondam, cultis quid debeat esse
Artibus olim, et nunc quid sit Homo.«¹

— ami a Condorcet-mű tartalmának (»Az Emberi Szellem haladásának vázlatos történelmi képe«) mintegy tömörített összefoglalása; majd ez a hosszabb, tintával beírt s minden valószínűség szerint szintén *Batsányi*tól származó bejegyzés:

Dieses Werk ist eines der merkwürdigsten Bücher, wenn man die Umstände, unter welchen es entstand, erwägt! — »Es ist ein grosses und erhabenes Schauspiel (sagt ein Kunst-richter davon) »ein Schauspiel der Gottheit würdig, einen Weisen mit ganzer Seele dem Unglück entgegen kämpfen zu sehen. Aber ein noch erstaunenwürdigeres Schauspiel ist das eines Weisen, der nach dreissigjährigen Beschäftigungen mit den tiefstnigsten Wissenschaften; der, nachdem er sein ganzes Leben dem Glück der Menschheit gewidmet hat, jetzt geächtet herumirrt, nirgends eine Freistätte findet; der sich in unterirdischen Höhlen oder in der Einsamkeit dichter Wälder verbergen muss, — dennoch alle seine fruchtlosen Arbeiten, seine Verfolger, den Undank der Menschen und seine Leiden vergisst; der ganz ohne Bücher, ohne alle und jede litterarischen Hilfsmittel, ohne Freund, ohne Hülfe, ohne Sicherheit, bloss im Reichtume seines Innern und seiner Erinnerungen, mit fester und kühner Hand ein dauerhaftes und grossgedachtes Denkmahl

— majd a negyedik lapon:

zum Ruhme des menschlichen Geistes entwirft, den Gang, den dieser genommen, und die Veränderungen, die er erlitten hat seit Jahrhunderten, mit herrlichen Zügen darzustellen weiss; der auch auf der höchsten Stufe des Unglücks, noch immer über das Glück derselben Menschen, die ihn so ungerecht verfolgen, nachsinnt, und der in der Schilderung der möglichen und wahrscheinlichen künftigen Entwicklung des menschlichen Geistes den Preis seiner Anstrengungen, seiner lebenslänglichen Beschäftigungen mit den Wissenschaften, den Trost seiner Leiden, die Vergessenheit der Irrthümer, der Verbrechen und der Ungerechtigkeiten, welche die Erde verheeren und beflecken — findet«. —

Als man ihn todt fand, hatte er einen *Horaz* in der Tasche.

Seine Manuskripte wurden nach seinem Tode von dem Banquier Siveking in Hamburg der Witwe Condorcet für eine bedeutende Summe abgekauft und erschienen dann bei Vieweg in Braunschweig, der solche in Paris drucken liess, 1805 in 22 Bänden.

geboren zu Ribemont, in der Picardie, 1743, starb in Bourg-la-Reine —im J. 1794.
(Magyarul: Ez a munka egyike a legsajátosabb könyveknek, hogyha figyelembe vesszük azokat a körülményeket, amelyek közt létrejött. Nagy és fénséges látvány (mondja róla egy műbíró), az istenséghez méltó látvány, ha egy bölcsét szemlélhetünk, aki egész lélekkel tud küzdeni balsorsa ellen. De még csodálatraméltóbb annak a bölcsnek a látványa, aki, miután

¹ Magyarul: »Hogy mi volt hajdan, mivel tartozik a művésztek ápolásának s hogy mivé lett most az ember.«

harminc évig foglalkozott a legmélyrehatóbb tudományokkal; aki, miután egész életét az emberek boldogításának szentelte, most kiátkozva bolyong a földön, sehol egy menedéket nem talál; akinek földalatti barlangokban, vagy sűrű erdők magányában kell rejtőznie — mindamellett felejtí meddőn maradt munkáit, üldözőit, az emberek halátlanságát, a tulajdon szenvedéseit s könyvek nélkül, mindennemű irodalmi segédeszköz nélkül, barát, segítség, biztonság híján, egyedül bensője s emlékei gazdagságában (bizva?), merész és határozott kézzel tartós és nagyszabású emléket állít az emberi szellem dicsőségére s bámulatos vonásokkal tudja élnék állítani e szellem egész menetét s évezredek óta tartó különböző változásait; aki balsorsa legmélyén is még mindig az emberek boldogságáról elmélkedik, azokéról, akik őt olyan igazságtalanul üldözik és aki az emberi szellem lehetséges és valószínű fejlődésének ábrázolásában találja a jutalmát minden fáradozásának, a tudományokkal való életfogytiglani foglalkozásának, abban leli vigaszát minden szenvedésének s a feledést minden bűnre, tévedésre és igazságtalanságra, ami a földet még pusztítja és beszenyezi.

Amikor halva találták, egy *Horatius* volt a zsebében.

Kéziratait halála után egy hamburgi bankár, Sieveking² vásárolta meg tetemes összegért Condorcet-nak az özvegyétől s ezek Braunschweigben jelentek meg Viewegnél,³ aki ugyan-eket Párizsban nyomatta ki 1805-ben, 22 kötetben.

(született Ribemont-ban, Picardiában, 1743-ban, meghalt Bourg-la-Reine-ben, 1794-ben).

A 364 lapos könyv utolsó lapján, a szöveg után: 2 f 39 kr s megint egy kitörölt névírás.

E könyv és e jegyzetek megértéséhez tudnunk kell, hogy Condorcet, az »utolsó enciklopédista«, Voltaire és főképp d'Alembert bizalmasa, valóban nagy szerepet játszott mind az enciklopédisták táborában, mind pedig a polgári forradalom első éveiben s matematikai munkáin, akadémiai emlékbeszédein s Voltaire és Turgot-életrajzán kívül különösen politikai röpirataival vált híressé (a négerék felszabadításáról, a protestánsok egyenjogúsításáról, az amerikai forradalomról, s a forradalom idején úgyszólván minden aktuális problémáról). A Konventben, bár egyidejűleg iparkodott közvetíteni a girondisták és a jakobinusok között, röpiratai mind gyanúsabbá tették Robespierre és hívei előtt s végül is el kellett rejtőznie, mivel negyven más girondistával együtt őt is a forradalmi törvényszék elé idézték. Rejtkehelyén, ahol hónapokig tartózkodott, írta meg leghíresebb művét, az »Emberi Szellem Haladásának vázlatos történelmi képét«; s amikor onnan vidékre ment, talán hogy biztosabb menedékre leljen, felismerték, elfogták s egy párizskörnyéki börtönbe zárták, ahol egy nap holtan találták, akár hirtelen szélütés, akár méreg következtében, amelyet a hagyomány szerint, sógora, Cabanis,⁴ a híres materialista orvos készített neki minden eshetőségre. Főművét, Robespierre bukása után először maga a Konvent adta ki 3000 példányban, 1795-ben (s egy ilyen ritka példányt kerülhetett Batsányi tulajdonába). A francia bibliográfiaik szintén tudnak, Batsányi feljegyzéseivel egyezően, egy Braunschweigben és Párizsban megjelent teljes Condorcet-kiadásról 21 vagy 22 kötetben, 1801 és 1805 között s ez lehet a Batsányi-említett hamburgi bankár kiadványa. André Monglond bibliográfiája (»La France Révolutionnaire et Impériale«, tome III, 1794—96-ról) több kiadását ismeri Condorcet ekkor is, azóta is legnépszerűbb művének; az egyik Párizsban jelent meg Condorcet özvegyének gondozásában, a forradalom III. évében, vagyis 1795-ben; a másik Lipszében, 1796-ban; a harmadik Milánóban, a forradalom VI. évében, vagyis 1798-ban — ami a könyv egyre terjedő olvasottságát bizonyítja. Ugyanez a bibliográfia egy akkor közismert metszetet is közöl (Batsányi is láthatta Párizsban): Condorcet halálutását börtönében. Mindez megerősíteni látszik azt az inkább csak sejtett s ezután bebizonyítandó feltevést, hogy a mi XVIII. századi magyar felvilágosodásunk kezdetben éppúgy mint később, Martinovicsék előtt és még inkább utánuk, tele van kényszerű egyezményekkel, főrésekkel és ellentmondásokkal s ezeket még a Franciaországi Változások költőjénél is megtaláljuk. A Condorcet emlékének szentelt szinte himnikus magasztalások épp annyira szólhatnak a forradalmárnak, mint a forradalom áldozatának, legalább is ennek játszotta ki, ennek

² *Sieveking* (Georg Heinrich 1752—1799), az Allg. Deutsche Biographie szerint, valóban gazdag hamburgi kereskedő volt, a francia forradalom lelkes híve s a Direktórium idején a hamburgi szenátus teljhatalmú megbízottja Párizsban, aki párizsi tartózkodása alatt (1796) ismerkedhetett meg Sophie Condorcet-val.

³ *Vieweg* (Johann Friedrich, 1761—1834), egy valaha jóhírű braunschweigi könyvkereskedő-dinasztia megalapítója.

⁴ *Cabanis*, Condorcet sógora s minden valószínűség szerint az 1805-ös Condorcet-kiadás egyik elősegítője és gondozója, azonos azzal a materialista fiziológussal (a *Rapports du Physique et du Moral* szerzőjével), akit a Szent Családban Marx is dicsérőleg említ a francia materialisták között.

mutatta be a Direktórium, amelynek e tekintetben nagyban kezére játszhatott maga Sophie Condorcet⁵, a filozófus özvegye is. De Batsányit azonkívül sok minden vonzhatta Condorcet-hoz, különösen sorsának az övével való hasonlósága. Mint Condorcet, ő is üldözött vad volt s nemcsak a bécsi rendőrség részéről; ő is a börtönben írta legszebb művét, a kufsteini elégiákat; az ő kedves költője is Horatius volt, mint Condorcet-é; mint Sophie az ő Condorcet-ja mellett, úgy állt mellette Gabriella; s népében és az emberi haladásban való hitét öneki sem törhették meg a szenvedések. A könyvet magát Batsányi talán Párizsban szerezte be, a leveleiben többször említett Blanchard nevű könyvkereskedő barátjánál — bár az is lehet, hogy Ausztriában (erre mutatna a könyv árjelzése: 2 forint és 39 krajcár? ha ugyan ez nem későbbi és más kéztől származó bejegyzés?). Szinyei Ferenc Batsányi-életrajza 1121 olyan kötettről tud, amely Batsányi hagyatékából került a Nemzeti Múzeumba; remélhető, hogy Batsányi legújabb magyar kiadói, ha majd a költő prózai műveit is számbaveszik, valamint a hagyaték könyveinek bejegyzéseit, esetleg újabb adatokra lelnek Batsányi és Condorcet, a magyar és a francia felvilágosodás kapcsolatairól.⁶

PIRNÁT ANTAL

DÁVID FERENC: »KÖNYVECSKE AZ IGAZ KERESZTYÉNI KERESZTSÉGRŐL« ÉS ANNAK NÉMET EREDETIJE

A könyv Széchényi-könyvtárbeli példányában, egyik régi tulajdonosától, Szathmári Pap Mihálytól, 1799-ből ez a bejegyzés olvasható: »Ez igen ritka könyv. Egy Anabaptistának munkája és van dedikálva egy erős Sociniánusnak Dávid Ferencnek. Erdélyi Ekklesiái Historiáját világosítja. Flandriai nyelvből fordította Wilini Sándor Varsoviai orvos Dr. Német nyelvre, és Dávid Ferencnek küldvén úgy látzik, hogy ez utolsó fordította Magyarra, és ki is nyomtattatta Heltai által.«

A könyv azóta nem egy irodalomtörténészünk kezén megfordult, de lényegesen többet máig sem tudunk róla. Azok az adatok, amelyeket Szathmári Pap Mihály a fent idézett sorokban foglalt össze, Wilininek Dávidhoz intézett, a könyv elején mintegy bevezetésként közölt leveléből derülnek ki. A levél a következőképpen szól:

A TISZTELENDŐ ÉS
ISTENTŐL TANITTATOTT DA-
uid Ferentz nec, A meg febült Jefus
Chriftufnac, az Isten Fianac Euan-
geliomanac hirdetőiének a diczire-
tes Erdeli Feiedelemnec vdwaraban,
Istennec kegyelmeffeget és Be-
keffeget, azon Jefus Chrif-
tusban, mű Wrunc-
kban.

Szerelmes attyamfia az Wrban: Miert hogy nallunk volt a tißtelendő Gyulai Farcakas, ki ennekem foc vigasztalo dolgokat beßellet, Tudni illic, Miképpen a mindenható Wr Isten a mű Wrunc Chriftus Jefufnac Bent atya, ieles dolgokat czelekőßic Erdelben és

⁵ Sophie Condorcet viszontagságait, nála sokkal idősebb férje miatt és férje mellett a forradalom napjaiban, Romain Rolland is feldolgozta a *Szerelm és Halál játéka* c. drámájában.

⁶ Condorcet nevének s műveinek magyarországi elterjedtségéről több adat is tanuskodik. Martinovics többször hivatkozik — Fraknoi monográfiái szerint — a vele való ismeretségre és levelezésre, ezt azonban éppen olyan nehéz lesz bizonyítani, mint kétségbevonni. Kazinczy egyik levelezője, Dessewffy József, az ő Voltaire-életrajzát idézi egy levelében; Csokonai egyik legszebb verse, a *Marosvásárhelyi gondolatok*, éppúgy mint Kőlcsey *Történetn. omozása* tele vannak olyan gondolatokkal az emberiség haladásáról, amelyek legalábbis részben s közvetve vagy közvetlenül Condorcet-től származhatnak — bár az is igaz, hogy nagyjából a felvilágosodás általános gondolkodását tükrözik.

Magyarországban az ő Bét Euangelioma által, Annyira, hogy az ő és az ő áldot Bent fianac a meg febültnece tišta esmereti nyiluan predicaltatic, az Egyhazbeli Bent Ieleknece tišta értelmuel egyetemben, mely dolgon enneké és a töb kerebstyén attyafiacnak nagy lelki őremünc vagyon: Miért hogy mü ittigen, tü pedig amot, a Bent Euangeliom által, az Istenec, az Jéfus Christus attyanac, és az ő meg febült fianac, a mü Wrunc Jéfus Christusnac az igaz Messiafnac, igaz esmeretiben rébéffi leštec a mennyei őrdőkégnec, az őrdőké való bódogfágban.

Ennek okaért Berelmes attyamfia, Miért hogy münket is meg rébéffüt a mindenható Isten, az Jéfus Christusnac Bent Attya, az ő kegyes akarattya Berént: Es münecünc itt e helyen ahol én lakom, egy perdecatorunc fincen, ki az Istenec igeiét és igaz tanyitáffat münecünkce predicallaná, Hanem oluáffáffel kel münemmaguncnac a Bent irásból lelki vigasztalást vennünc, ezért közben vöttem egy irást előmben, melyet egybe gyüjtöttenece alfo Nématorfágban valami kerebstyeni tudos attyafiac és Martiromoc a mü Wrunc Jéfus Christusnac Kerebstségeröl, Es az Antichristusnac maymozaaffarol: Eßt az irást ezokéért előmbe véuén, Flandriai nyelwből tišta Nemet nyelwre fordítottam, küldöttem pedig eßt teneked Berelmes attyamfia, ez végre, hogy aßt kinyomtatassad tü nallatoc: Mert a k nywymotatoc münallunc minnyáian babanaffoc, és gyüldölic az Wrunc igaffagat. E reménfégben vadioc kedig, Hogy ha te Berelmed ki nyomtattya, előber aßt meglátuan és meg iobbituan, Hogy itt e tartományokban, és egyéb orfágokban is, az Istenec valasztottinal igen haßnos és gyümölczen leßen, Kic a Nemet és a Magyar nyeluet tudiaé. A iambor és tudos emberec, kic eßt az irást egybe gyüjtöttenece, Alfo Nématorfágban, igen io haßnaiát vöttéc az ő munkaioknac, Mert az igaffagnac vallaffaban alhatatoffan meg maraduán, a Martiromagnac Bent coronaiual fockan ő közülec meg coronastattanac, Es az áldot Istenec, a mü Wrunc Christus Jéfus attyánac, Es az ő áldot meg febült Bent Fianac igaz esmeretiben kimultanac ez világból. Mert amá Babiloniai nagy Parázna, az vndogfagos Antichristus meg őtte az artatlanokat. Te Berelmed enneké, vgy mint esmeretlenec, meg boczaßfon, hogy erre mertem Berelmedet inteni. Mert az én buzgó lelki kéuánfagom, Hogy mindé emberec iuthatnánac az Wrunc igeinec és igaffágánac esmeretire: Es hogy igazan meg esmerhetnece az egy igaz és bizony Istent, a mü Wrunc Jéfus Christusnac Bent atyát, Es ennek az ő áldot meg febült Fiát, az igaz Meßfiast, Melly tišta esmeretben ezac ál az őrdőc élet. Iohan. 17.

Erre is kérlec Berelmes attyamfia, Hogy ha valami irást adtatoc ki vgyan ezen eduófféges dolgokrol, hogy te Berelmed münecünkce azzokból rébt tegyen, akar Nemet, s akar deác nyeluen legyenec, Kerebstyéni hálaadással veßüc azzokat te Berelmedtöl, és kéß pénzzel meg füzettyüc valakinec mondia Berelmed, hogy az arrát le tegyüc.

A mindenható Isten legyen tü veletoc, Es meg tarczon tüteket, hogy ő áldot Neue meg Benteltefféc tü általatoc és mü általunc, Hogy őrdőké vduözülheffünc: Amen. Irtam ezeket Warsouaiaban 1569.

eßtendőben 19, napián

Auguftusnac.

A megfebült Jéfus Christusban, az Istenec Fiaban te Berelmes attyadfia:

Wilini Sandor,
Oruos etc.

E levél sok érdekes kérdésre vet fényt. Wilini azért panaszkozik, mert nekik Lengyel országban sem nyomdájuk, sem prédikátoruk nincsen. Ebből nyilvánvaló, hogy Wiliniék a lengyel »unitáriusokkal« Socinus Faustus követőivel nem éreztek közösséget. Hogy unitárius nyomda volt-e ekkor Lengyelországban, azt a rendelkezésemre áll hiányos adatok alapján nem sikerült megállapítanom, de ha sociniánus prédikátor jó lett volna nekik, azt bizonyosan találhattak volna, hiszen ez a felekezet oly erős volt, hogy az 1573 januári varsói országgyűlés már hivatalosan is kénytelen volt elismerni.¹ Wiliniék tehát Dávid Ferencben olyan embert láttak, akinek nézetei már nem azonosak a Socinus és a vele egy híron pendülő Blandrata György nézeteivel. Az 1578-as események gyökerei (Blandrata áruló szerepe Dávid bukásával kapcsolatban) tehát már az 1569–70 körüli időre nyúlnak vissza.

Melyek voltak azok a »vigasztaló dolgok«, melyeket Wilini Gyulai Farkastól hallott, és amelyek alapján Dávidot joggal a maga emberének érezhette? Valószínűleg Dávidnak 1569-ben megjelent *De Regno Christi Liber primus*, *De Regno Antichristi Liber secundus* c. latinnyelvű munkájáról értesülhetett, mely műhöz, mint már a címlap is hirdeti: »Accessit tractatus de paedobaptismo et circumcissione«.

¹ Jakab Elek: *Magyar-lengyel unitárius érintkezések. Századok*, 1892.

Ez a tractatus már kifejezetten anabaptista tartalmú; elveti, a pápa, az antikrisztus találmányának minősíti a gyermekkeresztelést, lényegében ugyanazon megfontolások alapján, mint a Wilini által megküldött könyvecske, de gondolatmenete, felépítése attól teljesen független. Dávid 1569 augusztusa előtt valószínűleg már meg is jelentette. Különböző anabaptista jellegű tanítások már korábban is találhatóak nála. Érdekes, hogy a szintén 69-ben megjelent *Predikatiokban* pl. a gyermekek keresztelésének kérdéséről ugyan még nem beszél, de a tudatos hitet már itt is a keresztesség előfeltételének tekinti, ezzel pedig a gyermekek nyilván nem rendelkezhetek. Ez lesz majd a *Tractatusnak* és a *Könyvecskének* is legfőbb érve a gyermekkeresztelés ellen. Hogy ezek a tanok hamarosan és széles körben elterjedtek, azt számos adat bizonyítja, melyeket a szakirodalom eddig figyelmen kívül hagyott. Leleszi János jezsuita pl. 1579-ben a következőket jelenti rendje generálisának: *Et quoniam hic baptismus penitus Francisco Davide extinctus fuerat, adhuc ante eius iudicium (Dávid elítélésére céloz) coeperam explicare eius necessitatem. Scio una die statim a concione duodecim adoloscenscentes, frequentissime tres baptizatos.*²

A jezsuiták leveleikben még sokszor említik a 70-es évek végén, 80-as évek elején, hogy adoloscenscentes keresztelnek meg. Ha a szón csak 10–12 éves gyermekeket értünk, akkor a 60-as évek végére kell tennünk az anabaptista tanok erdélyi elterjedését. De a szó eredetileg serdülő ifjút jelent, így lehet, hogy a mozgalom már korábban kezdődött. Kétségtelen, hogy 1567 februárjában Méliuszék már állást foglalnak az anabaptizmus ellen.³ Nem lehetetlen, hogy Dávid ilyen jellegű tanokat már 1566-ban is hirdetett, hiszen Servet és a radikálisabb itáljai antitrinitáriusok is mind ilyen nézeteket vallottak, és az sincs kizárva, hogy Dávid 66–67 körül egy Erdélyben már meglévő lappangó anabaptista népmozgalommal találta meg a kapcsolatot. Ezt látszik bizonyítani Arator Szántó István egy 1581-ben írt levele. Az ismert jezsuita az erdélyi létrejöttékről beszél: *„Haereses quae in hoc regno grassantur quatuor sunt principales: Lutherana, Sacramentaria, Anabaptistarum et Trinitariorum. (Ez utóbbi a Blandrata-féle unitárius.) Lutherana per Saxones circa annum Domini 1541, quando Buda et Strigonium perierunt, fuit introducta. Sacramentaria et Anabaptistarum non multo post eisdem. Trinitaria introducta est circa annum Domini 1560 per Georgium Blandratam, medicum Patavinum.*⁴

Támogatná ezt az is, hogy abból az időből, amikor Arator az anabaptizmus erdélyi elterjedését teszi, felvidéki, sőt alföldi anabaptistákról határozott értesüléseink vannak.⁵ Kétségtelen, hogy az erdélyi anabaptizmus, illetve Dávid anabaptista jellegű tanainak kérdése, további alapos kutatásokat kíván, és lehet, hogy érdekes meglepetésekkel fog még szolgálni, de térjünk vissza magára a *Könyvecskére*.

Mint láttuk, Wilini azzal a céllal küldte meg Dávidnak, hogy nyomtassa ki lehetőleg német nyelven is, hogy így az ő lengyelországi hitsorsosai olvasmányhoz jussanak. A lengyel anabaptisták, de még unitáriusok között is, valóban sok volt a német. A katolikus reakció és a protestáns ortodoxia üldözése elől menekülő német szabadgondolkodóknak valóságos gyülekezőhelye lehetett a viszonylag szabadabb lengyelország, ahol 1556 óta törvény biztosította, legalábbis papíron, hogy minden nemesember oly vallást fogadhat el, s házában olyan isteni tiszteletet tarthat, amilyen lelkiismeretével megegyezik, csak hogy az a Szentírás alapján alapuljon.⁶ Tudjuk pl. azt is, hogy a kolozsvári unitárius százszó német prédikátorait a XVI. század végén és a XVII. század első felében többnyire Lengyelországból hozták. Wilini levele valószínűvé teszi azt is, hogy az anabaptizmus főleg a lengyelországi németek körében terjedt el, hiszen annak sem lett volna akadálya, hogy lengyel nyelvű kéziratot küldjön Dávidnak, és lengyel nyomtatványokat rendeljen tőle. Az akkori élénk lengyel-erdélyi kapcsolatok mellett könnyen találtak volna Kolozsvárott is lengyelül értő embert, aki a fordító vagy korrektor szükséges munkáját elvégzi.

A Wilini küldötte műnek eddig csak magyar kiadását ismertük. Most sikerült megtalálnom a szintén Heltai nyomdájában, valószínűleg a magyarral egy időben készült német kiadásnak is egy jelentékeny töredékét, s ennek alapján érdekes következtetéseket vonhatunk le Dávid fordítói módszereire.

A *Könyvecske* flamand eredetijét sajnos nem ismerjük. Nem tudjuk, kik voltak azok a „nemely jámbor tudós emberek... kik annakutánna mártíromságot szenvedtenek Alsó-Németországban”, és akik a könyvet eredetileg összeszerkesztették. A magyar szövegből annyi derül ki, hogy 1535, a münsteri anabaptista plebejus forradalom után keletkezhetett a flamand szöveg, oly időben, amikor a mozgalom már hajlamos volt bizonyos fokú meg-

² *Fontes Rerum Transsylvanicarum*. I. 71. l.

³ Kis Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. 557, 597. l.

⁴ *Fontes Rerum Transsylvanicarum*. I. 185. l.

⁵ Révész Imre: *Debrecen lelki válsága*. 7, 11. l.

⁶ Jakab Elek: *I. m.* 300. l.

alkuvásra és igyekezett beilleszkedni a fennálló viszonyok keretei közé. A könyv tisztán teológiai szempontból vizsgálja a gyermekkeresztelés kérdését és igyekszik elhatárolni magát a forradalmár anabaptistáktól, akiket erősen elítél.

Természetesen a katolikus és protestáns egyházaknak nem tesz engedményeket, de a fejedelmeknek igyekszik bebizonyítani, hogy az anabaptisták igenis jámbor, engedelmes alattvalók. Mindjárt az első fejezetben ismerteti az anabaptisták elleni vádakát, melyek között a legsúlyosabb, hogy az anabaptisták háborúkat, nyugtalanságot, ma azt mondanánk, forradalmakat keltenek: »Miképpen ebt meg láthattyac a Szaboc kiralyanac hiftoriaiban és oluahattyac az Münster varofnac el veßbéffenee lött dolgaiban.« Mely vádakát cáfolva többek között a következőket írja: «Hogy pedig viðbakereßtelkedéfnec és olly tudomnanc mondiac az igaffagot, melly által ez utolsó vðdöben soc zur zauar, egyenetlenfég egybe veßbés, botrankozás 2c tamadot legyen az Euangeliom allat, Ez ßinte ollyá rongyos ellen vetés mint ßinte az elfö. Mert az igaz Anabaptistác* (Mert voltanac hamiffac is, Gonoß latroc, Fejedelmfégvtalóc Haborufág tamaßtoc, Paraznac etc, kiknec nem fociuc mü parttyokat, Lám az Apostoloc közet is Iudas volt) Iambor és ßent emberec voltanac, kie meg ertüen az Wr Ístenec igiéit, à Papat Antichriftufnac esmertéc lönni, és minden ö emberi leleményeket meg vtaltác és meg vetettéc, A többi közett a kis gyermekezeknec kereßtfégét is. Ezeket igen meg gyüldölte az ördeg, Miért hogy az ö vndokfagos Antichriftufnac orßagat meg kezdettec haborítani és ßaggnati: Es czoda képpen kezdette azzokat vldözni és kergetni: Es az ö Pápaia és Papiai Barati által a Feiedelmeket meg gyontatuán, meg bolonditot nagy sokokat közzülec, Es soc ezereket meg ßitenec a ßentekben, külemb külemb fele röttenetes halálockal, È ßin allat, Müuel hogy Anabaptistác, paráznác, haborufág-tamaßtoc etc, Maga öc ßegényec nem azzoc vóltanac, Hanem Íften féld, ßent iamboroc és igaz kereßtyéneec, kiknec iambor tárfai vgyan moßtan is azzoc.

Ebt pedig nem csak à Papánac piléßtes serege müuelte. Hanem azzoc is kie igen düczekednec à ßent Euangeliomnac neuéuel. Es vgy lött, Hogy egyniháni parazna és haborufág tamaßto latoréc minnyaián a sok iamboroc, kegyetlen vldözéßben voltanac, és meg ölettenec, Nö czac férfiac Hanem soc ezer ártatlá aßßonyiallatoe és leanzók is. Mert valakie à papanac rétes Íftenét meg vtaltác és à gyermekökneec kereßtféget meg vetettéc, Azzokat mindjarast meg eretnekeßtéc ßidalmaßtác átkoßtác, kergettéc és meg ßitéc. Anabaptista vgy mondottác, Ezokaért meg kel ölni. Ez ellen nem tehetet senki: Maga meg hallod ennec vtanna, Minemü ßentséges igaz kereßtyéni tudomány legyen az igaz Anabaptistafág.

Mit tehetnec ßegényec, Ha az ördeg ö közikben is hintötte volt az ö maguát, egy nyihány képmutato és gonosß latrokat? Mit tehettet arról ßent Peter ßent Ianos és a töb Apostoloc, Hogy ludas orw és arulo, és az Miclos Diaconus parazna lator lönn közetec?

A margón: * Hamis Anabaptistác is vóltanac.

** Mint Tygurumban, wittenbergbe és egyebüt.

Ez a beállítás különben ekkor Dávidnak is megfeleltetett. Gondoljuk meg, ebben az időben Dávid még János Zsigmond udvari prédikátora. Ez a helyzet bizonyos korlátokat szab tevékenységének, gondolkodásának. Műveiben óvakodik attól, hogy tanaiból a gyakorlati következtetéseket levonja. Írást írással magyarázgatva igyekszik az elméleti teológia körein belül megmaradni. Ezek között a határok között igen merész gondolkodó, de rajtuk kívül a világ mintha nem létezne számára. A társadalmi és politikai problémák, ha a Szentírás igaz értelmére fény derül, maguktól fognak megoldódni. Jellemzően fejezi ki a gondolatot a *De Regno Christi* egy helyén: »Cadet Assyrus in gladio, non viri, et gladius non hominis devorabit eum. Hoc nunc Christi bellum, ut tantum bestiae regnum, quod tot monarchas contrivit, contratur nunc sola Gedeonis tuba, et lucerna, id est, solo verbo Dei et lustratione spiritus eius.«

A szentháromságtant, mely Dávidnak állandóan legfőbb vitatétele volt, a *Könyvecske* közvetlenül nem tárgyalja. Amennyiben mégis említés történik Atyáról, Fiúról, Szentlélekről, felfogása sem a magyar, az is ismert német szövegrészben nincs ellentétben Dávidnak ebben az időben vallott nézetével. Ez ugyan lehet Dávid átdolgozó tevékenységének eredménye is, mely munkára Wilini a levélben kifejezetten feljogosította, kérvén, hogy iratát »megjobbítva« adja ki. Különbön valószínű, hogy Wilini egyetértett Dávid ekkori szentháromságtanával, és azt figyelembevéve válaszította vagy módosította a szöveget, legalább is erre vall az, hogy a levélben örömet fejezi ki a fölött, hogy Erdélyben az Atyaisten és a Fiú tiszta ismerete nyilván prédikáltatik.

Dávid lényegesen valószínűleg sehol sem módosította a könyvet. Feltűnő annak a gondolatnak a hiánya, hogy a pápaságban már megkeresztelteket azért kell újra keresztelni,

mert nem az igazi, hanem a meghamisított, »háromságos, állatos, személyes« istennek nevében keresztelték meg őket először. Pedig a *De regno Christi*-ben ez igen fontos helyet foglal el. Ha Dávid a *Könyvecskét* gyökeresen átdolgozza, ezt a gondolatot valószínűleg szintén beleviszi. Különbözik az ismert német szövegrészletnek megfelelő magyar helyek is igen hűséges fordítást mutatnak.

A könyv dialógus formájában megírt vitáit a gyermeckeresztelés ellen. A mester és az anabaptista prédikátornak készülő tanítvány beszélgetnek. Irodalmi szempontból különösen a mű legeleje sikerült igen jól. A tanítvány panaszkodik, hogy, bár szülei prédikátornak szánták, de látva azok munkájának nehéz és hálátlan voltát, már-már arra gondol, hogy »elhagyom a skólát és vargává leszek«. A mester erre megkérdi, hogy mi az oka ennek az elkeseredésnek? A tanítvány elpanaszolja, hogy annyi »eretnekezést kiáltnak a szegény jámbor prédikátorokra, hogy ugyan irtózom belé: ezt nemcsak a pápások művelik, hanem azok főképpen, kik az evangéliumot színtelen forgatnak«. A beszélgetésben lassan kibontakoznak az anabaptistákra szórt fő rágalmak, melyek részben teológiai természetűek, részben, mint már idéztem, kifejezetten politikai tartalmúak: az anabaptisták háborúra, forradalomra uszítanak, »gonosz latrok, fejedelemségutálók«. A mester igyekszik megcáfolni ezeket a vádakot. Feleletei lassan valóságos kis értekezésekké bővülnek, a tanítvány pedig csak néhány szóval ismertet néhol egy-egy ellenséges nézetet. A dialógus-forma így az egész könyvön keresztül megmarad, de az első lapok élénkségét többé sehol sem éri el. A befejezésben a tanítvány teljesen meggyőződve az anabaptisták ügyének igaz voltáról, boldogan vállalja a prédikátori hivatást.

Ez volna a *Könyvecske* kerete. Maga a tárgyalás öt fejezetre, »észre« oszlik. Az első a pápások és pápázók három fő rágalmát, »calumniját« ismerteti az »igaz keresztység« ellen. A másodikban megtudjuk, hogy milyen az igazi keresztység. A harmadik a pápa-szerzette gyermeckeresztés gonosz voltát ismerteti. A negyedik részben, mely minket különösen érdekel, mert ennek kerültek elő német töredékei is, mint a mű elején lévő »sommája« a *Könyvecskének* mondja: „Igaz magyarázattal meg ellenezük és víbba veriük a bent írásból ki vött külemb külemb fele mondaffokat és peldakat, mellyeket a papáffoc és a pápázóc előnkbe vetnee, és mellyeekel az igaz tudomány ellen tamadnac, akaruan meg óltalmazni az Antichristufnac kerebstféjét, mellyel meg kerebstelic a kis gyermekeczeket.“ Az ötödik rész azt tárgyalja, hogy szükséges-e az »igaz keresztység« és szükséges-e a pápa követői által már megkeresztelteteket újrakeresztelni.

Mint már ebből is látjuk, a könyvben sok ismétlés van. Ugyanazok a kérdések kétszer-háromszor is előkerülnek. A kompozíció bizony néha igen henye. Ezt a lazaságot és bőbeszédűséget a magyar fordítás a némethez viszonyítva sokszor még fokozza.

A *De regno Christi* »Tractatusával«, Dávid megelőző anabaptista jellegű munkájával összehasonlítva, elméletének gazdagodásához ez a mű annyiban járult hozzá, hogy segítségével sikerült végleg leszámolnia a katolikus »eredeti bűn« dogmájával. Tudjuk azt, hogy a katolikus tanítás szerint Ádám bűne minden emberre átszáll. Az ember bűnösnek születik, és ha keresztletlenül hal meg, akár csecsemő korában is, lelke csupán Ádám vétke miatt sem üdvözülhet. Az »eredeti bűnt« csak a keresztység szertartása moshatja le az emberről. Azt hiszem, nem kell külön hangsúlyoznom ennek a tanításnak jelentőségét a középkor ideológiájában. Ezt a katolikus dogmát Luther és részben Kálvin követői is átvették. A »Tractatusban« ezzel a kérdéssel Dávid még nem foglalkozik, nyilván önmaga előtt sem tisztázta még teljesen. A *Könyvecskének* jelentős részét foglalja el a vita ez ellen a dogma ellen. Az egyházi tanítással szemben bebizonyítja, hogy a gyermekek sem jót sem rosszat nem tudva, teljesen ártatlanok, s az ember csak saját tudatos tetteiért, nem pedig ősei bűneiért felelős. A megokolás ugyan még teológiai: Krisztus megváltása szüntette meg Ádám bűnének hatását, de maga a gondolat jellegzetesen humanista, az ember úgy, ahogy a természet létrehozta, tiszta, s a lét nem bűn.

Hogy Dávidék a *Könyvecskét* németül is kiadták, az valószínű volt már eddig is, Wilini levele alapján. Irodalomtörténészeink azonban a német szövegből miadmaig semmit sem ismertek, pedig annak egy jelentékeny része már jóideje hozzáférhető volt.⁷ 1911-ben egy Diodoros Siculus-kötet 1601-ből származó bekötési táblájának szétbontásakor egy XVI. sz.-i románnyelvű énekeskönyv s még hat egyéb nyomtatvány társaságában előkerült Wilini könyv német kiadásának teljes felvágatlan K jelzésű, nyolc levél terjedelmű íve. Sztripszki Hiador és Alexics György, kiadván a román töredéket, ismertették a vele együtt előkerült többi nyomtatványt is, így a Wilini-féle német szövegből is közöltek egy nyolcsoros szemelvényt.⁸

⁷ Mint utólag értesültem, Zoványi Jenő felismerte a *Könyvecske* és a német töredék kapcsolatát, de tudomásom szerint ő sem publikálta.

⁸ Sztripszki—Alexics: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. sz.-beli román fordításban*. Bp. 1911., A Wilini-töredék ismertetése a 125—26. lapon.

A könyv címét és szerzőjét nem sikerült megállapítaniuk, azt azonban sejtették, hogy kolozsvári nyomtatvánnyal van dolguk. A töredék Todoroszku gyűjteményével együtt az Országos Széchényi Könyvtárba került, ahol időközben egy másik könyv bekötési táblájában még 29, helyesebben 31 levelét találták meg. (Van ugyanis két-két levél, a P és H3, valamint a H és P3 jelzésűek, amelyek elválaszthatatlanul összeragadtak, úgy hogy mindegyiknek csak az egyik fele olvasható.) Olvasható tehát a könyvnek

H jelzésű levelének második oldala,
 H2 jelzésű levele teljesen,
 H3 jelzésű levelének második oldala (erősen szakadozott),
 H4 jelzésű levele teljesen,
 J—J4 « « «
 K—K4 « « «
 L—L4 « « «
 M—M4 « « «
 O—O4 « « «

P jelzésű levelének második oldala.

P2 jelzésű levele (második oldala ragasztófoltok, nyúzások és ráragadt papírok miatt alig olvasható),

P3 jelzésű levelének szintén erősen rongált első oldala, valamint a teljes K íve. K—K4 levelek tehát két példányban is megvannak.

Az ismertetett lapok közül a H—O4 jelzésűek a könyv negyedik részéből valók, mint ezt a felső részükre írt cím (Dis Büchieins Vierte Theyl) is elárulja. A P—P3 jelzésűek az ötödik részből valók. Összevetve a magyar *Könyvecskével*, megállapíthatjuk, hogy a magyar szöveg következő részeinek megfelelője áll rendelkezésünkre:

73. levél	1. oldal	7. sor	—	74. levél	2. oldal	16. sor
74. vagy 75. levél	eleje	—	76. «	2. «	1. «	
(a német szöveg igen rongált)						
79. levél	2. oldal	11. sor	—	84. «	2. «	6. «
87. «	2. «	17. «	—	99. «	2. «	12. «
103. «	2. «	9. «	—	107. «	1. «	11. «
110. «	2. «	8. «	—	115. «	1. «	21. «
119. «	1. «	7. «	—	123. «	1. «	14. «
128. «	1. «	13. «	—	131. «	1. «	10—13. sor

Mint látjuk, a töredék elég tekintélyes. A német szöveg összesen 66 oldal terjedelmű, és kb. 70 oldalnyi magyar megfelelőjét tartalmazza. Az eredetinek ilyen jelentékeny részét ismerve, már érdekes szövegösszehasonlításokat végezhetünk. Teljes biztonsággal megállapíthatjuk a fordító személyét (egyesek kétségbevonták, hogy a könyvet Dávid fordította: Horváth János pl. esetleg Heltaira gondol mint fordítóra⁹) és megismerhetjük fordítási módszereit.

Első pillanatra feltűnik, hogy a fordítás igen pontos. A legtöbb helyen mondatról mondatra megfelel a német szövegnek. Ugyanakkor azonban teljesen magyaros. A kb. 70 oldalnyi szövegben csupán egyetlen példát találtam arra, hogy egy, számomra legalábbis, idegenszerűnek tűnő kifejezést szóról-szóra átvesz a németből:

Jünger : Es treibt die Kindertauffer hart	TANYIT. - A gyermek kerebtelőc erőffen
darauff Das die kinder eigenen glauben	űznec arra, Müuel hogy a gyermekezeknek
haben (J4b.)	vagyon hitec vagyon. (84)

Több ilyen tükörfelfejezést nem találtam. A fordító tehát ugyancsak otthon volt a magyar nyelvben.

Gyakoribb eset, hogy a fordító túlságosan bőbeszédű. Ez helyel-közzel az értelem rovására is megy. A leggyengébb fordítás ilyen szempontból nem sokkal az imént idézett hely előtt olvasható. A szerző leírja, hogy az igaz hitnek, mellyel a kisgyermek nem rendelkezhetnek, milyen tulajdonságai vannak. A hit tulajdonságait a német és a magyar szöveg egyaránt négy pontba foglalja. Az első pont fordítása még hűségese. A következő pontoknál azonban a két szöveg viszonya így alakul:

⁹ Horváth János: *A reformáció jegyében*. 364. l.

2. Darnach | Rechte hoffnung in die wahrheit Gottes durch Christu zu empfahen alle gütter des himlischen erbtheils.

3. Zum dritten | Vbung in allen christlichen tugenden | Wie die selbigen di Propheten vnd Apostel beschriben | In der furcht Gottes | In Messigkeit | keuschheit | Reinigkeit | Warheit | Gedult etc.

4. Zum vierten | In der chei... chen lieben | vnd allen wercken der barmhertzigkeit | vnd der gerechtigkeit etc.

(14)

2. Annac utánna hoz igaz lelki reménfeget, az Wr Iéfus Chriřtusban, az Iřtennece igaz voltában, reménuén, Hogy az ő Bent igéretiben igaz és álhataros leŕben, és meg adia mind azzokat, mellyeket meg ígért múnékünk, az ő aldot Bent Fiában, az Wr Iéfus Chriřtusban, Es hogy az mennyei boldogfágnac örökfégeben felvéŕben.

3. Harmadŕor meg mutattya az igaz hit az ő ereiéř Bent Leleknece általa, minden íófagos czeleködétőknece gyakorlářfában, Mind azzokat az íófágokat meg iriac mind a Bent Prophétác mind a Bent Apostoloc.

4. Negyed vttal, meg mutattya magát a kerŕtyéni ŕeretőknece és az igazfágnac, és a békeféséggel valo túresnece minden czelekedetinece gyakorlářfáual. (836, 84)

Ez a laza fogalmazási mód Dávid stílusának egyik jellemző gyöngesége. Horváth János felismerte: »Nem mond ki összegző határozottsággal egy-egy tételt, csak magyarázgatja lankadatlanul az írás értelmét. Még ha beszédét egy summába köti be, akkor is annyira túlhalmozza bibliai szólamokkal, hogy maga a tétel nem jut kifejezésre önállóan.« A bőbeszédű részletek mellett akadnak olyan helyek is, igaz hogy jóval kisebb számban, ahol a terjedősebb német szöveget szerencsésen összefoglalja, megrövidíti.

A legjellemzőbb példát a szöveg szerencsés és alapos megrövidítésére a magyar kiadás 105. levelén látjuk. A mester arra a megállapításra jut, hogy ha a pápázók, feltételezve, hogy a gyermekek a Szentlélek ajándékainak birtokában vannak, részesítik őket a kereszt-ségben, akkor az úrvacsorát is kiszolgáltathatják nekik. A tanítvány erre megjegyzi, hogy az úrvacsorát mégsem adják a gyermekeknek. Idáig a két szöveg pontosan megfelel egymásnak. A továbbiakban így folytatódik:

Meister | Ja recht | Sie seyn drumb zu loben | das sie die kinder nicht zum Abendt-mal des Herrn zulassen : Aber damit zeygen sie an | Das sie kinder für vnuerstendig achten | vnd für die halten | die keynen glauben haben : Wie denn auch solches war ist | Vnd die heilige schrift zeyget solches an | Vnd die erfarenheit beweyset es auch

Jünger | Sie sagen aber | die kindertauffer | das die kinder in der innerlich... schuel durch das heiligen Geyst erleuchtet vnd verstendig gemacht | vnd dazu auch ge-lerret werden.

Meister | Du hast oben von Iohanne vnd Ieremia gehört | wie sie durch den heiligen Geyst erleuchtet sein worden : Aber diser zweyer ire fürgab kan nicht zu eyner gemeynen regel gemacht vnd gebraucht werden Daz... Welcher Prophet oder Apostel hat ye ein wort von dieser inner-ligen schuel gesagt | In welcher Gott | durch seinen Geyst die kinder solt erleuch-ten vñ leren? Es ist in Gottes wort diese opinion nicht begriffen | Sondern sie ist ein menschliche fantasey vom Antichrist erfunden | vnd aufgebracht. Drumb | So die Kindertauffer | die kleynen kinder für verstendig vnd glaubig achten vnd... ten

MESTER. Ebbén igazan czelekeŕnece, hogy az Wr vaczoraiait nem öftogattyac a gyer-mekczeknece : Mert aual aŕt ielentic, Hogy a gyermekczec tudatlanoc és hit nélkűl vlóc : Miképpen hogy igaz is ez : Mert az Iřtennece igéie bizonyfagot teŕben rólla, Es vgyan ŕöműnkél meg láttyuc, hogy vgy vagyon. Ezokaért értetlenű czele-köŕnece a pápázóc, Miért hogy aŕt modiác, Hogy a gyermekczeknece hitce és Bent Lelkece vagyon, De mind azon által nem öftogattyac nekic az Wr Vaczoraiait. Holot azoknac valo az Wr Vaczoraia, kic hiŕnece, és kiket az Wrnac lelke meg fállott és kiket viffel és hordoz és a hiw kereŕtyé-neckel egy teŕt teŕben.

So thun sie vnrecht | das sie die kinder
des Abendmals des herrn berauben | und
innen des selbige nicht lassen zuckomen.
Denn welche einen rechten glauben in
Iesum Christum haben | vnd durch den
Geyst zu einem leybe mit allē glaubigen
getaufft seyn | Die können nicht von dem
abendmal des Herrn abgewendet werden.
Den | nach dem sie ein leyb vnd ein brodt
mit allen glaubigen seyn | So müssen sie
auch mit den selbigen seines brods theyl-
haftig seyn.

Jüng. Ist auch dieses irchen exempel vor-
handen | Das yemand solches gethan hatte?
(M2 b, M3.)

A részlet megértéséhez azt kell még megjegyeznem, hogy Keresztelő Jánosnak és Jeremiásnak a német szövegben fejtegetett példáját a könyv röviddel előbb már egyszer részletesen tárgyalta. Így a fordító e helyen lehetónek tartotta azok teljes kihagyását.

A sokszor igen pontos fordításon megérzik, hogy egy-egy teológiai kérdésnek a század hitvitáiban, nem utolsó sorban magának Dávidnak a harcaiban már kialakult az egészen határozott terminológiája. Különösen sok szó folyt a biblia egyes helyeinek szimbolikus és betűszerinti értelmezéséről. Ez a gyakorlat segíti pl. a fordítót a következő rész megfogalmazásában:

Ist es denn ein figur oder vordild: So weysets vnd zeugets ein ander ding | Welches das ware wesen ist | das da figuriert | gezeyget vnd abgebildet wird. Denn man kan nicht buchstab auff buch-
staben | Oder eine buchstab auff die andere buchstab deuten: Denn das were gegen die eigenschafft vnd rechte art aller figuren vnd zeychen | vnd gegen den sinn der gantzē heiligen schrift gethan. Denn zu rechtem gebürlichem uerstand | der göttliche schrift nach | So mus die buchstab im Geyst | Vnd die figur oder das abbild in das warhaftig wesen verwandelt werden | Nemlich auff folgende weise
(K7, K8)

A hitvitázó szenvedély, az a törekvés, hogy mindent határozott bibliai helyekkel bizonyítson, sokszor egészen közvetlenül is megnyilvánul a fordításban:

MEISTER | Es ist war | das Jeremias vnd Johannes der Teuffer noch im mutter leib von Gott mit dem heiligen Geyst sein begabt worden: Aber | was dienen diese exempel zu der Kindertauff? Gar nichts vnd in keinen wege. Denn es geschiet nicht mit allen kindern | Was mit Samuel | Jeremia vn Johanne dem Tauffer geschiet. Es ist ein sonderlich vnd wunderlich werck Gottes | was Gott mit diesen thut vnd handelt | vñ nicht ein gemeine Regel:
(Jb, J2.)

TANYIT. Vagyoné arról valahol valami régi példa Hogy valaki eßt művelte volna?

Ha ezokaert példa volt ez è dolog, melly felől Bent Pál Böl: Tehat más dolgot példázot és iedzet. Betűt ezokaert betűre nem magyaráshatni: Mert ez à példazo mondaffoknac és Bolláffoknac módiai ellen volna. Es ellenkedne az egeß Bent íráfnac ez ő rendiuel és folyaßfaual: Mert à Bent íráfnac igaz értelme Berént, és tulaydosága Berént, Bükfeg, hogy à betűnc az ő értelme, váltoßtafféc lelki értelme. Es az abraßot arra mennyen, hogy az abraßtatot dolgot meg mutaßfa és értelmünkbe adia.
(94.)

MEST. Az Istennek igeie nem mondia, hogy ezeknek hitec volt: De ez nyiluan valo dolog, Hogy Istentől meg aiandekoßtat-tanac Bent Lélecek még annyoknac méhében: De ezeknek pédaia, mit Bolgal a gyermeköknek kereßt segihöz? Semmit nem. Mert ez è priuilegiom e kettőnel volt: Es hol vagyon Bentírás rólla, Hogy minden gyermekeknél legyen ez è priuilegiom? Istennek czodalatos czelekedete ez, à mit czelekőbik à kettőuel, Nem közenféges regula avagy Bokás:
(80b.)

Jellemző az ismételt kérdés: »Az istennek ígéje nem mondja.« »És hol vagyon szentírás rólla?« Érdekesen teszi élesebbé a német szöveget és Dávid stílusára, szóhasználatára vall a következő hely is:

Jünger | Richten denn die zeychen solches
etwas durch sich vnd in sich aus? (N)

TANYIT. A Sacramentumoc meg holt álla-
toc, Hogy hogy czeleköthetne valamit
ő magokból és ő magoktól? (111)

A magyar fordító egy-egy szóval mindenütt közvetlenül elárulja ellenszenvét a pápás véleménnyel szemben, még ott is, ahol a német szöveg ezt látszólag teljesen tárgyilagosan ismerteti:

Jünger | Lieber Meyster | Erklere mir den
anderen spruch | Welchen die Kinder-
tauffer gebrauchen | jre kinder tauff zu-
bestetigen | Nemlich | da der Herr Christus
zu Nikodemo gesagt hat : Es sey den | das
jeman . . . geboren werde aus dem wasser
vnd Geyst | So wrdt er nicht in das Himmel-
reich kommen. Aus diesen worten schlies-
sen sie | das man die kinder müsse tauffen |
Sonst können sie nicht in das himelreich
komen vnd selig werden | Vnd allhie sagen
dazu etlichen | das dieweil der Herr
Christus in seiner regen das wörtlein
Wasser | vor das wörtlein | Geyst | setzet |
Des halben so können die kinder wol |
auch one den glauben getaufft werden
(K2b, K3.)

TANYIT. Magyarázd meg ennekem az
második bizonyítást is. Mert ebt hozzác
annac vtanna elő, A mit a mű Wrunc
Iesus Christus Nicodemusnac mondot:
Hanem ha valaki Wyonnan bületendic
vizből és lélekből, Nem megyen be meny-
nyeknec országába. Miért hogy kedig Chris-
tus Wrunc à viznec ígétskeiet eleybe veti
az ige léleknec, Abt kotoriac belőle, Hogy
meg kerebtehetni à gyermekczeket, Noha
ninczen semmi hitec is &c. (89b.)

Azzal az egy kifejezéssel, hogy »azt kotorják ki belőle«, igen szemléletesen és élesen ki tudja fejezni elítélő álláspontját az egész gondolatmenettel szemben.

Még egy érdekes példánk van arra, hogy a magyar fordító feltétlenül széles műveltségű ember volt, aki tudományosan is ellenőrizte a fordítandó szöveget. Az illető hely különben a német, vagy talán már a flamand szöveg szerzőjének olvasottságára, kulturális tájékozódására is érdekes fényt vet. Az M4 jelzésű levélen a szöveg arról szól, persze elítélően, hogy Szent Ágoston a kisgyermekeket is megáldoztatta. Mellette a következő lapszéli jegyzetet találjuk: »Befihe Erasf Rotderodā in seiner Apologia an den Bischoff zu Hispalis.« Ehelyett a szöveg helyett a magyar kiadásban a következő van a margóra nyomtatva: Ágoston Barát és Pispoc De Peccat. mer. & remi lib : 1 cap : 20 & alias. Az eredeti szerzője tehát Erasmusból vette ezt az adatot, míg a fordító, ellenőrizve a forrásokat, már nem Erasmus művére, hanem arra a helyre utal, ahonnan azt Erasmus is kiírhatta.

Dávid terminológiájának fejlődését is jól megfigyelhetjük a *Könyvecskében*. Az »igaz hit« ellenségeinek megnevezésére két kifejezést használ: pápások és pápázók. A két szó nem egyszerű szinonima, mint ahogy azt még a Nyelvtörténeti Szótár feltünteti. A »pápások« jelenti az igazi »pápastákat«, a katolikusokat; a »pápázók« jelenti a »pápa majmozóit«, a pápás hit bizonyos elemeit tovább is megőrző protestáns felekezeteket. A két kifejezés közül a »pápás« a reformációkori irodalom szinte minden emlékében megtalálható, a »pápázó« tudomásom szerint csak Dávidnál fordul elő a *Könyvecskében* és a *Könyvecske* után írt műveiben. A német töredék is két kifejezést használ a pápa követőire: »Bepstischen« és »Bepstler«. Sajnos a fennmaradt szövegrészek alapján nem lehet biztosan megállapítani, hogy a két német szó jelentése is olyan határozottan elkülönül-e, mint a magyar megfelelőiké. Akár létezett e jelentéskülönbség a németben, akár nem, Dávid nagyon ügyesen találta meg a két kifejezés magyar megfelelőjét és nagyon elmésen használta fel arra, hogy rámutasson a katolicizmus és a megalkuvó protestantizmus lényegében azonos voltára.

Mindent összegezve megállapíthatom, hogy sem a *Könyvecske* tartalmában, sem a megvizsgált részek stílusában nincs egyetlen olyan elem sem, amelyek alapján kétségbe lehetne vonni, hogy ezt az írást Dávid Ferenc fordította. Ugyanakkor, mint láthattuk, sok olyan részlet van benne, amelyek kifejezetten Dávid nyelvére, stílusára és gondolatvilágára utalnak. Kár, hogy Horváth János nem jelöli meg, melyek voltak azok a nyelvi fordulatok és pápaellenes kifakadások, amelyek őt Heltai *Hálójára* emlékeztették.¹⁰ Közös nyelvi fordulatok kétségtelenül vannak mindkét munkában, de ez természetes is. Heltai és Dávid nyelve között nincsen lényeges különbség. Mindketten elmagyarosodott százszok, mindketten

¹⁰ Horváth János: *I. m.*, I. h.

a magyar nyelvnek ugyanazt, a talán leghelyesebben »kolozsvári köznyelvnek« nevezhető változatát beszélték, s a *Könyvecske* ráadásul Heltai nyomdájából került ki, s így valószínű, hogy átment Heltai korrektori kezén is, amely, tudjuk, nem egyszer módosította a kiadandó művek ortográfiáját és ezzel együtt elkerülhetetlenül egy-két nyelvi, főleg hangtani sajátosságát is. Pápaellenes kifakadások szintén ugyanúgy találhatók Dávidnál, mint Heltainál, sőt a legtöbbjük megvan már az eredeti német szövegben is. Ugyanakkor hiányoznak a műből Heltai jellegzetes stílussajátságai. A fordítás nem irodalmibbá, hanem inkább teológiaibbá teszi az eredetit. Heltai színes képeinek, hasonlatainak, népi szólásainak hiába keressük nyomát a *Könyvecske*-ben. Valóban, Dávid stílusa minden művében szintelenebb, mint Heltaié.

Ami a német szöveg kiadási helyét és idejét illeti, valószínű, hogy a magyarral egyidőben és helyen, tehát 1570-ben Heltai kolozsvári nyomdájában jelent meg. Valószínűvé teszi ezt a már sokat idézett Wilini-levél, de még inkább az a tény, hogy betűtípusai azonosak Heltai német nyelvű nyomtatványainak betűivel, sortöltő mintái pontosan olyanok, mint a magyar kiadásban lévők. A német nyomtatvány alakja és nagysága is megegyezik a magyar változatával.

VÁLASZ AZ »ADATTÁR«-NAK*

Halott kortársaimról írt könyvem korrigálása közben — melyet már súlyos betegen végeztem — jutott a kezembe az *Irodalomtörténeti Közlemények*-nek, a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti állandó bizottsága folyóiratának 1953. évi 1—4. száma. A kötet *Adattár* című rovatában két fiatal irodalomtörténész *Schöpflin Aladár irodalmi hagyatéka* címen *Adalékok a Nyugat történetéhez* alcímmel a maguk magánvéleményét is közölve végülis köszönetet mondanak Schöpflin Aladárnénak és Hatvany Lajosnak a cikkükben foglalt állításaikra vonatkozó »szíves felvilágosításaikért«. A cikkhez fűzött szerkesztői megjegyzés szerint »a szerzőknek a Nyugat történetére vonatkozó fejtegetései nem egy esetben egyoldalú magyarázatot adnak. E kérdések vitára adnak alkalmat«.

*

A szerzők mindenekelőtt idézik Adynak a *Világ* című napilap körkérdésére adott válaszát s belőle ezt a részt is:

»Egyszer, valamikor, kedves, úri körben, irodalomról vitatkozó társaságban azt mondtam: természettudományos alapon se lehetséges, hogy jobb, igazabb magyar lírikus jöhessen harminc-negyven évig nálamnál s erősebb irodalmi forrongás a mienkénél. Ez a tréfás hengegés, lehántva magamról a magamra övezett, önkényes dicsőség-ruhát, nem is olyan ízetlen tréfa: az Idő törvényét és rendet tart még az irodalomban is«.

A szerzők szerint Hatvany szóbeli közlése alapján közte és Osvát közt az adott *közvetlen okot* a szakításra, hogy Osvát nem akarta közölni Hajó Sándor *Fiúk és lányok* című színdarabjának egyik jólsikerült részletét (!) és Erdős Renée Carducci fordításait (!). Hatvany, akit az is bántott, hogy az ő számos cikkét sem akarta közölni Osvát, mint kiadó ragaszkodott Hajó és Erdős írásainak közzétételéhez; Osvát nem engedett és erre — Hatvany szerint — aláirattak vele egy nyilatkozatot, hogy egy évig nem szól bele a Nyugat szerkesztési ügyeibe. Hatvany aláírta a nyilatkozatot, de másnap bejelentette, hogy a Nyugatot eladta és a kiadást egy kitűnő üzletember vállalta, Hatvany pedig a maga számára szerkesztői jogot kért.

Az üzletember egyébként, aki 62,000 koronát fektetett a Nyugatba, látva a Hatvany—Osvát párbaj irodalmi következményét (az én legjobb tudomásom szerint is most már az *egész* Nyugat az Osvát pártján volt), arra kérte Hatvanyt, béküljön ki Osváttal, de Hatvany erre nem volt hajlandó. Erre Hatvany szóbeli

* Miként a mult számban Gyergyai Albertének, úgy most Gellért Oszkár, a Nyugat-nemzedék kiváló költőtagja hozzászólásának adunk örömmel helyet a Belia György és Sándor Anna *Schöpflin Aladár hagyatékából* c. cikkével (ItK. 1953. 1—4. sz.) kapcsolatban megindult vitához. E vita zárócikkét legközelebbi számunkban Király István írja.
Szerkesztőség.

közlése Magyar Mórról, akinek a Nyugatot eladta, holott nem sokkal előbb még kötelezte magát, hogy nem szól bele egy évig a Nyugat szerkesztési ügyeibe : »A súlyos idegbetegségben szenvedő ember néhány nappal a párbaj után öngyilkos lett«.

*

Hatvany a történetek után Berlinbe utazott, ahol nemsokára egy színdarabját mutatták be. »Két három nap múlva — írja Ady Schöpflinnek Maria-Grünből — s maximum két három napra Münchenbe megyek Hatvany premierjére«. (Nem ment oda.) S most végre a szerzők rátérhetnek tulajdonképeni témájukra, melyet cikkük címe is ígér : a Schöpflin-hagyatékra.

Még mielőtt Berlinbe utazott volna Hatvany, levelet írt Schöpflinnek, amelyben közölte vele az ő »végső propositióját« : »A Nyugat egynemely tekintélyesebb írói jelentsék ki, hogy nem írnak Ignotus, Fenyő lejárató lapjába. Aztán csináljuk meg a főmunkatársak republikáját, sűrű lektorral, felettünk lebegő kiadóval (Ranschburg—Pap Dávid) s írók és kiadó közti controversia esetén ön és én mint *Deák Ferencnek*«. S még előbb, a levél bevezető soraiban : »Maradnék tehát magam a lappal — s ami még rosszabb, Adyval«. (?)

*

S mindezek után és Osvátnak *Világ*-beli nyilatkozata után, amelyben Hatvany »megfékezéséről« ír és arról, hogy ő a Nyugatot — irodalmi oldaláról — közintézménynek tekinti és amíg ebben ő a felelős érte : semmiféle tisztátalan irodalompolitikának nem lesz benne helye, mert »a Nyugat senkinek nem és még »harminc évre sem« nyújt védelmet az összehasonlítás veszedelmei ellen ; mindezek után, mondom, az *Irodalomtörténeti Közlemények* szerzőinek véleménye szerint így lett az *elvi* (?) vitából »elsősorban Osvát konoksága és durvasága miatt személyes affér« és Osvát »provokáló hangú nyilatkozata bizonyíték arra is, hogy Hatvanynak volt igaza és hogy Adyval és barátaival együtt Hatvany képviselte a haladóbb — és az akkori körülmények között talán az egyetlen helyes — álláspontot. Vagyis Osvát volt a »durva« s ő »provokált«, holott Hatvany írt Osvát »szabadjára eresztett impotenciájáról«, meg arról, hogy Osvát hazugsága közügy, illetve közveszedelem«.

És ami minden személyes vonatkozáson túl már valóban *elvi* állásfoglalás a szerzők részéről : akkor az volt a »haladóbb« álláspont, amely harminc-negyven évre le akarta zárni a sorompót a fiatalok előtt.

*

Három oldallal odébb a szerzők közlik Adynak 1911 február 21-én Párisból kelt és Schöpflinhez írt levelét s benne ezeket a sorokat :

»Osvát nagyszerű ember, nemes s finom, érdemes, aki hitt, dolgozott, prédikált már előttünk. Osvátot félreállítani, mint akármilyen szerkesztőt, nem lehet... Nem tudnék nála jobb szerkesztőt, de irodalmi pápának nem vállalom, s ez ügy, közös szent ügyünk érdekében kötelessége egy csöppet ráncigálni... s ne rugdossa Hatvanyt csak azért, mert Hatvany milliomos«. (A kipontozott helyek nem az én művem ; pontosan másoltam le az *Irodalomtörténeti Közlemények* szövegét. Vagy talán a kipontozott helyeken *Osvátra* nézve kevésbé hízogó szavakra gondolt Ady? Mindenesetre furcsa, hogy Ady ebben a rövid levélben két helyen is hármas pontot használt, holott az ilyet mindig kerülte minden versében és prózájában...)

*

Az Irodalomtörténeti Közlemények szerzőinek cikkéből idéztem, amit idéztem. Nekem fölösleges vitatkoznom. Az idézetek egymással felelnek.

Egy megjegyzést mégis:

Lángelmék sokszor szokták megjósolni művük sorsát. Stendhal pl. azt mondta, hogy őt csak száz év múlva fogják fölfedezni. Így is történt.

Nem vitatom, hogy Adynak igaza volt, amikor 1910-ben azt mondta, hogy jobb, igazabb magyar lírikus nálánál harminc-nyegen nem jöhet és erősebb sem az ő korabeli irodalmi forrongásnál. E harminc-nyegen év alatt jött például József Attila. De én a viláért sem azért írom le a nevét, hogy az Adyéval mérjem össze, akinél jobb, igazabb lírikus máig valóban nem jött. De jöhetett volna, — ennek semmiféle »természettudományos alap« nem mond ellent. Elképzelhető például, hogy Magyarországnak már az első világháború után sikerült volna az imperializmus gyűrűjéből kiszakadnia s a Szovjetunió oldalán olyan irodalmat is teremtenie, amelyben a második világháborúig talán jöhetett volna egy olyan új magyar lírikus, aki egészen méltó Adyhoz. És akkor az Ady korabelinél is »erősebb irodalmi forrongás« sem vártna még magára.

Gellért Oszkár

MÁGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁSAINKRÓL

Az elmúlt évek folyamán rengeteg, változatos tárgyú, többségében szép és mindig tanulságos kiállítást láthattunk. Örvedetes, hogy, bár kissé megkésve, megjelentek közöttük a magyar irodalomtörténeti tárgyak is. Nyilvánvaló, hogy ha irodalmunk multjának élő értékeit, a haladást szolgáló íróink életét, pályáját és művét a kiállítások szépen fejlődő módszereivel is hozzáférhetővé tesszük tanulni vágyó népünknek, értékes nevelő, mozgósító munkát végzünk. De haszna lehet a jól megszervezett s komolyan végbevitt kiállítási munkából irodalomtörténeti, sőt általános történeti kutatásainknak is: egy-egy kiállítás előkészítése s felépítése közben számos olyan kérdés merül fel s kíván feleletet, amely egyébként elkerülné a kutatók figyelmét, vagy megoldása elodázódnék.

Ennek oka főként az a különbség, amely a régi és az új típusú kiállításokat elválasztja. Régen rendszeren egy-egy intézmény vagy gyűjtemény állította ki a birtokában lévő tárgyakat s ezeket úgy rendezte el, hogy a maguk egyéni érdekességében, szépségében vagy csoportjaik látványos hatásában érvényesüljenek. Mai kiállításaink viszont valamilyen mondanivaló, eszmei, történelmi szerkezet egységének rendelik alá a tárgyakat: ezeknek, azon túl, hogy emlékét őrzik valaminek, élő jelentésük is van. Az e fajta kiállítás rendezőinek munkája tehát sokban rokon a tanulmány, sőt monográfia-írókéval; nem elégedhetnek meg a kéznél lévő emléanyag többé-kevésbé hatásos elrendezésével, hanem értelmes összefüggései szerint meg kell állítaniok, esetleg ki kell egészíteniök és meg kell magyarázniok.

Ennek első feltétele, hogy a szóbanforgó tárgy egész anyagát: a felidézendő korszak fő mozgató, alakító erőt, a művek tárgyi, műfaji, személyi összefüggéseit, a szereplők pályáját, egyéniségét stb. áttekintsék. De nem elégedhetnek meg az irodalom ismeretével, legalább annyira tájékozódniok kell a műzeális kérdésekben is. Hiába tudják, hogy mit, mikor, miről, milyen körülmények között, milyen hatással írt pl. Vörösmarty, ha nem tudják, hogy van-e s hol van műveinek kézírata, kiadása, fordítása, illusztrációja, értelmező, megvilágító anyaga, hogy hol található a hozzá tartozó képek, emléktárgyak, bútorok stb. Végül, de nem utolsó sorban ismerniök kell a tárgykör értékelését; nem egyszer meg kell fellebezniök téves feldolgozásokat s döntést kell elérniök régóta vitatott kérdésekben. Hogy ezt megtehesék, sokszor komoly kutató munkát is kell végezniök és minden esetre igénybe kell venniök a szóban forgó terület tudományos szakértőinek segítségét.

Az összegyűjtött, megválogatott, kiegészített és értelmezett anyagot azonban be is kell mutatni. A kiállítás: a mondanivaló megjelenítése, tehát a tárgyhoz fűződő anyagnak összefüggései szerint történő csoportosítása, jelenetézése. A kiállításrendezők munkája ebben a vonatkozásban a színpadi, vagy pontosabban a filmrendezőkével rokon. A jó kiállítás olyan,

mint a jó dokumentum-film: a hiteles emlékekből összefüggő, mozgalmas, a múlt „holt tárgyait” életrekelő történetet, drámát formál. Ezért is nevezik a mintául szolgáló filmforgatókönyvek nyomán — bár nem egészen helyesen — az új típusú kiállítások terveit is forgatókönyveknek. A kiállításrendezőknek ilyenzerű feladataik megoldására a szakemberek egy másik csoportjával: grafikusokkal, kárpitosokkal, asztalosokkal, villanyszerelőkkel stb. kell műveltségre lépniük. Elsőrangú szerepük tehát, hogy a különféle, egymásnak néha ellentmondó munkatársak, anyagok és eszközök kívánságait összehangolják s egyetlen főcélra egységesen rendeljék alá.

Magyar irodalomtörténeti kiállításaink olyan feladatok elé állítják rendezőiket, amelyeknek helyes megoldása közérdek; a szaktudományt is közelről érinti. Nem lesz tehát talán érdektelen és fölösleges, ha röviden számbavesszük az eddigi kiállítások eredményeit s felvetünk néhány velük kapcsolatban felmerülő s lényegesnek látszó kérdést. Azért is, hogy alkalom adódjék az egyelőre inkább szűk körben, szinte csak magánhasználatra szánt vitákat a nyilvánosság előtt folytatni.

Első új típusú magyar irodalomtörténeti kiállításunk még 1948—49-ben, az 1848-i forradalom és szabadságharc százados évfordulójára keletkezett, az akkor újjáépített Bajza-utcai Petőfi házban. Két nagy forradalmár-költőnk, Petőfi és József Attila emlékét idézte fel jól összeválogatott, szellemesen és hatásosan elrendezett, gazdag anyaggal; s hézagossága, a szűkre szabott hely okozta csonkasága ellenére sok vonatkozásban példát mutatott s mutathat ma is. A kisebb méretű, rövidebb időre szabott s főként a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban meg az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett kiállítások után 1952-ben, az Országos Széchényi Könyvtár fennállásának 150 éves jubileuma alkalmából nyílt meg első általános jelentőségű és a maga nemében úttörő magyar könyv- és könyvtártörténeti kiállításunk, „Mátyás király könyvtárától a 3000-ik népkönyvtárig” címen. Tanulságait azóta számos kisebb-nagyobb könyvtár- és könyvtörténeti kiállítás értékesítette országszerte. Az elmúlt két év alatt keletkezett s szorosabban magyar irodalomtörténeti tárgyú kiállítások, múzeumok, emlékszobák egyre gazdagodó sorából itt csak a legfontosabbakat lehet előszámlálnunk. A múlt évben rendezett nagy Rákóczi-emlékkiállítást igen termékenyen egészítette ki a Rákóczi-kor irodalmi bemutatású kiállítás a Nemzeti Múzeumban. Ugyanott nyílt meg nemrég a Jókai emlékkiállítás. Múzeum, illetve kiállítás tölti meg Petőfi kiskőrösi, Vörösmarty kápolnásnyéki szülőházának, Kisfaludy Sándor sümegi, Gárdonyi Géza egri, Mikszáth Kálmán horpácsi, Móricz Zsigmond leányfalusi lakóházának helyiségeit. Újrarendezték Kazinczy Ferenc szépművészeti mausoleumát, emlékszobák idézik Nagykőrösön Arány János, Tapolcán Batsányi János szellemét. Szegedy Róza egykori hegyi házában, Badacsonyan, a balatoni táj költőinek, művészeinek, tudósainak és szabadsághőseinek emlékeit láthatják a kirándulók. Sokminden készül is mind a fővárosban, mind a vidéken: Balassi emlékkiállítás Pesten és Esztergomban, Jókai emlékmúzeum Balatonfüreden, Berzsenyi emlékszoba Niklán* — hogy csak néhány már munkában lévő tervet említsünk. Az Országos Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum megszervezésével pedig megtörtént az első lépés abban az irányban, hogy a meglévő s épülő irodalmi múzeumoknak s állandó kiállításoknak állandó gondviselőjük is legyen.

A magyar irodalomtörténeti kiállításoknak vannak mindig hasonlóan felmerülő kérdései. Megvannak azonban a maguk sajátos feladatai, nehézségei, egyénileg jellemző vonásai is. Helyes lesz tehát, ha — mielőtt az általános érdekű kérdésekkel foglalkozunk — szemügyre vesszünk néhány, egyéni mivoltában is jellegzetes kiállítást.

A *Rákóczi-kor irodalmi* bemutatású kiállítást az Irodalomtörténeti Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár rendezte. A nagy Rákóczi-emlékkiállítás kereteiben az irodalmi emlékeknek csak kis töredéke fért el. Helyzet és idő azonban alkalmasnak látszott arra, hogy a számbavett s nagyrészt már össze is hordott irodalomtörténeti anyagot a maga egészében bemutassuk. Irodalmunk történetének olyan korszakáról volt szó, amelyet részben eléggé elhanyagoltak, részben még mindig a Thaly-viták hamis megvilágításában láttak és értékelték szakköreink is. A Rákóczi-kor legjobb szakértője a kiállítás szolgálatába állította évtizedes kutatásainak eredményét: nem egy fontos felfedezését itt bocsátotta először közre. Ily módon sikerült a kor irodalmát mind anyagában, mind összefüggéseiben a közismertnél sokkal teljesebben és hitelesebben bemutatni.

Természetes, hogy ezen a kiállításon a szaktudomány igényei a szokottnál jobban érvényesültek. Igen sok olyan levéltári, kéziratári s könyvtári darab került kiállításra, mely

* Időközben mindkettő elkészült.

eddig ismeretlenül lappangott, vagy szétszórta, összefüggéseinek értelme nélkül őriztetett. A kiállításon, egyebek közt, például együtt lehetett látni a kuruc költészet kódexeinek teljes sorát (az el nem érhető eredetieket fénymásolatok helyettesítették), a Mercurius Veridicus egész anyagát, a fejedelem minden hivatalos nyomtatványát: annak bizonyosságait, hogy Rákóczi jelentőségét felismerve, a szabadságharc és az országszervezés szolgálatába állította a sajtót is. Az anyag csoportosítását itt szükségképpen a fejlődés történelmi rendje szabta meg. Be kellett mutatni a Rákóczi-kor irodalmának előzményeit, kibontakozásának mozgató erőit, főirányait, eredményeit s nem utolsósorban népünk későbbi sorsában, nemzeti függetlenségünkért vívott küzdelmeinkben s osztályharcainkban játszott igen jelentős szerepét. Az anyag elrendezésének lehetőségeit a helyiségek szabták meg. A Nemzeti Múzeum kupolaterme s a hozzá jobbról és balról csatlakozó egy-egy ú. n. kandallóterem állt rendelkezésre. Irodalmi kiállítások rendezésére eléggé alkalmatlan, csarnokszerű, márványozott s gazdagon tagolt falú reprezentatív helyiségek ezek; a kéziratok, nyomtatványok megfelelő tárolásához szükséges bensegesebb környezet megteremtésére alig adnak módot; nem lehet őket megfelelően megvilágítani; alaprajzuk, szerkezetük olyan, hogy történelmi anyagot igen nehéz bennük a maga folyamatos összefüggésében elrendezni. A Rákóczi-kor irodalmát bemutató kiállítás esetében azonban szinte segítették, sügták a helyes megoldást.

Rákóczi — ezt manapság fedezzük fel kellőképpen — a régi magyarság egyik legnagyobb írója. A régi kutatás, helytelenül, főként külföldön, idegen nyelveken írt munkáit értékelte. Idehaza, magyarul írt művei, bár egyelőre csak töredékesen ismeretesek, nem kevésbé fontosak. Kiváló szónok, jó stílusú s okos irodalompolitikus volt. A szabadságharcnak nemcsak politikai és katonai vezére, hanem a kor költészetének is hőse. Iható hatása századokra terjedt, Kálmány, a nagy néprajzkutató, méltán sorolta a magyar nép örökéletű eszményei közé. A rendezők tehát joggal meg voltak róla győződve, hogy nem úznak fölösleges hőskultuszot, amikor a kiállítás közepére Rákóczi alakját, műveit s a róla szóló, munkájához fűződő egykorú irodalmi emlékeket állították — ezek töltötték meg a kupolatermet. Hozzájuk vezettek XVII. századi irodalmunknak a kupolaterem előtt, a lépcső-csarnok felső emeletén álló tárlókban elhelyezett fontos darabjai. Hozzájuk csatlakozott a Rákóczi-kor irodalmának a baloldali kandallóteremben elhelyezett gazdag egykorú anyaga, a kuruc katonai irodalom, a publicisztika, költészet, a történelmi, tudományos és hittudományi irodalom. A kupolaterem anyagához csatlakoztak annak az irodalomnak legfontosabb alkotásai is, amelyben sugalmazva, vizsgálva s tettekre gyujtva élt és hatott tovább Rákócziak s a kurucságnak tanítása és példaadása. Ezek a jobboldali kandallóteremben helyezkedtek el s a Rákóczi-hagyomány négy kimagasló hullámhegye: a reformkor, az 1848-as forradalom és szabadságharc, a Thaly-viták és Ady kuruc költészete körül csoportosultak. A tárlókban elhelyezett kéziratok és könyvanyagot nagyméretű, a termek építészeti tagoltságához és stílusához illeszkedő táblák kísérték. Ezeket olyan rajzok, térképek, fényképek, kiemelt idézetek és magyarázó szövegek találtak helyet, amelyek a tárlókban kiállított anyag jelentőségét, összefüggéseit, történelmi és mai értelmét világították meg a tárgyban járatlan és kalauzólást igénylő nézők előtt. Jelképes alakokkal megelevenített térképek utaltak például Rákóczi diplomáciájának, hírlapjának, kiáltványainak s műveinek világpolitikai hátterére, a Szegénylegények énekének politikai összefüggéseire; egykori dokumentumokból, rajzokból, idézetekből szerkesztett táblák jelenítették meg egyebek közt a fejedelemnek az egységes nemzeti közvélemény kialakítására irányuló törekvéseit, vagy az Ady költészetében újra fellángoló forradalmi kurucság összetevőit stb.

Egészen más feladatok megoldását kívánta a *Jókai emlékkiállítás*. Egyetlen író roppant gazdagságú, szinte áttekinthetetlenül bonyolult, ellentmondásokkal telt életét és művét kellett itt bemutatni. Olyan íróét, aki a valóság és a képzelet elemeiből egyforma bőséggel és bátorsággal merített, aki egy alighogy lezárult mozgalmas korban 79 évet élt, kimagasló alakja volt annak a haladó nemesi értelmiségnek, amely Magyarország polgári átalakulásáért szívós és eredményes küzdelmet folytatott, a század végére azonban megtorpant és kiegyezett a Habsburg elnyomással. Művei nagy emberi eszmények hordozói; nem egyszer azonban nagyon is erős engedményeket tett kora üzleties szellemének. Mindig megbecsüléssel, sokszor rajongással festette a népet, az iparról és dolgozó hősről, a munkásról rokonszenvvel írt, de belekerült az osztályérdekeikért harcba szálló elnyomottak ellenségeinek bűvkörébe is. Olvasó népünk szereti és becsüli: érzi, hogy az ő írója; a műve és személye körül újra és újra felcsapó viták azonban ma sincsenek még lezárva.

Halálának 50-ik évfordulója alkalmából az egész ország tisztelettel fordul feléje; régi rajongóihoz a lelkes olvasók új ezrei csatlakoznak. Az ünnepi alkalomhoz mért emlékkiállításnak, bár nem bonthatta ki Jókai roppant munkásságának egészét, mégis éreztetnie kellett legalább terjedelmének tágaságát. Nem mutathatta ugyan meg a mű teljes sokrétűségét: legfontosabb elemeit, főterületeit mégis úgy kellett kiemelnie, hogy a munkáira visszaemlékezők, s a vele most megismerkedők előtt felidéződjék mindaz, amit életművéből ma is fontosnak tartunk. Az alkalom és helyzet tehát ebben az esetben a bemutatás népszerűségét, látvá-

nyosságát s a legfontosabb elemek tömörítő kiemelését kívánta meg. A rendelkezésre álló emlékműanyagot meg kellett válogatni. A Jókai személyével és munkájával kapcsolatba hozható bútorok, tárgyak, okmányok, képek, kéziratok, nyomtatványok olyan bő sokasága maradt meg az elmúlt viharos évtizedek pusztításai ellenére, hogy a teljes anyag kiállítására a rendelkezésre álló helyen gondolni sem lehetett. A kiállítást a Múzeum kupolatermében és dísztermében kellett elhelyezni. Ezek, már volt szó róla, hatalmas, díszes csarnokok; a magyar klasszicizáló építészet legszebb alkotásai közé tartoznak, olyan látnivalók, amelyek a kiállított tárgyakról könnyen magukra vonják a figyelmet; képek, könyvek, kéziratok, apróbb tárgyak megfelelő elhelyezésére tehát ezért is alig alkalmasak.

A rendezők szükségmegoldást választottak. A reprezentatív hatását zavartalanul érvényesítő kupolateremben Jókai életművének reprezentatív elemeit helyezték el. Középen virágdíszben az író mellszobrát, körül, a falakon, hazai elismertetésének és világhírének, alkotó ereje sokoldalúságának, művei sugalmazó hatásának és páratlan elterjedtségének bizonyítékait. A díszteremben a világhírt indokló életmű körvonalai s fő mozzanatai rajzolódnak a nézők szeme s képzelete elé. A két termet összekötő széles ajtónyílásban pedig a Jókai alkotásait mindeddig legteljesebben magában foglaló százkötetes jubileumi kiadás talált helyet.

Hogy a Jókai művek világát felidéző igen sokrétű anyagot megfelelő módon lehessen elrendezni és megvilágítani, a díszteremben egy íves alaprajzú fülkékre tagolt; felül nyílt »kiállító-színpadot« kellett 5 méter magas, fehér molinóval bevont kulissza-falakból felépíteni. A terem közepén s az egymáshoz záruló nyílt fülkékben Jókai fő témáinak kilenc csoportja elevenedett meg: az 1848–49-i forradalom és szabadságharc; az író ifjúkora; az ifjúkor komáromi élményköreit továbbfejlesztő Aranyember; a régi magyar multat felragyogtató történelmi regények; a 48-as témakör háttéréként is szolgáló két fülkében, a reformkort és az elnyomott népek szabadságmozgalmait ábrázoló művek; azután a mult század második felének magyar életét leíró regények; majd a kaland, a természeti és technikai csodák s az utópiák világa; végül a képviselő-író közéleti szerepének s élete alkotmányának motívumai. A kiállítás rendezői nemcsak Jókai életművének változatosságát és sokrétűségét szerették volna megmutatni, de éreztetni akarták színességét, képzeletmozdító erejét is. Arra is vállalkozniok kellett tehát, hogy átadják magukat a nagy mesemondó varázslatának, hogy megkíséreljék újraálmodni legalább álmai egy részét. Éppen ezért az úgynevezett irodalmi anyag mellett a szokottnál nagyobb szerepet kaptak a Jókai korát és egyéniségét formáló erőket, a költő képzeletét tápláló forrásokat, műveinek világát újra felidéző és továbbhatásukat tükröztető kiállítási elemek: képek, bútorok, ruhák, ékszerek, használati tárgyak stb.

A témacsoportokra egy-egy jellemző s a fülke főfalán fabetűkkel kirakott regénycím utal; ezek alatt egy-egy fadoboka elhelyezett mozgalmas képmontázs jeleníti meg a tárgykör főelemeit: ezeket egészítik ki a falakon elhelyezett további részletmontázsok, képek, a tárlók között helyet találó bútorok, nagyobb emléktárgyak, kosztümös babák, zászlók stb. A művek kéziratjai, első és érdekesebb kiadásai, illusztrációi tárlókban vannak elhelyezve, de ezt a papirosanyagot is kiegészítik a hozzájuk kapcsolódó apróbb tárgyi emlékek. Mindez helyenként talán nagyon is merész, összhatásukban mégis egységes megoldásokat hozott létre. Vannak a kiállításon — hogy csak néhány példát ragadjunk ki — olyan montázsok, amelyekben egy-egy Jókait ihlető kép találkozik a költő rajzvázlataival, egy-egy mű illusztrációival, későbbi színpadképeivel, illetőleg filmkockáival s az egésznek értelmet adó Jókai-idézetekkel. A lőcsei fehér asszony eredeti arcképe körül ott vannak Jókainak a regényhez készült rajzvázlatai a kiadások mellett eredeti illusztrációk, egykorú női holmik, ékszerek stb. »A jövő század regényé«-re emlékeztető tábla szembeállított régi rajzokkal és mai fotókkal arra utal, amit a költő elképzelt s ami megvalósult. Az 1848 élménykörét bemutató tárlóknak Landerer és Heckenasték történelmi jelentőségű egykorú nyomdagépe annál jobban megadja a szükséges főhangsúlyt, mert rajta látható Barabás akvarellje: Jókai szétosztja a 12 pont első példányait a tömegnek.

A Jókai-emlékkiállítást az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Történelmi Múzeum, a Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum és az Irodalomtörténeti Társaság rendezte. Szűkebb s ezért egy intézmény keretében is megoldható feladat egy-egy vidéki emlékmúzeum vagy emlékszoba berendezése. A Petőfi Sándor Irodalmi Múzeum ilyenszerű munkái közül elég lesz itt most talán csak kettőt kiemelnünk: a *kiskőrösi Petőfi-házat* és a *kápolnásnyéki Vörösmarty-házat*.

Először mindkét épületet rendbe kellett hozni. Petőfi alacsony, nádfedeles parasztházban született. Az emléktáblával megjelölt épületben régen is volt valamiféle emlékszoba; a bentlakó ör részére azonban átalakították, dögölt fala nedvességgel szívódott tele, megsüppedt; az egész ház teljességgel elhanyagolódott. Vörösmarty szülőházát szintén megjelölték emléktáblákkal; a tulajdonosok többször is átépítették, megnagyobbították, modernizálták; a háború pusztításai pedig csaknem rombadöntötték. Petőfi szülőházát sikerült nagyjából

eredeti formájában helyreállítani. Vörösmartyét csak megközelítőleg. Mindkét épületet úgy kellett azonban berendezni, hogy a látogatók a költők pályájáról, művéről, jelentőségéről is képet kapjanak azon túl, hogy megilletődnek a szülőhely, néhány eredeti bútor, s személyesen használt tárgy látásától. A kiállítások felépítését itt is a rendelkezésre álló hely és anyag határozta meg.

Petőfi szülőházának első nagy szobáját a Petőfi-szülők bútorainak néhány megmaradt darabjával s egykori falusi bútorokkal feltehetően eredeti formájában rendezték be. Ugyancsak egy korabeli parasztkonyha hangulatát keltve, de máshonnan került edényekkel s használati eszközökkel rendezték be a nyitottkéményű, földes konyhát. A konyhához csatlakozó, felpadlózott két hátsó kis szobában a költő pályáját, művét s művének hatását bemutató kiállítás helyezkedik el. Ennek anyagában Orlai Petrics és Barabás eredeti, vagy másoltatott képei vegyülnek eredeti könyvekkel, autotípiákkal, fénymásolatokkal, képmontázsokkal. Az összefüggésekre itt is Petőfi-idézetek, ill. rövid magyarázó szövegek utalnak.

Vörösmarty szülőháza, mai formájában, Petőfiénél sokkal nagyobb. Őt tágas szobájában tehát viszonylag igen gazdag anyagot lehetett kiállítani. A költő szüleinek bútoraiból semmi, az övéiből is csak igen kevés maradt meg; használati tárgyai csaknem teljesen elpusztultak. Hiteles, vagy akár csak a hitelesség látszatát keltő milieu megteremtése itt tehát lehetetlen volt. A kiállításnak a költő életét és művét bemutató középső három szobáját mégis úgy látszott helyesnek berendezni, hogy legalább közeledjenek a lakás hangulatához s ily módon otthonosabb keretet adjanak a néhány hitelesen Vörösmartyhoz kapcsolható emléktárgyunk. A falakra tehát egykorú vagy egykorúakról másolt festmények, metszetek, rajzok kerültek s a fénymásolatok, feliratok is keretet kaptak. A hall-szerű első nagy helyiséget — amelynek képei a költő pályájának hátteréül szolgáló reformkor, forradalom és szabadságharc főmozzanatait emelik ki — és az egész kiállítást lezáró utolsó kis szobát — amely a Vörösmarty-hagyomány útját mutatja meg — teljesen kiállítás-szerűen, tehát fadobokra szerelt, keretезetlen, üveglapok alá, vagy közé elhelyezett fotókkal, a falakra fabetűkkel kirakott feliratokkal, zászlókkal stb. rendezték be.

Sajátos, nem könnyű s megnagyítóan máig sem végbevitt feladat megoldását kívánta a *Badacsonyi Irodalmi Múzeum* berendezése az ú. n. Szegedy Róza házban. Kisfaludy Sándor feleségének egykori hegyi hajléka barokk építészetünknek vidékies darabosságában és vaskos zömökségében is értékes emléke. A többször átalakított épületet már régen emléktáblával jelölték meg; 1952 tavaszán néhány helyiségében ideiglenesen a szomszédos Kisfaludy-ház emlékszobájának kiegészített és felrészített anyagát helyezték el. A tavaly teljesen eredeti alakjában helyreállított ház emeletén négy szép szoba állt üresen. Az ott lévő Kisfaludy és Szegedy Róza emléktanyag kevés volt ennyi helyiség berendezésére; de nem is illenék Kisfaludy Sándornak a sümegi mellett még egy múzeumot állítani ugyanakkor, mikor nála sokkal értékesebb költőink egész sorának még csak emlékszobája sincs. A témakört tehát ki kellett terjeszteni a Badacsony sőt a Balaton irodalmi és művészi tükröződésére. Az első szobát így méltóképpen töltötte meg a Kisfaludy Sándor emlékéit idéző anyag: valóban ő volt a Badacsonyi irodalmi felfedezője és első népszerűsítője. Egy századdal ő utána azonban már háttérbe szorult a badacsonyi tájat megéneklő teljesen közhelyszerű költészet a hegyvidék szépségeit éppen ezidőtájt remekül ábrázoló festőknek, főként a Balaton legnagyobb festőjének, az évtizedeken át Badacsonyan élt Egry Józsefnek művei mögött. Helyesnek látszott tehát, hogy az utolsó szobában Egrynek állítsunk emléket. E két pólus között igen érdekes és szép anyaggal lehetett a balatonvidékiek, főként a badacsonyiak részvételét a reformkor és a szabadságharc küzdelmeiben bemutatni. A tervek szerint még az idén rendezhető a ház földszintjén lévő pincét és présházat is; ezekben a badacsonyi szőlőművelés emlékeit fogják kiállítani. Néhány motívummal már az emeleti kiállításban utalni kellett erre is. A múzeumnak, illetve kiállításnak egyéni válfaja van tehát itt kialakulóban, amely oly módon egyesíti különféle műzeális területek anyagát, hogy az irodalmat állítja — az emlékeket értelmező s összefüggéseiket megvilágító magyarázóként — az előtérbe.

Az egy-egy költőnek szentelt emlékszobák növekvő sorából álljon itt a *Batsányi emlékéit* idéző tapocai. Az újraképző Magyarország első igazán jelentős politikai költőjének kultusza az elmúlt években meglevénedett szülővárosában. Linzből hamvaival együtt hazahozott síremlékét rendbehozták, szülőházának feltehető helyét emléktáblával jelölték meg stb. Az emlékszoba — a helybeliek kezdeményezésére — a város egyik régi házának földszintjén a helybeli idegenforgalmi irodához csatlakozó boltíves helyiségben talált otthont; a helyi társadalmi erők értékes segítséget nyújtottak berendezéséhez is. A tárlókban és falakon elhelyezett, nagy többségében fényképekből, rajzokból és régi festmények másolatából álló anyag epigrammatikus tömörségében is változatos, világosan áttekinthető, erős hangsúlyai következtében emlékezetes képet ad a költő pályájáról és jelentőségéről.

Az ismertetést még hosszan lehetne folytatni. Ennyiből is kitetszik azonban, hogy magyar irodalomtörténeti tárgyú kiállításaink ügye örvendetes fejlődést mutat.

A létesítmények száma máris jóval több, mint valaha is volt. De hol vagyunk még attól, ami el kellene érjünk?! Századunk nagy íróinak eddig még alig állítottunk méltó emléket. Emlékszoba csak Móricz Zsigmond leányfalusi házában van — egykori dolgozószobája, amelynek látványa megindíthatja ugyan a látogatót, de Móricz művének nagyságáról és jelentőségéről semmiféle képet nem ad. A többiekkel kapcsolatban legfeljebb tervezgetések folynak s még Adynak sincs nem hogy kiállítása, de emléksarka sem! Arany emlékeit csak Nagykovácsoson őrzi két összeolvadni nem akaró kis múzeum; éppen ott, ahol egész életében talán legboldogtalanabb volt. Hol van akár csak egy megbecsült zugoly is, amelyet Kőlcsey, Kátona, Csokonai s annyi más, náluk tán kisebb, de mégis megbecsülendő költőnk emlékezetének élő otthonává avatnánk? S hol van a magyar irodalom fejlődését csak megközelítően is bemutató olyan kiállításunk, amelyen pl. a prágaiak vezethetik végig diákjaikat s vendégeiket?

Irodalmi kiállításaink színvonala is javul; kezdünk rájönni, hogy lehet az irodalmi kiállítások papiros-anyagát érdekessé is tenni anélkül, hogy ríktó plakáthatásokra törekednénk s népszerűvé úgy, hogy a szakszerűség se szenvedjen azért csorbát. De ezen a téren is rengeteg még a tenni, tanulni, javítani valónk. Állandó, múzeális jellegű kiállításaink mind a fővárosban, mind a vidéken fejlesztésre szorulnak. A Petőfi Múzeum csonkaságát mielőbb meg kell szüntetni s ki kell egészíteni legalább egy Adynak szentelt tagozattal. A vidéki kiállításokon csaknem kivétel nélkül érezhető a gyors munka rögtönzöttsége, a kevés pénzért, baráti szolgáltatként vagy társadalmi munkaként igénybevett segítség fogyatékosága. Nem egyszer frissek, bátrak, könnyedek, de gyakran vázlatosak s néha ötlestervek.

Ezért is látszik idejénvalónak, hogy eddigi munkánkból, tapasztalatainkból néhány tanulságot levonjunk s néhány nem eléggé tisztázott kérdést megvitassunk.

A kiállításokat, főként az irodalmiakat, ismételjük, nem lehet egy kaptafára húzni. A kijelölt és rendelkezésre álló hely a kiállítható, vagy kiállítandó anyag szempontjai s a felhasználható anyagi és művészi erők együttesen határozzák meg lehetőségeiket s megvalósításukat.

Tudjuk: ma már nem elegendő egy csomó, értelmesen nem is nagyon összefüggő anyag összehordása és közszemlére tétele. A jó kiállításnak mondanivalója, szerkezete, gondolatmenete van. A rendezőnek tehát a rendelkezésre álló kiállítási anyagot értelmes, áttekinthető egészé kell kerekítenie, arányosítania. Ezt, ha maga nem az, az illető terület szakértője nélkül nem tudja megtenni. Éppen ezért ma már — igen helyesen — szakember bevonása és kiállítási terv, ú. n. „forgatókönyv” nélkül kiállítást rendezni nem szabad. De kiállítási terveink legyenek a valósághoz mértek. Helytelenül jár el az az intézmény, amely — mintha gombhoz varratna kabátot — néhány birtokában lévő emléktárgy köré kapar valamelyes nem odatartozó anyagot, csak hogy neki is legyen „múzeuma”. De helytelen annak a rendezőnek eljárása is, aki — mintha patakmederbe akarna folyamatot kényszeríteni — nem tudja kiválasztani az összegyűjtött bő anyagból a rendelkezésre álló helyen jól elhelyezhető darabokat és három teremre valót zsúfol egy szobába, csak hogy valamit ki ne hagyjon.

Persze — s ez sajnos nagyon is igaz — elég tágas és kiállításra alkalmas helyiségünk csak igen kevés van. A Petőfi — József Attila Múzeum helyviszonyai — különösen, ha meggondoljuk, hogy a magáncélna épült és önmagát rég túlél villában kellett elhelyezkednie a magyar irodalmi múzeumok irányítását végezni hivatott központi szervnek is — több mint méltatlannak: szégyenletesek! A tervbevett országos jelentőségű nagy irodalmi kiállítások számára sincs igazán alkalmas helyünk: a Nemzeti Múzeumnak erre a célra igénybe vehető csarnokai, láttuk, csak szükségmegoldások segítségével használhatók.

Legutóbb készült nagyszabású magyar irodalmi kiállításunk, a Jókai-emlékkiállítás négy intézmény közös munkájának gyümölcse. Ilyenfajta kiállítást nem is lehet másként jól megrendezni: a mozgósítandó s kiállítandó eredeti emlékananyagot, minthogy igen sokrétű, különféle gyűjteményekben őrzik s tartják nyilván. Megfelelő eredményt tehát csak ezek együttműködő szövetsége tud elérni. A Jókai-emlékkiállítás rendezőinek példás együttműködése igen szép útmutatás lehet a szakmai sovinizmust a közös célnak alárendelő kollektív munkára.

De újabb bizonyítékait szolgáltatva annak az egyre jobban érezhető hiánynak is, amely a múzeális emlékananyag gyűjtésének, sajnos még ma sem egészen kiküszöbölt, egyoldalúságából következik. Újra és újra ijedten kellett tapasztalnunk, mennyire elhanyagolták illetékes intézményeink az újkori magyar emlékek gyűjtését. Nyomdászatunk, kis-kézműiparosságunk, könyvkötészetünk emlékeiből, hogy csak néhány területet említsek például, alig található valami közgyűjteményeinkben. Íróink, művészeink, színészeink hozzáférhető személyes emlékanyaga ijesztően szegényes. Ezen az állapoton sürgősen változtatni kell. Irodalmunk, művészetünk multja ugyanis olyan, mint valami nomád vándorlás; az útonjárók csak a legféltettebb és legkönnyebben mozdítható értékeket vitték magukkal: a műveket;

a személyes holmit, kevés kivétellel, hagyták elveszelődni. S most szemünk láttára kallódnak el még alighogy meghalt nagyjaink ereklyéi is. Az itt-ott megkezdett gyűjtést ki kell bővíteni; s nem elég csak összehordani a holmit, megfelelő raktározásáról, feldolgozásáról is gondoskodni kell. Az állapotok ezen a területen is több mint aggasztóak.

De bármily gondosan összegyűjtjük, megválogatjuk is, kiállításaink sikere az anyag elrendezésén, bemutatásának módján, stálmálásán múlik. Erre nézve sem lehet kötelező szabályokat előírni: az eredmény a rendezők ízlésén, találékonyágán, képzelőerején, tapasztalatán, és merészségén múlik. Nyilvánvaló, hogy egészen másként kell és lehet egy országos kiállítás feltéve őrzött, felbecsülhetetlen értékű eredeti emlékműanyagával és egy hosszú lejáratra tervezett vidéki kiállítás nagyrészt másolatokból, viszonylag szabadon alakítható fényképekből összeállított anyagával bánni. De bizonyos, hogy nem szabad eleve minőségi különbséget tennünk fővárosi és vidéki kiállítások között. Nem volna értelme annak, ha itt és most az összes idevágó problémákat felsorolnók: négy igen lényegeset szeretnék kiemelni közülük.

1. Az eredeti és a másolat kérdése. Nyilvánvaló, hogy az országos jelentőségű nagy kiállításokat lehetőség szerint a hiteles, eredeti darabokból kell összeállítani. Egészen más élmény a Halotti beszéd, Az apostol, a hamis Jókai-menlevél eredetijét mint fényképét látni. Ilyen esetekben csak az eredetiben semmiképpen ki nem állítható darabok másolatait szabad felhasználni; ha azonban az összefüggések megvilágítására szükséges, ki kell állítani ezeket. A pótolhatatlan eredeti darabokat vidéken, esetleg kellőképpen nem őrizhető helyen kiállítani viszont felelőtlen, törvényellenes cselekedet lenne. Ezért kell tehát a vidéki kiállítások nagyrészt olyan sok másolatot felhasználnunk. Ugyancsak ezért kell azonban arra is törekednünk, hogy a másolatok megfelelő elhelyezésével kevésbé értékes, nem egyetlen példányban meglévő, vagy bár nem »hiteles«, de korabeli darabok ügyes alkalmazásával enyhítsük az ilyen kiállítások »másolat-hangulat«-át.

2. A korfestő tárgyi emlékműanyag kérdése. Könyvek, kéziratok bármilyen ügyesen csoportosított sokasága egyhangúvá lesz: az élet eleven változatosságát, érdekességét, látványosságát az írott és nyomtatott papírhoz kapcsolódó tárgyi emlékműanyag biztosíthatja. Hogy milyen határig mehetünk el ennek bevonásában, nehéz pontosan megmondani. Lemondani arról a nagy képzeletmozdító, élnékitő és — nyugodtan mondhatjuk — tanító erőről, amely a jól megválogatott tárgyakból sugárzik, helytelen lenne. Hibázunk azonban akkor is, ha túlzott mértékben alkalmazzuk őket. Azt hiszem, akkor járunk el helyesen, ha csak ott és úgy helyezzük el a tárgyi emlékeket, ahol és ahogyan beleilleszkednek a kiállítás összefüggésébe, tehát értelmes kapcsolatban vannak a főmondanivalót hordozó irodalmi anyaggal.

3. A megvilágító táblák kérdése. A kiállítás legközvetlenebbül a szemhez szól. Nélkülözhetetlen eszköze tehát az apró, sokszor szürke írott s nyomtatott emlékek mondanivalóját látványosan megjelenítő kép. Egy kiállítás főmondanivalóit s ezek összefüggését alig lehet hatásosabban kiemelni, mint ezekkel a képes táblákkal: megkomponálásuk és kivitelezésük tehát a rendezők sarkalatos feladata. Alkalmazásuk mértékéről egyébként ugyanaz mondható, mint a tárgyi emlékekéről.

4. A magyarázó szövegek kérdése. A leghatásosabb mondanivaló az, amit a kiállított művek és tárgyak maguk közölnek a nézővel. Sajnos azonban nem minden emlék eléggé beszédes. Ezért is, meg az összefüggések, értéktételek megfogalmazása céljából is szükség van a magyarázó szövegekre. Volt egy időszak, amikor szerették agyonmagyarázni a kiállításokat, amelyek nem egyszer úgy hatottak, mint egy-egy tárlókban, falakra széttergetett s némi emlékművel illusztrált értekezés. Egyesek a feliratok külön tenyésztést fejlesztettek ki: magyarázó kartonjaik mint külön kiállítási tárgyak vonták magukra a figyelmet. Ma már tudjuk, hogy a leghatásosabb a tömör, csak a legfontosabb mozzanatokra utaló s kiállításában is szerény, magyarázó szerepét túl nem lépő felirat. Reméljük, hogy ez a belátás maradandó lesz.

Főként a vidéken rendezett kiállításokkal, emlékműzeumokkal és emlékszobákkal kapcsolatban még egy lényeges kérdésre kell felhívni a figyelmet: a helybeliek együttműködésének biztosítására. Lehetetlen állapot, hogy pl. Kápolnásnyéken ma is csak kevesen tudják: van-e a faluban, s hol van a Vörösmarty múzeum? Mindent el kell követni annak érdekében, hogy az emlékkiállításokat az illető környék népe megismerje, megszeresse, magáénak érezze. Az emlékműzeumok gondnokai ezen a téren igen szép munkát végezhetnek: legjobban bizonyított erre a kiskőrösi Petőfi-ház rendkívüli népszerűsége. Nem csak kedves, de lelkesítő is volt az a szeretet és buzgalom, amellyel pl. a badacsonyi helybeliek segítettek az ottani múzeum berendezésében. Másként nem is lehetett volna a rendelkezésre álló rövid idő alatt annyi érdekes helyi emléket összehordani. A gyűjteményeket fejlesztési is csak úgy lehet igazán, ha nem Budapestről leküldött s éppenhogy elfogadott ajándékként, hanem a maga birtokaként, ünneplő helyeként tekintik ezeket a nép. Mert az emlék csak akkor él igazán, hogyha nevel, hat, ébreszt, lelkesít.

Keresztury Dezső

IVÁNYI BÉLA

TINÓDI-IDÉZET EGY XVII. SZÁZADI LEVÉLBŐL

A Batthyány nemzetség volt körmendi hitbizományi levéltárában, az immár megrendezett XVI—XVII. századi missilis levelek közt van két darab N. T., illetve T. N. betűkkel szignált magyar nyelvű levél, melyeknek elseje 1605 május 25-én Kőszegen T. N. betűkkel aláírva, a másik pedig ugyancsak 1605 május 26-án szintén Kőszegen kelt N. T. aláírással s mindkét levél Batthyány (II.) Ferenchez van címezve. A két levél egy és ugyanazonkéz írása. A május 25-én kelt levél a Bocskay fejedelem szabadságmozgalmával foglalkozik, míg a május 26-i — melyet alább teljes szövegében közlünk —, többek közt Tinódi valamelyik költeményéből egy strófát idéz, amint az a közölt levélben olvasható.

Természetes, hogy első és fő feladatunknak tekintettük, hogy az ismeretlen N. T. vagy T. N. levélíró kiletét földerítsük. Tudva azt, hogy Tinódi élete vége felé a Nádasdyakkal, nevezetesen Nádasdy Tamás nádorról kapcsolatban volt, kézenfekvőnek találtuk, hogy az ismeretlen levélíró a Nádasdyak közt keressük. És tényleg, a XVI—XVII. század fordulóján élt a Dunántúlon egy Nádasdy Tamás, aki vasi alispán volt, és aki magát leveleiben »liber baro a Kabold«-nak címezi, azaz Kabold szabad urának. Ez a Nádasdy rokona, atyjafia volt Batthyány (II.) Ferencnek, akivel élénk levelezésben is állott, és tőle a körmendi levéltár az 1599—1619 közti évekből 30 levelet őriz. Átnézve már most ezen Nádasdy Tamás leveleit, úgy találtuk, hogy az 1602. április 10-én Kőszegen, és az 1607. március 6-án Jánosházán kelt levelek írása teljesen azonos az általunk idézett, illetve közölt levelek írásával; kétségtelen, hogy ezen leveleket egy és ugyanazon kéz írta és a levélzáró gyűrűs pecsét is megegyezik.

Ennélfogva, mint kétségtelen tény megállapíthatjuk, hogy az általunk közölt levél írója senki más, mint Nádasdy Tamás vasi alispán, aki mint Nádasdy, valószínűleg jól ismerte Tinódi költeményeit és ezekből idéz atyjafiának, Batthyány Ferencnek.

Nádasdy Tamás személyéről egyébként többet megtudnunk nem sikerült.

Az alábbiakban közöljük a vonatkozó levelet betűhíven, azzal a megjegyzéssel azonban, hogy Tinódi strófája az eredetiben aláhúzza nincsen; hogy a levél szövegéből jobban kiemelkedjék, mi húztuk alá.

A levél szövege a következő:

1605. május 26. Kőszeg.

N.(ádasdy) T.(amás) levele Batthyány Ferenc dunántúli generálishoz, melyben Kőszeg város vándjai ellen védekezve, idéz többek közt Tinódi verseiből egy strófát, végül a szentpéteriek fosztogatásáról ír.

Igaz szywel walo szolgálatomat aianlom kegyelmednek, mynt nekem szerető wramnak, atiam fianak. Kegyelmednek azt irhatom, hogj en wagiok szertelen nagj insegben, az waras ugj be adot az Nemet Tanacznak, hogj mandatomot atak nekik, hogj megh wegjek az warat twlwnk, es en ram, óczemre es Dórssfy wramra, azt iriak, hogj nem hogj csak az alatunk walók alotak volna el az w fólssgegek hwssege meleól, de megh hit szauo emberektul bizoniossan megh ertetek, hogj magunk keszeryteteök welek az w fólssgegek hfwueyt, vgj anyra niomorgatny, hogi miglen el nem haytiok wket, maga bizonysagom az Isten, hogi tutomra csak 10 d. ara marhanak el weteleben sem vagjok reszes, de vgian en zauarom megh az wyzet ha alol iszomis, az baran kynt, az Eszopus peldaia szerint. Akar mint haniam epezegemet, hetuen het eszemet, de mind sok irassom, szom, siralmam, langom, szolgálatom csak karom, egj nap csak föl akasztanak. Mayd az Tinody Eneke feywñkre telyk, hogj:

*Lataok-e vrak szaruon kötöt tulkot,
Meszaros kezeben feye jölöt sulykot,
Ky mint hania wety halal eleot magat,
De nem kerwlheti az meszaros bardgiat.*

En, el az Isten, igazan igiekezmem az keresztyen nemeteknek szolgálnom oly igazan, mynt az magam nemzetének. De megis ros emberek. Im minden dolgomat wyszha forditiak etc. az Isten latia, hogj felek, felessegem gjermekemel im kezekben wagiok, megh sem hisznek.

Wram, az Szent Peteryek két szolanamat el wytek, az Vyuary uarasba. Egj gialogh dobomat kyre soha ha lehetet nagj ob szwkssegem egj marhamra, mynt ara. Az warason kywól az szegenssegnek mynd ruhajokat labokbelyt el fosztotak. Hiszem mindenemel igaz szywel szolgálnek en kegyelmednek, s az ros emberek ezt czelekeszyk. Kegyelmedtől jo valaszt warok feleóle etc. Im ismet ara mentek szegenyek etc.

Aldgia megh Isten kegyelmedet sok jokat. Irtam Kószógón, anno 1605 die 26 May.

Kegyelmed szogalo atiafia
N. T.

Im az waras Nemetekert mentek, hogj hozanak be, csak Isten tudgia my leszen beleóle, Ky tudgia kynek ál az szerencze.

Kivül czimzés: Generoso ac magnifico domino Francisco de Batyan, sacrae caesareae regiaeque maiestatis Cisdanubianarum generali capitaneo, domino et fratri mihi carissimo.

Eredetije fél ív papíron, kívül gyürüs zárópecséttel.

V. WINDISCH ÉVA

FELJELENTÉS ZRÍNYI MIKLÓS ELLEN (1654)

A költő Zrínyi Miklós politikai pályájának néhány már ismert részletét világítja meg új oldalról az a névtelen és keltezetlen feljelentés, mely az Országos Levéltár Újkori törzsanyagában fekszik.¹ A másféllapos szöveg Zrínyi Miklós és a parasztfelkelők kapcsolatának, Zrínyi Péter velencei utazásainak, s a két testvér állítólagos titkos terveinek kérdéseit sorolja fel, burkolt formában lázadás pártolásával, haza- és felségárulással, tisztséghajhászással vádolva meg őket egyszerre.

Jóllehet a jelentésben foglalt adatok általában ismertek, a kis szöveg mégis néhány tanulsággal szolgál. Zrínyi és a horvát parasztfelkelők kapcsolatait Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiája bőséges, eddig ismeretlen anyag alapján tárgyalja.² A feljelentés lényegében igazat állít: Zrínyi valóban halogatta a mozgalom ellen indítandó fegyveres akció véghezvitelét. A kifejezett támogatás vádja már természetesen túlzás: azt a válaszfalat, mely e korban feudális úr és jobbágy között szükségszerűen emelkedett, Zrínyi sem tehetette semmivé. Más kérdés az, hogy az adott viszonyok között hallatlanul messzire ment a jobbágság jogos érdekeinek védelmében.

Maguk a felkelők is bizalommal viseltettek Zrínyi iránt. Mint a Klaniczay által ismertett Relatio elmondja³: leveleket intéztek Zrínyihez, melyekben többek között azon kérnek, hogy az mint az előtt is szólottak véle, vegye maga birtokában őket. — E kérdés érdemi tartalmát a feljelentés egy kitétele világítja meg: a jobbágyok »in bellicis«, tehát a katonai vonatkozású ügyekben kívánnak Zrínyi alá tartozni. Úgy látszik — bár ezt a feltevést csak további adatok tehetnék bizonyossággá — nem arról van itt elsősorban szó, mintha a jobbágyok át

¹ Újkori törzsanyag, 1650. 85. fasciculus. Az irat 1906-ban egy német könyvkereskedőtől ill. egy németországi árverésen történt vétel útján került az Országos Levéltár birtokába. Hogy az eredeti jelentéssel, vagy annak egy egykorú másolatával van-e dolgunk, az irat külsőségei alapján nem állapítható meg.

² Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. Bp. 1954. 335—347. l.

³ »Erdődy Imre Uram feltámadott szavamelléki jobbágyival való dolgának igaz relatioja.« *U. o.* 336—338. l.

kivánnának költözni Zrínyi birtokaira. A horvát bán fennhatósága alá tartozni »in bellicis« azt jelentheti, hogy az ily módon kiváltságolt jobbágyok ugyanazon szabadságokat élvezik, mint a predauciusoknak, vlahoknak nevezett, Horvátország területén élő balkáni népek: felmentést nyernek az adófizetés alól, határfőri szolgálatot teljesítenek, és közvetlenül a haditanácstól függenek.⁴ A horvátországi jobbágyság részéről eddig is mutatkozott bizonyos beszivárgás a határfőri soraiba; most — úgy látszik — a felkelő parasztság, vagy annak egy része, megelégedve a földesúri elnyomást, ennek az állapotnak elnyerését tűzte ki mozgalma céljául, annyiban kívánván csak helyzetét a predauciusokétól megkülönböztetni, hogy főhatóságául nem a haditanácsot, hanem a horvát bánt kívánta elismerni. Nem túlzás talán az a következtetés, hogy a felkelők célkitűzéseinek ilyen megformálása a bán személyébe vetett bizalomra is visszavezethető: míg a többi földbirtokos harc nélkül átengedte őket a török garázdálkodásainak, Zrínyi eddigi pályájában biztosítékot láthattak arra nézve, hogy a bán — rájuk támaszkodva — nagyobb erővel fogja majd folytatni a török-visszaszorítására irányuló harci tevékenységét. A meggyökeresedett társadalmi formák átalakítása azonban ekkor nem volt végezhető, s mikor azután úgy látszott, hogy — ellenállásuk eredménytelenségén elkeseredve — a jobbágyok a fegyverkező törökhöz is hajlandóak lennének csatlakozni, Zrínyi határozott fellépéssel vetett véget a mozgalomnak.⁵

A jelentés második része — a Velencével való titkos politikai kapcsolat vádja — már erősebben eltér a Zrínyiek ellen ezekben az években általában elhangzó panaszok irányától. Ismeretes, hogy a Zrínyi-testvérek egész pályafutásuk alatt, gazdasági, politikai és kulturális vonalon egyaránt, szoros kapcsolatot tartottak fenn Velencével.⁶ Zrínyi Miklós pályája elején, 1645-ben felajánlja szolgálatát a törökkel éppen háborúban álló köztársaságnak, s élete végén, elkeseredve a gyáva békekötés felett, ismét kijelenti Sagredonak, Velence bécsi követének, akivel titkos utakon érintkeznek: »szívesen vállalja, hogy a köztársaság szolgálatába áll hatezer öreg és válogatott katonájával együtt.«⁷ Az ötvenes évek velencei kapcsolataiban azonban — úgy látszott — a gazdasági mozzanat volt a túlnyomó. Az ausztriai hatóságok 1643 óta éles harcot folytattak a két Zrínyi, elsősorban Zrínyi Péter Buccharin keresztül Velence felé irányított marhakereskedelme ellen, minthogy tengerparti birtokaik lehetővé tették a Zrínyiek számára a Habsburgok gyarmatosító célzatú vámpolitikájának megkerülését.⁸ Az ellentétek odáig fajulnak, hogy az udvari kamara a tengerparton birtokos Zrínyi Péter börtönbevetését, ellene felségserzési pör indítását javasolja.

Az udvar magatartását azonban nem kizárólagosan ezek a gazdasági tényezők szabták meg. Nem nézhették jó szemmel azt sem, hogy a Zrínyiek nemcsak az ország területén harcolnak az udvar intenciói ellenére is a törökkel, de Zrínyi Péter saját hadihajóján a tengeren is üldözöbe veszi őket.⁹ A feljelentés Zrínyi Péter velencei érintkezését kizárólag politikai célkitűzésekkel motíválja, s bevonja a kérdésbe Miklóst is, aki pedig az ötvenes évek kereskedelmi jellegű vitáiban már kevésbé szerepel. Az udvar 1654-ben a török elleni akciói és a Velencével folytatott tárgyalások miatt fosztja meg Zrínyi Pétert tisztségeitől.

Miklós együttműködése öccsével ezekben a kérdésekben legalább is valószínű. Hogy Velencére, mint a török elleni szövetségesre, mindvégig számított, a közvetlen kapcsolatokon kívül művei is bizonyítják: nemcsak az 1652-ben írt *Vitéz hadnagyban* bíztat a Velencével való összefogásra,¹⁰ de megjegyzi az *Ájumban* is, ahol pedig kijelenti, hogy egyetlen nemzettől sem várhatunk segítséget, — az olasztól sem, szétszaggatottsága miatt: »hogy azok a főurak és fejedelmek (t. i. az itáliaiak) el nem mulatják ugyan úgy, ha mitőlünk látnak jó igyekezetet és ugyan valóságos operációt, mind pénzzel, mind néppel, mind tanácsal megsegítenek.«¹¹ — Nyilvánvaló, hogy a velencei szövetséget Zrínyi ebben az időpontban is reálisnak látta — arra persze nem számított, hogy Itália saját részvételünk nélkül mentsen meg bennünket — s nincsen semmi okunk feltételezni azt, hogy a két mű megírása közötti időpontban a nyolc évi időközrel kétszer kifejezett azonos álláspontjától eltért volna. — A jelentés kiegészíti ezt a néhány adatot, elismervén, hogy a köztársasággal való kapcsolatok valószínű célja a török távoltartása a magyar területektől, s figyelmeztetvén az ilyenfajta külpolitikai kísérletek Habsburg-ellenes lehetőségeire, elárulja, hogy a bécsi udvart ezekben az években nemcsak a Zrínyiek kereskedelmi akciói nyugtalanították.

Még egy vád merül fel a jelentésben, mely némi magyarázatot igényel: a Zrínyiek tisztséghajhászása. Úgy látszik, Zrínyi nádorságra vonatkozó terveire céloz a feljelentés, s bár

⁴ Klaniczay, *id. m.*, 229. l.

⁵ *U. o.*, 345. l.

⁶ *U. o.*, 43—44., 221—222., 252., 458. l.

⁷ Sagredo: *Relation de la Cour Imperiale faite au Doge de Venise*, Paris, 1670. 69. l.

⁸ Takáts Sándor: *A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása*. (Szegény magyarok. Bp. é. n. 129—247. l.) 187—198. l. és Klaniczay, *id. m.* 232—233. l.

⁹ Takáts, *id. m.*, 200. l.

¹⁰ *Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái*. Sajtó alá rendezte Markó Árpád, Bp. 1939. 116. l.

¹¹ *U. o.*, 278. l.

Zrínyi és Rákóczi György — egyébként 1654 tavaszán napfényre kerülő — kapcsolatairól nem látszik tudni, tevékenységét eleve bizalmatlanul szemléli.

Az irat keletkezésének időpontját a benne foglaltak alapján az 1654. év elejére tehetjük. A parasztmozgalom 1653 tavaszán robbant ki, a zágrábi káptalan sziszei jobbágysai pedig 1654 januárjában csatlakoztak a felkelőkhöz. Az iratban említett meghíúsult tárgyalás 1653 decemberének végén zajlik le; s az 1653. év folyamán volt alkalom arra is, hogy kiderüljön: a bán nem kíván a császári seregekkel szövetkezve véres megtorló hadjáratban számolni le a felkelőkkel. Zrínyi Péter 1653-ban járt Velencében és 1654-ben hadakozott Dalmáciában a török ellen; ezekre az utakra célozhat a jelentés.¹² A nádori tervek is 1654 elejére, Pálffy halála s a Rákóczi és Zrínyi közt létrejött csendes megállapodás után öltenek határozottabb formát.

Nem elsősorban ezek a nagyobbára ismert tárgyi adatok adják meg a kis irat érdekességét. Jelentősebbnek látszik az a körülmény, hogy az irat a Zrínyi-fivérek tervszerű, stítkos utakon át történő megfigyelésére, az ellenük felhozható »különbféle jelek« hosszadalmas összekövácslására nyújt bizonyítékokat. Zrínyinek voltak ellenségei az udvarnál — Auersperg herceg, Puchaim, Lippay érsek, — volt ellensége a bánságban is — elsősorban a parasztmozgalom során vele szembekeült Erdődy gróf, akinek embere a Relatio-t készítette Zrínyinek a parasztmozgalom ügyeinek békés kezelésében vitt szerepéről; — ez a jelentés azonban a hivatalos kémjelentések stílusában, a megbízók által jól ismert szerzőt elleplező névtelenségével, a megfigyeléseknek nem egyetlen esetre, hanem a Zrínyiek általános magatartására kiterjedő jellegével, s végül ugyancsak a megbízó szájafeje szerint előlegezett rosszindulatával arra vall, hogy az udvar nemcsak alkalmi jelentéseket fogadott szívesen a két Zrínyiről, hanem saját megbízottait is elhelyezte, ha nem is közvetlen környezetükben, de mégis olyan ponton, ahonnan szándékaik, cselekvéseik még szemmel tarthatók voltak. A Zrínyiek megfigyeltetését gazdasági okok, a jól jövedelmező Zrínyi-birtokok megszerzésének óhaja, s a köztük és az udvari párt közt kiélesedő politikai ellentétek egyaránt indokolták. Nem tudjuk, mennyire valósultak meg a megbízott javaslatok a horvátországi és szlavóniai tábornokoknak és a velencei császári követnek e kémtevékenységbe való bevonását illetőleg, de Zrínyi Péter itt javasolt eltiltása a külföldi utazgatásoktól kétségtelenül megvalósult — ha ez a tilalommal nem is sokat törődött.

Nem kétséges, hogy Zrínyi Miklós tudott megfigyeltetéséről. Néhány évvel később Klobusiczky András írja Rákóczinak, hogy a bán nem küld ezúttal levelet számára — »úgy látom, tart attul, valahogy nem interciálják levelét...«¹³ S nem kétséges az sem, hogy a bizalmatlanság és rágalmazás e légkörében Zrínyiben csak még jobban megerősödött az 1650 óta lezajló események során érlelődő elhatározás: hogy a magyar nép a Habsburg elnyomóktól függetlenül, saját belső erőforrásaira támaszkodva számoljon le a török veszedelemmel.

A jelentés szövege a következő:

Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas Domine, Domine Clementissime.

Innotuit per occultas vias, Comitum Nicolaum Zrinium Banum modernorum motuum et Rebellionis Rusticanae in Sclauonia, si non authorem plane, ad minus fautorem et fomentum esse. Praesidium Sisium, magnae considerationis, eique adiacentes Colonos, caeterosque Rebelles, sibi subycere in bellicis velle; illud praesidium est Capituli Zagrabiensis. Compositionem eorundem Rebellionum ultimam tentatam, in bonis Comitum Petri, Bani Fratris, dissolutam fuisse. Eundem Banum assistentiam Capitaneorum Generalium Vestrae Majestatis Sacratissimae, ad comprimendos Rebelles, refugere. Parte ex altera Comes Zrinus Petrus frequens Venetys est, et nunc eo perexit; unde quoties fit redux Fratrem conuenire quacunque tandem via consuevit. Nititur hic Junior Frater in partibus maritimis fortior esse, per acquisitionem Nouae cuiusdam Arcis a Comitibus a Tersacz; cum similiter ante biennium Nauim maiorem, Berton uulgo uocatam, multis postmodum oneratum tormentis bellicis, et oppugnationibus non ineptam, maritimis uero partibus Vestrae Majestatis Sacratissimae subiectis, suis occasionibus, formidolosam, extrui curasset, quae quidem nunc fertur in seruitus Venetorum.

Quae praedicta in quem finem tendere possint, aut quas molestias procreare, Majestas Vestra Sacratissima sapientius penetrabit. Mihi illud probabile ualde est, ex diuturna variorum indiciorum obseruatione, nimirum quod praedicti Comites se facere aliquos maiores uellent, et nouos Titulos meditentur, oblata occasione. Quamuis et illud suspicione non careat, eos ad diuertenda a Venetis arma Turcica laborare, sicque posteriores eorum fines ambire.

Proinde, quantum consequor, et cum bona uenia et Clementia Majestatis Vestrae Sacratissimae sit dictum, arbitrari necessarium esse, si Majestas Vestra Sacratissima secreta imponeret Consilio Suo Intimo Graecensi, et dominis [?] Generalibus Sclauoniae et Croatiae,

¹² Margalits Ede: *Zrínyi Péter és Frangepán Katalin*. Bp. Kiny. 10—11. l.

¹³ Pettkó B.: *Az 1655-i pozsonyi országgyűlés történetéhez*. Történelmi Tár, 1891. 173. l.

quatenus praenominatis duobus Comitibus, quam secretius fieri potest attendere, et eorum intentiones obseruare et penetrare conarentur. Similiter etiam Vestrae Majestatis Sacratissimae Residens Venetys operam ad id et modum adhiberet. Neque pateretur Majestas Vestra Sacratissima Consiliarios Suos, ex Regno, sine suo expresso consensu, ad externos Principes, adeo frequenter praesertim, commigrare, ibidemque moras texere.

A szöveg magyar fordítása:

Titkos utakon kiviláglott, hogy gróf Zrínyi Miklós bán, ha nem is teljességgel kezdeményezője, de legalább is pártfogója és támogatója a mostani mozgalmaknak és a parasztok szlávóniai felkelésének. A nagyjelentőségű Sziszek erősség, a hozzátartozó parasztok és a többi lázadók ő alája akarták rendelni magukat hadügyi vonatkozásban; ez a vár a zágrábi káptalanhoz tartozik. Ugyanezen lázadók végtére megkísérelt lecsendesítése Péter grófnak, a bán testvérének birtokán meghiúsult. Ugyanez a bán elkerülni igyekszik Felsőged tábornokainak támogatását a lázadók elnyomására. Másrészt viszont Zrínyi Péter gyakran van Velencében, és most is odament; valahányszor onnan visszatér, végül is valamilyen úton találkozik szokott bátyjával. Ez a fiatalabb testvér arra törekszik, hogy a tengerparti részekben megerősítse magát egy bizonyos új várnak a tersaczi gróftól történő megszerzése által;* aminthogy hasonló okból két évvel ezelőtt egy nagyobb hajót, köznyelven berton nevűt,** építtetett, melyet felszerelt ágyúkkal s amely ostrom viselésére sem alkalmatlan, a Felsőgednek álvettett tengerparti részekben pedig alkalomadtán veszedelmes is lehet; ez pedig most a velenceiek szolgálatában közlekedik.

Hogy ezek a fent elmondottak hová vezethetnek, vagy minő nehézségeket hozhatnak létre. Felsőged bölcsebben át fogja látni. Előttem, különféle jelek hosszadalmas megfigyelése folytán igen valószínű nek látszik, hogy fent nevezett grófok alkalomadtán valami nagyobb akaráják tenni magukat és új tisztségek elérésén jár az eszük. Ámbár az a gyanú is fennáll, hogy fáradozásuk célja a velenceiektől elfordítani a török hadakat, és így azoknak távolabb eső határaihoz is eljutni.

Énnélfogva következtetésem szerint — és ez Felsőged jó engedelmeivel és kegyelmével legyen mondva — úgy gondolnám, szükséges lenne, hogy Felsőged titkon bizza meg gráci titkos tanácsát, és a szlávóniai és horvátországi generális urakat, hogy a fent nevezett két grótot, amilyen titokban csak lehet, tartsák szemmel, szándékaikat figyeljék meg, és próbáljanak meg ezeket belemélyíteni. Hasonlóképpen Felsőged velencei követe is vegye erre a fáradságot és módot. És ne túsza el Felsőged, hogy tanácsosai kifejezett beleegyezése nélkül az országból, kiváltképpen ilyen gyakran, idegen fejedelmekhez távozzanak és náluk hosszabb időt töltsenek.

CSAPODI CSABA

ZRÍNYI MIKLÓS VÉGRENDELETE 1662-BŐL

Zrínyi Miklós végrendeletének eredeti példányát nem ismerjük, maga a szöveg azonban eddig sem volt ismeretlen a tudományos kutatás előtt. Széchy Károly 1896—1902-ben megjelent ötkötetes munkájában egészen röviden, néhány sorban ismerteti tartalmát és utal az általa használt másolat példány lelőhelyére: Országos Levéltár, Liber Regius 13. kötet, 284. lap.¹ A végrendelet úgy került a Liber Regiusba, hogy Zrínyi özvegye 1666-ban a végrendelet megerősítését kérte és kapta I. Lipóttól.²

Széchy magát a szöveget nem vette fel könyvének nagyszámú mellékletei közé s mint forrást sem aknáztta ki eléggé. Jellemző példa erre, hogy éppen a végrendelettel kapcsolatban azt írja, hogy bár Zrínyi név szerint ismert két lánya, Mária Terézia és Mária Katalin közül az első már korábban meghalt, »hősnünk végrendeletében mégis két leányról emlékszik meg«, tehát »volt egy harmadik, ismeretlen nevű leánya is, ki intézkedése után hunyt el.«³ Pedig, a végrendelet pontosan megnevezi két élő leányát, Mária Katalint és Mária Borbálát, a harmadik lány neve tehát nem ismeretlen. A végrendelet szövegét, kiadva nem lévén, a későbbi kutatás sem aknáztta ki, hanem megelégedett a Széchy Károlynál található néhány adat felhasználásával: Pintér Jenő, Markó Árpád művei is Zrínyi ismeretlen nevű lányát említik.⁴

* Tersatto vára a Frangepán-család ősi fészke volt.

** Nagyobb méretű, árbóc nélküli hajó régi olasz neve.

¹ Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. 5. kötet 212. l.

² Confirmatio Testamentariae Dispositionis quondam comitis Nicolai a Zrinio pro parte Generosae ac Magnificae dominae Comitissae Mariae Sophiae Natae Löbl Relictae viduae. Ez a közlemény már ki volt szedve, amikor Vörös Károlyné Windisch Éva arról értesített, hogy a végrendeletnek harmadik másolatát találta meg, azt a példányt, melyet öz. Zrínyi Miklós né kapott Lipót királytól 1666-ban s melynek szövege a Liber Regiusba került. A példány lelőhelye: Országos Levéltár. Törzsszámok 105. csomó. 1666. év. Az irat Széchényi Ferenc birtokában volt s innen került a M. N. Múzeum levéltárába, majd az Orsz. Levéltárba.

³ Idézett helyen.

⁴ Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. 3. kötet. Bpest 1931. 389. l. — Markó Árpád: Gróf Zrínyi Miklós. Bpest 1942. 57. lap. Itt elírás folytán Mária Krisztina van Mária Katalin helyett. — Hasonlóképpen röviden hivatkozik a végrendeletre Takács Sándor: Gróf Zrínyi Ádám. (Régi magyar kapitányok és generálisok. Bpest 1922. 345. és 365. l.) forrásmegjelölés nélkül. — Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. Bpest 1954. 407. l.-on két leányát említi, akik között Mária Terézia korábban meghalt.

Pedig a szöveg a benne rejlő adatokon kívül is megérdemli a közzétételt, mert — bár latin nyelvű — mégis Zrínyi műve, mely nagyon jellemző gondolkozására, az életről és halálról vallott felfogására s annyi költői lendület van benne, hogy még a jogi rendelkezések sorai közt is át-csillan valami meleg érzelem: akár ott, ahol feleségét, vagy egyetlen testvérét említi: »domina conthroralis nostra charissima«, illetőleg »frater noster et unicus et charissimus«, akár ahol a »proprio etiam sudore« épített Új Zrínyivár kerül szóba vagy a fegyverek, melyeket a legmelegebb szeretet és bizalom mellett sem enged felesége kezére, tehát női kézre kerülni, vagy ahol az esküdét ellenség, a török elleni harcai kerülnek szóba és így tovább.

A szöveg közlésére az adott alkalmat, hogy a végrendeletnek most egy másik példánya került elő az Eszterházy család levéltárából.⁵ Ez sem az eredeti, hanem egykorú másolat, mely a bevezető elmélkedő rész és a tanúk neveit felsoroló záradék nélkül készült, de a végrendelet érdemi részét szöszerint közli. Talán a végrendelet biztosabb megőrzése és pontosabb végrehajtása érdekében helyezte el Zrínyi a másolatot a nádori levéltárban, vagy pedig valamelyik peres ügygel kapcsolatban — özvegy Zrínyiné és Zrínyi Péter eleget pereskedtek — volt szükség rá s így került Pál nádor iratai közé.

A közlés alapjául a Liber Regius teljesebb szövegét vettük, feltüntetve az Eszterházy-levéltári példány eltéréseit.⁶ Minthogy nem az eredeti kéziratról van szó és mivel a két kézirat helyesírása közt különbségek vannak, a nagy és kisbetűk különben is következtelen alkalmazása helyett, illetőleg az i-j, u-v betűk írásánál a nyelvtanilag elfogadott helyesírással közöljük a szöveget. Bekezdésekre egyik kézirat sincs tagolva az esetleges hamisítások, betoldások elkerülése céljából, hanem az Eszterházy-példány, valószínűleg az eredeti mintájára, az értelmileg önálló részeket nagyobb betűk alkalmazásával jelzi, ezek felhasználásával tagoltuk mi is a szöveget áttekinthetőbb egységekre.

Még egy szót a végrendelet keletkezésének körülményeiről: Kelte 1662 április 6. Zrínyi fia, Ádám 1662 november 24-én született. A két dátum mindent megmagyaráz, ha hozzávesszük a végrendelet saját szavait: »a jelen igen veszedelmes idők intenek« a családról való gondoskodásra. A nagy török háborúk, az ország szörnyű pusztulása, Várad eleste, Erdély romlása közepett készül Zrínyi szembeszállni a végzettel. Az élet teljesen bizonytalan s talán éppen megalótsulóban van nagy vágya, amit a végrendeletben annyira hangsúlyoz, felesége a szíve alatt talán fiúgyermeket hordoz.

A végrendelet szövege:

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen. Memorare novissima tua, in aeternum non peccabis. Si per totum vitae nostrae tempus omnes cogitationes nostras in nullas omnino res bene et probe pensitandas converteremus, sed easdem omnes in contemplationem mortalitatis nostrae defixas et intentas, quasi captivatas conservaremus et eadem in longos licet protraheretur et extenderetur annos, tamen eandem capere et sufficienter cogitationibus nostris minime assequi possemus, quae ita humanitati nostrae innata, ut filius Dei humanitatem nostram assumens Pater eundem, uti hominem, ab hac mortalitate immunem esse non permiserit, cuius quidem mortalitatis nostrae et novissimorum recordatio licet amarissima valde homini bene habenti in substantiis suis occurrat, tamen est valde necessaria, ut huius recordatio nos erga Deum ferventes excitet, bonumque operantes et malum devitantes reddat, componatque nos eo alacriores et ad hanc mortalitatem exuendam promptiores. Quae quidem mortalitas nostra et eiusdem consideratio, ita etiam ipsa mors, veluti omnium terribilium terribilissima etiam apud gentiles, quorum nulla fides, nulla spes resurrectionis extitit, habita fuit: hanc tamen mortalitatis nostrae occasionem Deus ter optimus maximus nobis Christianis in se credentibus et praecepta sua obedienter operantibus ad instar certissimae portae ad gloriam vitae aeternae capessendam constituit et hinc est, quod quicumque fidelium suorum hacce gloriosa frui desiderant aeternitate, per hanc portam, uti mortalitatem nostram assequi eandem necessari (!) sit et eandem cum elevatione desideriorum nostrorum, exclamantes cum apostolo ingemiscendum et dicendum, quod cupiamus dissolvi (!) et esse cum Christo.

Aeternae omnipotens et misericors Deus, divinam maiestatem supplex invocamus et adoramus, digneris nobis Spiritum tuum Sanctum caelibus emittere, cuius operatione sancta efficias in nobis, fictili tuo vase, ne nos mortis recordatio, vel ipsa etiam mors quocumque tandem modo terreat, multominus spe et fiducia nostra in se solo locata exuat, eademque nos privatum et spoliatum reddat: verum post exantlatos peregrinationis nostrae labores innumeros, per hanc mortalitatem facias nos cum gaudio sempiterno coram sacro sancta facie tua, Beatissimaque Matre et omnibus sanctis comparere, ad applaudendum et glorificandum sacro sanctum nomen tuum, fiatque mors nostra, iuxta divinam voluntatem tuam, quandoquaque tibi placitum fuerit et ex hac fiducia atque spe corroboratus. Domine mi, tibi aeternum

⁵ Országos Levéltár. Hg. Eszterházy-család levéltára. Repositorium 50. Fasc. B. 11.

⁶ A továbbiakban a Liber Regiusban található másolatot L. R., az Eszterházy-levéltárit E. jelzéssel rövidítjük. Az E-ben több másolási hiba található.

adhaerere desideramus, protestamurque coram divina maiestate tua, quod si tempore imminētis mortalitatis nostrae quibuscunque tandem ex praetextibus, sive per imbecillitatem corporis, sive terrorem mortis, vel atrocitatem doloris aut tentationem Draconis illius infernalis, qui praecipue eo tempore solet esse solertissimus, loqueremur mortalitati nostrae quaeipiam inconvenientia, aut impatientes nos ostenderemus et sic divinam maiestatem tuam videremur offendere, supplex oramus, ne nobis culpa et reatui adscribas, neque in iudicium condescendas cum servo tuo, sed in hocce ultimo mortalitatis nostrae articulo agas nobiscum, servo tuo, iuxta immensam et imperscrutabilem misericordiam tuam, concedas audaciam, vires, gaudium, plenamque fiduciam et spem, ut omnibus adversitatibus superatis et tentationibus triumphantem me recipias in aeterna tua et gloriosa tabernacula.

Gratias agimus tibi, misericors Deus, quod nos uti immeritum ex limo terrae formasti et in similitudinem tuam creare dignatus es, gratias agimus tibi, quod nos hominem formatum et creatum non in gentilismo educasti et usque ad praesentia tempora conservasti: verum in tua cognitione in gremio sanctae Romanae ecclesiae catholicae, quo membrum eiusdem et obedientem filium esse voluisti, in qua ut nos usque ad tempus mortis nostrae constantem conservare digneris, supplex oramus et efflagitamus. Gratias agimus tibi, invictissime exercituum Deus, et dux quod post veram tui cognitionem, postquam nos iuventutis nostrae annos transigere permisisti, variis nos ditasti honoribus et iuxta professionem nostram praedecessorumque nostrorum, inimicorum nostrorum et totius christianitatis abiurati hostis manibus nos non tradidisti, verum eosdem ad nominis tui gloriam per nos humiliasti, in hoc quoque maiestatem tuam divinam supplex oramus, velis vires et omnes actiones nostras deinceps quoque dirigere, ut eae omnes cedant ad aeternam nominis tui gloriam, faciasque nos talem acceptorum beneficiorum tuorum dispensatorem, usque dum vixerimus, ne digne et merito coram te de infideli eiusdem dispensatione accusari mereamur. Simul etiam, clementissime et misericors Deus, cum recordatio et memoria mortalitatis nostrae et novissimorum monet et etiam praesens periculosissimorum temporum facies et metamorphosis admonet, ut Domui nostrae disponamus, dirigere ita nos velis, ne aliorum legitimis iuribus praeiudicasse, proximum offendisse, tuae divinae maiestati oblitum esse accusari possimus. Quam quidem ultimariam etiam voluntatem nostram divino tuo subicimus arbitrio.⁷

Et primo quidem ubi tibi ita visum fuerit, Sancte Deus, ut hanc mortalitatem nostram exuentes, eandem commutemus cum aeterna beatitudine, volumus citra minus necessariam pompam et expensas sepeliri, in loco sepulthurae nostrae ad Sanctam Helenam⁸ sitae, neque exequiae nostrae diutius protrahantur, sed intra spatium unius mensis omnino celebrentur, cum corpus no trum veluti terra nihil aliud requirat, quam redire ad sua principia.

Conventui ad Sanctam Helenam sito et patribus ordinis Beati Pauli primi eremitaе, ut nostri, familiaeque nostrae in sacris ipsorum officiiis memores esse velint, in decem post mortem nostram immediate subsequentes annos singulis annis dandas legamus centum urnas vini, volumusque eisdem omnino dari.

Patribus ordinis Beati Francisci in hoc oppido Chaktornya commorantibus, ut idem quoque in sacris ipsorum officiiis nostri ac familiae nostrae memores esse velint, in decem post decessum nostrum subsequentes annos singulis annis legamus viginti urnas vini, totidem metretas tritici et quatuor centenarios carnis bovinae dandas, volumusque eisdem omnino dari.

Volumus praeterea, ut patrum capucinatorum Zagrabiensium et Petoniensium⁹ per haeredes nostros specialis ac diligens habeatur cura ac ratio, quibus ex eo, quod acceptari per ipsos iuxta regulas ipsorum nequit, quia nihil certe legamus, quotannis detur ipsis elemosyna, oraturi et ipsi pro nobis, familiaeque nostra.

Post haec praemissa legata nostra ante omnia occurrit illustrissima domina comitissa Maria Sophia baronissa a Löbl¹⁰ dilectissima conthoralis nostra consideranda, cui tempore initi matrimonii nostri virtute certi contractus Viennae Austriae die 30. mensis Aprilis in anno Domini 1652. manus nostrae subscriptione et sigilli nostri ac aliorum dominorum eo tum praesentium munimine roborati, iuxta constitutionem archiducatus¹¹ Austriae, consentiente contractui super eodem matrimonio inito illustrissimo etiam domino comite perpetuo a Zrin, domino fratre nostro et unico et charissimo, quem contractum idem quoque dominus frater noster manu sua et subscripsit ac sigillo roboravit, viginti quinque millia florenorum loco dotis danda¹² obligassemus et pro maiori obligationis eiusdem firmitate Novam Curiam¹² nostram

⁷ Idáig csak L. R. közli a szöveget.

⁸ Szentilona, Zala megye.

⁹ Mindkét kéziratban így. Helyesen: Petoviensium. (Petovia = Pettau, Stájerország).

¹⁰ E: Löblin.

¹¹ E: Archiducatusque.

¹² E. tévesen: danta.

¹² Ujudvar, Zala megye.

cum tribus iudicibus,^{12a} aliisque universis eiusdem Novae Curiae appertinentiis per eandem dominam conthoralem, haeredesque et posteritates, necnon legatarios eorundem utriusque sexus universos possidendam per manus tradissemus et assignassemus. Assecurando eandem insuper, quod si e laribus paternis quidpiam in nostram domum secum attulerit et apud nos consumpserit, superinde ipsam dominam conthoralem non damnificaturam, sed ex bonis universis per nos possessis eidem dominae conthorali nostrae, haeredibusque et posteritatibus, necnon legatariis utriusque sexus universis debitam satisfactionem impendi curabimus et faciemus. Quae quidem domina conthoralis nostra sedecim millia florenorum paratae pecuniae ex haereditate sua secum in nostram attulit domum, eandemque in diversos usus et necessitates nostras erogavimus, quam eidem etiam in conscientia nostra reddere et restituta (!) obligamur. Communis iustitia requirit, leges quoque regni Hungariae admittunt.

Posteaquam dominus Deus ex secreta sua et imperscrutabili dispositione usque in praesentiarum (!) nullum nobis haerodem masculum super esse voluit, poterit tamen, si suae divinae ita placitum fuerit potentiae nobis haerede masculino benedicere, quod si unicum, vel plures superstites reliquerimus, universa nostra bona eidem, vel eisdem, si plures extiterint, tanquam haereditas paterno avitica continget. Et in hoc casu ordinamus et sancte atque inviolabiliter observari volumus, ut praedicta domina conthoralis nostra charissima, filii unius, vel plurium tanquam naturalis tutrix ita etiam filiorum curam habeat, universa bona nostra, sicut hactenus factum est et eidem optime constat, usque dum nomen et titulum gesserit, gubernet et administret, omni materna et fideli cura atque industria et superfluitatem proventuum universorum ordinariorum et extraordinariorum fideliter conservet, in occurrentes insperatas necessitates, defensionemque bonorum ac conservationem status insulae nostrae Muraköz et rationes quotannis per officiales dandae fideliter observantur, unde quantitas superfluitatis proventuum quotannis in thesaurum ipsorum importanda¹³ innotescat et volumus per filios et filias nostras eandem uti piam et fidelem ipsorum genitricem etiam iuxta praecceptum divinum venerari, ut dominus Deus eisdem longis annis benedicere velit et ad hoc omni obsequio faciendum eosdem adstringimus.

Si vero eandem ad secunda vota transire contigerit, quod equidem futurum non cogitamus evenire, tamen poterit, in hoc contingenti passu volumus et ordinamus, ut dictae dominae conthorali nostrae charissimae, si parata superextiterit pecunia, quinquaginta millia florenorum Rhenensium summa numeretur et extra hanc summam in bonis mobilibus cum filiis et filiabus aequalem sortiatur partem, exceptis tamen armis universis, tam in moeniis, quam vero domibus armamentariis ubique existentibus, ita etiam nobis iure tam perennali, quam vero impignoratio (!) per nos comparatis, tentisque et possessis. Si autem pecunia parata non extiterit et gratiam maternam circa persolutionem istius pecuniarum summae, ut ad certum tempus, quo ad persolutionem istiusmodi summae^{13a} eidem ex amore materno indulgere dignetur, exorare minime poterunt, extunc ordinamus, ut dictae dominae conthorali nostrae charissimae Nova nostra Curia, Hlaptina, Racz Kaniza et Medve Var, cum universis eorum bonorum appertinentiis, cum domo Zagrabiensi dentur et ad possidendum assignentur, cui quidem dominae conthorali nostrae charissimae si suprafacta quinquaginta millia florenorum deposita fuerint, ipso facto bonis eidem obligatis cedere, filiisque et filiabus nostris resignare et remittere debeat et teneatur, sitque obligata.

Quantum filias nostras in tenera valde aetate constitutas, utpote Mariam Catharinam et Mariam Barbaram pro nunc superstites et imposterum ex Dei benedictione nascituras concerneret, ipsas quoque volumus iustis iuribus damnificari et ex paterna nostra exclusas haberi providentia. Volumus itaque, ut pro tali ipsarum contentatione ex proventibus bonorum nostrorum congreganda pecuniarum summa, ubi per divinam benedictionem in honestum et familiae nostrae conveniens cum praescitu, si superstiterit, deductae dominae conthoralis nostrae, uti matris ipsarum et domini fratris nostri ac consanguineorum elocatae fuerint matrimonium, singulis filiabus nostris numerentur viginti quinque millia et sic duabus pro nunc superextantibus quinquaginta millia florenorum Rhenensium dentur et si pecunias non habuerint paratas,^{13b} ex bonis nostris eidem infallibilis detur et assignetur contentatio, insuper ex bonis nostris mobilibus ratas suas reteneant portiones, uti iam praemisimus.

Ordinamus insuper, ut eadem filiae nostrae, etiamsi se ad secunda transfulerint¹⁴ vota, maneant penes charissimam dominam conthoralem nostram educandae et in honestam educationem earundem, necessariamque provisionem quotannis ex proventibus bonorum nostrorum singulis filiabus nostris usque ad decimum aetatis ipsarum annum dentur singuli

^{12a} Indicatus : az uradalom több községet egy bíró alatt összefoglaló kisebb egység.

¹³ E. hibásan : importandam.

^{13a} E. hibásan : sumae.

^{13b} E. ez a szó hiányzik.

¹⁴ Helyesen : transfulerit (t. i. az özvegy, nem a leányok).

quingenti, in toto mille floreni Rhenenses, expletis autem per filias nostras decem iam fatis annis, singulis ipsarum, quandoquidem maiores deinceps requirentur expensae, volumus dari, quotannis singulos mille, in toto bis mille florenos Rhenenses, per dominam matrem in necessitates ipsarum erogandos.

Quantum ad filium, si unicus, vel plures extiterint, attinet, si saepiusfata domina conthoralis nostra charissima in viduitate sua perstiterit, quod, uti praemisimus, ipsam omnino facturam existimamus, tunc eadem, non dubitamus, talem habitura est educationis rationem, quod iidem Deo ter optimo maximo grati et accepti, clemetissimis nostris dominis uti regibus Ungariae fideles, afflictae huic patriae nostrae utiles, familiae nostrae ornamento ac decori, vicinis denique amicis in solationem¹⁵ excrescent. Si vero ad secunda se vota transulerit, volumus omnino et ipsam adstringimus, ut cum consilio, voluntateque et directione infranotandorum dominorum tutorum maternam provisionem filiorum non abneget, sed ita educari faciat, quatenus eidem nostra mens, desiderium et voluntas circa¹⁶ educationem ipsius, vel ipsorum cognita est.

Literarum et privilegiorum nostrorum ac totius familiae nostrae, quae summa thesauri loco habenda et reputanda sunt¹⁷, conservationis ordo ac methodus praetermittenda non est, earundem itaque et eorundem conservationis hanc methodum (si domino fratri nostro complacuerit, quandoquidem conservatio literarum et privilegiorum fratri maiori natu competit) observari desideramus, ut eadem et eadem in tutum in hac arce nostra Chiaktornya uti capitè bonorum familiae nostrae tutioreque et commodiore loco ordinem iuxta regestum superinde factum reponantur locum, locus ille tam per dilectissimam dominam conthoralem nostram, quam vero dominum fratrem nostrum sigillis obsignetur, per ambas partes seris assecuretur necessariis, ita nimirum, ut una pars absque alterius praescitu et praesentia, si commode fieri poterit, locum eundem ingredi nequeat. Verum si aliqua sic exigente necessitate aliquibus opus fuerit literis, ambabus partibus vel earundem plenipotentariis praesentibus tales excipiantur literae, notetur per ambas partes annus, dies, mensis¹⁸, quoad tales ex serie reliquarum asportatae fuerint literae, ut post necessarium earum usum iterum reponi possint et hoc ipsum non in difidentiam (!) erga dominum fratrem vel haeredes eorum, sed maiorem conservationis literarum earundem et privilegiorum assecurationem, uti fore iudicamus. Si autem (quod Deus ex alto respicere¹⁹ et nostri misereri velit) omnino masculo haerede orbatu decederemus, in hoc casu filiarum nostrarum suprafatarum alia occurrit habenda ratio. Bona namque nostra haereditaria, ut sunt Chiaktornya cum tota insula Muraköz superextante masculo haerede in praedictum eiusdem filiarum nostris pro haereditate paterna relinquere nec possumus, nec debemus, interim tamen eadem quoque fructu et praemio innumerabilium fatigiorum, expensarumque nostrarum defraudari et praeteriri nequeant. Certissimum enim est, quod posteaquam finitis studiis et peregrinationibus nostris dominium bonorum nostrorum apprehendissemus, eadem in tantis involutionibus ex diversis illustrissimorum olim dominorum comitum Georgii dilectissimi domini progenitoris ac Nicolai perpetuorum a Zrin dominorum, patruelibusque nostrorum inscriptionibus reperimus, quod exigua bonorum nostrorum avitorum pro nobis legitimis haeredibus superfuerit pars et nisi magnis fatigiis et expensis eadem abalienata per inscriptiones diversas bona capiti bonum reapplicassemus, vix subsistere potuissemus, quae quidem expensae in unam computatae summam non exiguam, sed multorum millium florenorum constituerant.

Insuper quia toti regno constaret, quomodo nos ruinam minantem²⁰ hanc arcem Chiaktornya tam quoad donos²¹ et habitationem, quam vero moenia, hortum item nec ut Novam Curiam nostram, ita etiam nonnulla allodia, nullis parcendo laboribus, fatigiisque et gravibus expensis ex fundamento reaedificari fecimus: quae quidem aedificia aestimata multorum millium florenorum constituerent summam, prouti et domus armamentaria cum suis tormentis machinisque et instrumentis ac apparatusibus bellicis consimiliter aestimata multorum millium florenorum excederet summam.

Praeterea cum iuxta receptam patriae consuetudinem filiae in capillis existentes usque ad tempus maritacionis ipsarum pro filiis haberentur in bonis paterno aviticis et superinde recens haberetur exemplum in filia illustrissimi olim domini comitis Sigismundi Forgach de Ghimes, quae in capillis existens bona possidet paterna usque dum vitam finiret.

Denique ex bonis paterno aviticis iuxta leges regni quarta sua puellari defraudari minime possint et privari. Tandem et ultimario, quandoquidem arcem et praesidium nostrum

¹⁵ E. ez a két szó: in solationem hiányzik.

¹⁶ E. hibásan: vitam.

¹⁷ E.: sint.

¹⁸ L. R. hibásan: ismét annus.

¹⁹ E. hibásan: respicere.

²⁰ E.: muriantem.

²¹ Helyesen: domos

Novum Zrin, in uno loco deserto, ex fundamento, magnis laboribus et proprio etiam sudore, fatigisque et expensis innumerabilibus aedificare curavimus, qui locus tantae considerationis est, ut sine eodem loco insula nostra Muraköz secure persistere nequiret, si igitur eadem arx et praesidium in suo esse conservari et iuxta intentionem nostram in maiorem perfectionem deduci poterit, eandem arcem et praesidium bonis nostris insulari et statui eiusdem maiori cum securitate conservando indissolubiliter applicamus, de quo uti virtute et laboribus bona quoque per nos acquisita, ut sunt Twadocz²² in Castriferrei, Safaroczkouecs,²³ sive Racz Kaniza cum suis pertinentiis in Zaladiensi et Castriferrei comitatibus existentibus habita (si super hisce bonis universis vel parte eorundem aliter non disposeremus, quam nobis reservamus) cuicumque vellemus, legare possemus, propter maiorem tamen administrationis bonorum eorundem commoditatem et conservationem status nostri insulari arci nostrae Chiaktornya, uti capiti bonorum nostrorum et per consequens insulae nostrae Muraköz omni eo iure, quo per nos acquisita sunt, possidenda applicamus et relinquimus.

Quare praemissis diligenter consideratis ordinamus, legamus, volumusque, ut supra-fatus dominus frater noster, filius eiusdem, vel legitimi eiusdem haeredes et successores bona nostra universa paterno avitica, quae nobis sorte nimirum divisionaria et per contractum cum domino fratre nostro initum nobis oblikerant et quae nos e manibus alienis in insula hacce nostra Muraköz reliquo corpori bonorum reapplicavimus, nulla ratione auferre, sibi occupare ausit, debeat, possitque et valeat. Quandoquidem dilectissima domina conthoralis nostra (si se, uti praemisimus, ad secunda vota transtulit) atque filiae nostrae residentia carere, privarique nequirent: verum prius ante resignationem et apprehensionem bonorum universorum insulanorum prouti iam specificavimus et arcis teneatur dominus frater noster, filius eiusdem, vel haeredes et successores arcem Ozaly cum universis appertinentiis, bonisque maritimis et Bozaköviensibus cum universis eorundem pertinentiis pro residentiam^{23a} (?) conservatione sui²⁴ honesta statui nempe et familiae nostrae concedenti, educationeque et emaritatione filiarum nostrarum, tam honesta, quam necessaria possidenda, tradere et assignare et cum iisdem bonis bona quoque²⁵ nostra Kuzsmincz²⁶ cum pertinentiis Rakouacz et Verboucz in Crisiensi, Bosjako et Medve Vara ac Szesztina cum universis pertinentiis, domoque in civitate et comitatu Zagrabiensi existenti habita per dilectissimam dominam conthoralem nostram possidenda relinquimus.

Quibus per Dei benedictionem fidei et materna cura educatis, iisdemque in matrimonium, uti superius meminimus, elocatis tenetur praefatus dominus frater noster, filius eiusdem, haeredesque et posteritatis legitimi singulis filiarum nostrarum seorsim et singillatim quadraginta millia et sic modernis duabus octuaginta millia florenorum Rhenensium solvere et numerare, quibus praestitis et persolutis, asportatisque secum universis ipsarum rebus mobilibus in iisdem bonis ubique existentibus et habitis teneantur, sintque obligatae memorata Domina conthoralis nostra charissima et filiae eiusdem, eiusdem bona suprafata Ozaliensia et maritima tergiversatione sine omni remittere et resignare, quandoquidem non ea est mens nostra, ut per hancce bonorum possessionem masculo haerede superextante foemininum introducere intendamus sexum; dilectissima domina conthoralis nostra elocatis filiabus nostris in bonis Kuczmanzensibus, Rakouacz, Verboucz,²⁷ Bosjako, Medve Vara cum Lesztina et domo in civitate Zagrabiensi habita, quae nos per eandem vita ipsius comitante possidenda ordinamus, ex quorum proventibus commode superextantes dies suos in pietate et sollicita devotione sua peragere poterit. Si vero praescripta haec methodus apprehendendorum bonorum nostrorum insulanorum domino fratri nostro, filio eiusdem, haeredibusque et successoribus legitimis minus grata atque acceptabilis foret, tunc in eo casu per dilectissimam dominam conthoralem nostram, filiasque nostras suprafatas, sed et alias Dei beneficio imposterum nascituras universa bona nostra insulana cum appertinentiis suis et arce Chiaktornya tam diu possideantur, donec praemissae nostrae ordinationi per eos quorum intererit, in omni sua parte satisfactio impendatur debita, qua praestita, rebusque ipsarum mobilibus (armis tamen universis exceptis) per ipsas asportatis, sic bona nostra et arx Chiaktornya per dominum fratrem nostrum, filium eiusdem, haeredesque successores legitimos occupari ac possideri valeant et possint, debeantque et teneantur.

Si vero filiis quoque non existentibus dilectissima domina conthoralis nostra se se ad secunda vota transtulerit, filiae nostrae per ipsam omnino debebunt educari et si vixerint,

²² E.: Tuaducz.

²³ E.: Safaroczkovecz.

^{23a} E.: presentiam

²⁴ E.: seu.

²⁵ E.: bona quoque helyett bonaque.

²⁶ E.: Kuczmenecz.

²⁷ E.: Verbovesz.

uti superius meminimus, in matrimonium elocari et si dominae conthorali nostrae eidem legata et ordinata quinquaginta millia florenorum persoluta fuerint, bona eidem et filiabus nostris ad possidendam assignata, per officiales fideles, per dominos tutores ordinandos²⁸ in rationem filiarum nostrarum administrentur, ex eorundem proventibus singulis annis dentur filiabus nostris ad decem quoad earundem annos singuli quingenti, deinceps vero singulis ipsarum mille floreni Rhenenses usque ad tempus emaritationis ipsarum, emaritatae autem si ordinata ipsis filiabus nostris octuaginta millia florenorum Rhenensium persoluta fuerint, tenebuntur, ut supra, bona Ozaliensia cum maritimis remittere, bona autem Kuzmincz, Rakowacz, Verboucz, Bosjako, Medve Vara cum Sesztina²⁹ et domo Zagrabiansi, tanquam per nos acquisita et concambiata, ipsae filiae nostrae inter se se dividunt, uti paternam haereditatem per ipsas earundem posteritates utriusque sexus universos aequali iure possidendam.

Si autem dominae conthorali nostrae per dominum fratrem nostrum, filium eiusdem ac legitimos eiusdem successores ordinata quinquaginta millia florenorum Rhenensium persoluta non fuerint, assignabuntur eidem bona suprafata Kuzmincz, Rakowacz, Verboucz, Bosjako, Medve Vara cum Sesztina et domo Zagrabiansi ad tempus depositionis ordinatae summae possidenda, quae quidem bona dominae conthorali nostrae consignanda, si ad tempus emaritationis filiarum nostrarum per dominum fratrem nostrum, filium eiusdem, vel legitimos successores eliberata per repositionem summae e potestate dominae conthoralis nostrae, vel successorum ac legatariorum eiusdem non fuerint, possideant bona Ozaly cum pertinentiis Perlii (?), at bonis maritimis aequo dominio eorundem cedere sint obligatae, eliberatis vero bonis dominae conthorali nostrae dilectissimae assignandis uti bonis in paternam haereditatem deputatis et filiabus nostris ad possidendum traditis, dominio bonorum Ozaly cum maritimis ipso facto cedere debeant et teneantur.

Quod si autem, sicut sunt res humanae (quod Deus clementer avertere dignetur) contineret³⁰ saepefatum dominum fratrem nostrum in masculino sexu simul et nos orbari, extunc et in toto casu bona Ozaly, cum pertinentiis et bonis maritimis (quandoquidem eadem bona per foemineum sexum nostrae obtigere familiae) inter filias, tam nostras, quam domini fratris nostri superviventes, in rectas dividantur partes et per easdem, earundemque haeredes, uti legitimos eorum bonorum dominos aequali possideantur, gubernentur et defendantur iure. Et si filias nostras (quibus Deus misereri et diutius easdem superesse velit) in capillis existentes ex vivis excedere contigerit, extunc et in hoc casu bona vel summa eiusdem modo suprafato legata simpliciter et sine ulla solutione in dominum fratrem nostrum, filium eiusdem, haeredesque et posteritates eorundem devolvantur iure reciprocae successione hoc ipsum erigente, cui nulla ratione praeiudicatum esse volumus.

Non omittendum omnino arbitrati sumus, quod inter nos et saepefatum dominum fratrem nostrum occasione nonnullarum praetensionum, licet disputabilium certis sit subsecutus et initus contractus, virtute cuius portio nostra, materna ex universis bonis familiae Széchy de Rimaszéc³¹ de reliquarum etiam familiarum illustrissimae olim domini Thomae Széchy de Rimaszéc, avi nostri portionibus cum iisdem certum inivimus contractum in bonis denique Mögyörökerekiensibus (!) praetensio contra familiam Erdeödi foret indicialiter acquirenda, necnon debitum apud suam maiestatem sacratissimam foret sollicitandum et licet in bonis Felseö Lindva et Murai Szombath portiones aequales partium interessatarum essent iudicialiter adiudicata, quia tamen executioni bonorum eorundem violenter repulsione mediante per dominos patruales nostros obviatum esset, cui et si locus datus non fuisset, divisio tamen eorundem bonorum ex certis respectibus dilata extitissent (!), speramus tamen aliquando iustam triumphaturam causam.³² Si itaque unam, alteram, vel tertiam, aut omnes tres suprafatas istas praetensiones nos in vita obtinuerimus, vel post mortem nostram per dilectissimam idominam conthoralem nostram, aut filias nostras, vel iisdem emaritatae per maritos earundem obtineabuntur, eadem praevio modo acquirendae et obtinendae praetensiones inter filias nostras aequaliter et dividantur et possideantur, quae quidem praetensiones acquisitae et obtentae iuxta initum inter nos contractum in casu defectus seminis nostri in utroque sexu in saepenominatum dominum fratrem nostrum, filios, filiasque eiusdem, necnon haeredes et posteritates eorundem utriusque sexus devolvantur, iisdem etiam consimili modo (quod Deus avertat) in utroque sexu deficientibus bona quidem Széchiana in eandem familiam, reliqua autem bona Ozaliana in illustrissimos dominos comites Terzaczy de Frangepanibus et de Battyán, si super extiterint, uti patruales nostros et eorundem haeredes superextantes condescendant et devolvantur. Deficientibus filiabus nostris, quod Deus avertat, si dilectissima

²⁸ E.: ordinarios.

²⁹ E.: Secztina.

³⁰ E.: ez a szó hiányzik.

³¹ L.R.: de Rimaszéc hiányzik.

³² E. hibásan: causa.

domina consors nostra in viduitate sua permanserit et ex suprafatis praetensionibus nostris aliqua vel omnes obtentae fuerint, liberum erit eidem bona superius per ipsam vita durante ad possidendum ordinata pro maiori sua commoditate cum domino fratre nostro, filio eiusdem, vel successoribus legitimis permutare, ita tamen, ut qualitate, fructuositateque, si meliora non assignabuntur, tamen consimilia dentur et ad hoc faciendum dominum fratrem nostrum, filium eiusdem et legitimos successores et adstringimus et obligamus et praecipue si per dominam consortem nostram ita fuerit desideratum.

Quantum ad reliqua nostra universa post mortem nostram mobilia superextantia bona de quibus omnibus et singulis libera de lege regni disponendi facultas permissa esset, attinent eadem universa (praeter arma nostra universa, tormenta et domum armamentariam) saepe-memoratae dominae conthorali nostrae et filiabus nostris damus, legamus et conferimus, obligantes easdem, ut et dominum fratrem, tanquam legitimum successorem nostrum, quatenus ex bonis nostris universis, proventibusque eorundem universa suprafata legata nostra persolvant.

Exequias nostras sine singulari pompa, decenter tamen intra spatium unius mensis, uti et supra meminimus, celebrari faciant. Debita si quae legitima reperirentur, persolvant et fideles nostros aulae familiares de restantiis ipsorum contentent. Reliqua quod supererit, inter se se in tot et tantas coaequales dividant partes, quot nempe filiae nostrae in vivis extiterint et sic eadem possideantur bona. Deficiente vero una, vel altera earum in superstitem portio demortuae, vel demortuarum ex bonis nostris acquisitis ac cambiatis devolvatur, ne acquisitio nostra in alium quempiam a sanguine nostro alienum condescendat et derivetur, si quae satisfiat reciproce inter familiam nostram successioni: dilectissima tamen domina consors nostra super quinquaginta millibus florenis Rhenensibus, cuicumque voluerit, liberam disponendi habeat facultatem et si filiae nostrae ante emaritationem decesserint, quandoquidem universae res mobiles quorumcumque decedentium maritorum de lege regni in relictas condescendant et derivantur et sic de universis rebus, bonisque nostris mobilibus dilectissima domina consors nostra super quinquaginta millibus florenorum libere disponet. Et quia saepenominata domina conthoralis nostra (si filias suas in capillis e vivis excedente contingeret) vix aliquas habitura est post se haeredes, si dominus frater noster, filius eiusdem et haeredes condigne eidem serviverint et gratos se se erga ipsam reddiderint, stabit in arbitrio bona eiusdem per nos legatas ipsa decedente iisdem donare et legare, ad quod faciendum non obligabitur quidem, sed si meritis devicerint, prouti et facere poterunt, nihil eisdem nocebit.

Peracta praevio modo ultimaria nostra dispositione suae maiestati sacratissimae humillime tanquam domino, domino nostro clementissimo supplicamus, ut intuitu fidelium servitorum nostrorum, ex pietate etiam paterna, qua erga foemineum praecipue sexum ducitur, dignetur paterna sua solita benignitate praenominatas dominam conthoralem nostram charissimam et filias consimiliter et filium vel filios nostros, si reliquerimus,³³ clementer protegere et defendere. Tutores autem seu testamentarios et praesentis ultimae nostrae voluntatis executores saepiusfatum dominum fratrem nostrum Petrum comitem perpetuum a Zrinio, excellentissimum item dominum Joannem Veichardum dominum Munsterbergensem in Slesia Sacri Romani Imperii principem ab Auerspergh, comitem Gottesche et Welsz dominum in Schön Sziessenbergh, aurei velleris equitem, memoratae suae maiestatis sacratissimae intimum consiliarium, camerarium supremum et haereditarium provinciae mareschallum et camerarium ducatus Carniolae et Slavoniae, uti cognatum nostrum in cuius sinceritate magnam dilectissimae dominae conthoralis nostrae et haeredum nostrorum defensionis necessariae spem locatam habemus, necnon illustrissimos ac reverendissimos dominos Thomam Palffy ab Erdeöd Agriensem et Stephanum Senniey de Kis Senniey Wesprimiensem episcopos ac spectabilem et magnificum dominum Stephanum Zichy de Zichy Uyfalú camerae Hungaricae praefectum, omnes tres saepius memoratae suae maiestatis consiliarios velut nostros sinceros amicos ordinavimus et constituimus. De quorum erga nostros ut et nosmet ipsos nulla ratione dubitare possumus sincero affectu rogantes et exorantes per vulnera Christi domini, ut sicut sibi ipsis ac suis etiam haeredibus et successoribus bene perspectum esse velint, ita dominae coniugi nostrae charissimae, filiabus et haeredibus nostris omni ope et auxilio adesse et eas protegere, defendere ac praesentem testamentariam dispositionem nostram sartam et inviolatam habere, eandemque in omni sua parte debite etiam executioni demandari facere debeant et teneantur, expectaturi abundantem a Domino Deo in haeredibus mercedem. Datum in arce nostra Chiaktornya die sexta mensis Aprilis Anno Domini 1662. Comes Nicolaus a Zrini mp. (L. S.)³⁴

³³ E.: reliquerimus.

³⁴ Az E.-ben itt következik Petretich Péter zágrábi püspök megerősítő záradéka a varasdi országgyűlésről, ahol Zrinyi, személyesen elnökölve, bemutatatta végrendeletét. L. R.-ban még következik a végrendeletet a varasdi gyűlésen hitelesítő Oréhóczy Gáspár, Patacsics Péter, Patacsics Miklós, Majczen Ferenc, Guscics Miklós és Abanthy Ferenc aláírása, majd ezt követőleg a Lipót-féle megerősítő záradék.

Zrinyi Miklós végrendeletének magyar fordítása

Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében Amen. Emlékezzél végedre és sohasem fogsz vétkezni. Ha életünk egész idején át egyáltalán semmi jól megfontoltni való dologról nem gondolkoznánk, hanem minden gondolatunkat a halandóságunkról való elmélkedésre kötnénk le, arra irányítanánk, mintegy foglyává tennénk és bár életünk hosszú évekre nyúlna és terjedne, mégsem tudnánk megérteni és gondolkodásunkkal legkevésbé sem tudnánk elegendőképpen felérni azokat, amik annyira veleszülettek emberségünkkel, hogy mikor az Isten Fia emberségünket felvette, az Atya nem engedte, hogy ő, mint ember, ettől a halandóságtól ment legyen, bár ez az emlékezés halandóságunkra és a végső dolgokra a maga lényegében a legkésőbbként áll az egészséges ember előtt, mégis nagyon szükséges, hogy az erre való emlékezés az Isten iránti buzgóságra serkentsen és tegyen minket a jót cselekvőkké és a rosszat kerülőkké és abban annál serényebbekké tegyen és későbbekké arra, hogy ezt a halandóságot le vessük. Halandóságunkat és annak megfontolását és magát a halált is, ha a pogányok is, akiknek semmi hitük, a feltámadásban semmi reményük nem volt, mintegy minden rettenetes dolog közt a legrettenetesebbnek tartották: mégis a mi halandóságunknak ezt az alkalmát a háromszor legjobbját, legnagyobb Isten a mi számunkra, benne hívő és parancsait engedelmesen cselekvő keresztények számára az örök élet dicsőségére vezető legbiztosabb kapuvá tette és innen van, hogy aki hivei közül erre a dicsőséges örökkévalóságra vágyik, szükséges, hogy azt ezen a kapun, halandóságunkon keresztül érje el és vágyaink felemelésével, az apostollal együtt felkiáltva kell sóhajtanunk és mondanunk, hogy vágyunk megszabadulni és Krisztussal lenni.

Örök mindenható és Irgalmas Isten, isteni fölségedet alázatosan könyörögve hívjuk segítségül és imádjunk, méltóztass nekünk Szentlelkedet az égből elküldeni, akinek szent közreműködésével vidd véghez bennünk, sárból csinált edényben, hogy a halálra való emlékezés, vagy maga a halál is végül bármilyen módon ne rémítsen minket, még sokkal kevésbé fosszon meg egyedül beléd helyezett reményünkötől és bizalmunktól és ne tegyen minket attól megfosztottakká és kifosztottakká: hanem zárandoklásunk számtalan munkáinak elviselése után a halandóság által tedd, hogy megjelenjünk örökkévaló örömmel szentséges színed előtt és a Boldogságos Anya és minden szentek előtt, hogy szentséges nevednek örvendezzünk és azt dicsőítsük és legyen halálunk, isteni akarodod szerint, amikor neked tetszik és ettől a bizalomtól és reménytől megerősítve. Uram, vágyunk, hogy örökké veled legyünk és protestálunk isteni fölséged előtt, hogyha fenyegető halandóságunk idején bármilyen okból, akár testünk erőtlensége, akár a halálfélelem vagy a fájdalom kegyetlensége folytán, vagy annak a pokolbeli sárkánynak, aki különösen akkor szokott a legserényebb lenni, kísértése miatt valami halandóságunkhoz nem illőt mondanánk, vagy türelmetleneknek mutatkoznánk és így isteni fölségedet megsérteni látszanának, alázatosan könyörgünk, ne ródd fel bűnül és vétkül és ne szállj ítéletre szolgáladdal, hanem halandóságunknak ebben az utolsó szakaszában cselekedjél velünk, szolgáladdal mérhetetlen és kivizsgálhatatlan irgalmad szerint, engedj bátorságot, erőt, örömet és teljes bizalmat és, reménységet, hogy minden ellenkezést legyőzve és a kísértéseken diadalmaskodva fogadj engem örök és dicsőséges hajlékaidba.

Hálát adunk neked, irgalmas Isten, hogy minket érdemtelent a föld sarából alkottál és hasonlóságodra méltóztattál teremteni, hálát adunk neked, hogy minket, alkotott és teremtett embert nem pogányságban neveltél és egészen a jelen időkig őriztél: hanem azt akartad, hogy a te ismerettedben, a szent római katolikus egyházban legyünk, mint annak tagja és engedelmes fia, alázatosan könyörgünk és erősen kérünk, hogy abban halálunk idejéig állhatatosan megőrizni méltóztassál. Hálát adunk neked, seregek legyőzhetetlen Istene és vezére, hogy a te igaz megismerésed után, miután megengedted, hogy ifjúságunk éveit átéljük, különböző tisztségekkel gazdagítottál és a mi és elődeink hivatása szerint, ellenségeinknek és az egész kereszténység esküdt ellenségeinek kezébe nem adtál, hanem őket neved dicsőségére általunk megaláztad, ebben is isteni fölségedet alázatosan kérjük, erőinket és minden cselekedetünket ennekutána is igazgasd, hogy mindazok neved örök dicsőségére legyenek és tégy minket kapott jótéteményeid sáfárává, amíg élünk, hogy ne érdemeljük méltán előtted annak a hűtlen sáfárnak vádját. Egyszersmind, kegyelmes és irgalmas Isten, minthogy a halandóságunkra és végső dolgokra való emlékezés és emlékezet int és a jelen igen veszedelmes idő színe és változása figyeimeztet, hogy házunkról intézkedjünk, úgy irányíts minket, hogy ne vádoltassunk arról, hogy mások törvényes jogait sértjük, felebarátainknak ártunk, a te isteni fölségedről megfélemedtünk. Ezt az utolsó akaratunkat és a te ítéletednek vetjük alá.

Először is, amikor neked tetszeni fog, Szent Isten, hogy ezt a mi halandóságunkat le vessük és fölcseréljük az örök boldogsággal, azt akarjuk, hogy kevésbé szükséges pompával és költséggel temessenek el szentilonal temetkezési helyünkön és temetési tisztességünk ne tartson hosszabb ideig, hanem mindenképpen egy hónapon belül tartassék meg; minthogy testünk, mint föld, nem kíván mást, mint visszatérni a saját eleméhez.

A szentantali konventnek és a pálos atyáknak, hogy rólunk és családunkról imádságaikban megemlékezzenek, a halálunk után közvetlenül következő tíz évben hagyunk évente 100 veder bort és akarjuk, hogy ez nekik mindenképpen megadassék.

A csáktornyal ferences atyáknak, hogy ők is megemlékezzenek imádságaikban rólunk és családunkról, a halálunk után következő tíz évben hagyunk évente 20 veder bort, ugyanannyi mérő búzát és 4 mázsa marhahúst és akarjuk, hogy az nekik mindenképpen megadassék.

Akarjuk azonkívül, hogy örökösainknek a zágrábi és pettai kapucinus atyákra különös és szorgalmas gondjuk legyen, akiknek azért, mert nekik semmit sem hagyunk, mivel szabályaik szerint ez nem lehetséges, évente adjanak alalmazsát, hogy imádkozzanak nekik is értünk és családunkért.

Ezekután az előrebocsátott hagyományozások után mindenekelőtt legszeretettebb feleségünkre, a grófnéra, Löbl Mária Zsófia bárónőre kell gondolnunk, akinek házasságunk kezdetén bizonyos, Bécsben 1652. április 30-án a mi és más, akkor ott jelenlévő urak aláírásával és pecsétjével megerősített szerződés erejénél fogva Ausztria főhercegség szokása szerint, a házassági szerződésbe beleegyezvén egyetlen és igen kedves testvérünk, Zriny örökös gróf ura is, amely szerződést maga testvér urunk is sajátkezűleg aláírt és pecséttel megerősített, 25.000 forint jegyajándék adására köteleztük magunkat és ennek a kötelezettségnek nagyobb erősségéül Újudvarunkat három kerülettel és ugyanezen Újudvar minden más tartozékával együtt átadtuk és ráírtuk, hogy ugyanezen feleségünk és maradékai és utóai, valamint ezek mindkét nembeli összes örökösei bírják. Biztosítván őt ezenfelül arról, hogyha atyai otthonából valamit a mi házukba magával hozott és nálunk elköltött, azért feleségünk ne károsodjék, hanem minden birtokunkból feleségünknek és maradékainak és utóainak, valamint mindkét nembeli összes örökösöknek köteles elégtételt fogunk fizetni. Feleségünk örökségéből 16.000 forint készpénzt hozott magával hozzánk és mi azt különféle szükségleteinkre elköltöttük, amit neki megadni és visszafizetni lelkiismeretünkben kötelezve vagyunk. Az általános igazság is ezt kívánja, Magyarország törvényei is megengedik.

Miután az Ūristen az ő titkos és kiküthatalatlan rendeléséből egészen a jelen időkig nem akarta, hogy fiörökösünk maradjon, lehetséges mégis, ha isteni hatalmának úgy fog tetszeni, hogy minket fiörökössel áldjon meg, hogyha egy vagy több marad utánunk, minden birtokunk őt vagy őket, ha többen lesznek, illesse, mint atyai-ösi örökség. És ebben az esetben azt rendeljük és akarjuk szentül és sérthetetlenül megtartatni, hogy fentemlített igen kedves feleségünk, mint az egy vagy több fiúnknak természetes gyámja, a lányoknak is gondját viselje, minden birtokunkat, amint eddig is történt és neki is megfelelt, kormányozza és igazgassa, amíg nevünket és címünket viseli, minden anyai és hűségese gondnal és szorgalommal és az összes rendes és rendkívüli jövedelmek feleslegét híven őrizze meg a felmerülő váratlan szükségletekre és a birtokok védelmére és szigetünk, Muraköz állapotának megőrzésére és a tisztviselők évi számadásai híven ellenőriztessenek, ahonnan a jövedelmek feleslegének évi mennyisége kiderül és akarjuk, hogy fiaink és leányaink őt mint kegyes és hű szülőanyjukat az isteni parancs szerint is tiszteljék, hogy az Ūristen őket hosszú évekkel áldja meg és kényszerítjük őket az iránta való teljes engedelmességre.

Ha pedig megtörténnék, hogy más házasságot köt, amiről nem gondoljuk, hogy meg fog történni, mégis lehetséges, ebben az esetben akarjuk és rendeljük, hogy mondott kedves feleségünknak, ha marad fenn készpénz, 50.000 rénes forint fizettség és ezen az összegben kívül az ingóságokból a fiúkkal és lányokkal egyenlő részt kapjon, kivéve mégis az összes fegyvereket, mind a falakon, mind a fegyvertárakban bárhol levőket, akár örökjogon, akár zálogjogon szereztük magunknak, tartottuk és birtuk azokat. Ha pedig nem lenne készpénz, hogy legkevésbé se kérhessék, hogy anyai szeretetből elengedje annak az összegnek meghatározott időre való kifizetését, azért elrendeljük, hogy mondott kedves feleségünknak Újudvarunk, Hlaptina, Räckanizsa és Medvevár azoknak a birtokoknak minden tartozékaival, a zágrábi házzal együtt adassanak és, birtoklásra kijelöltessenek; ha annak az igen kedves feleségünknak a fent említett 50.000 forint kifizetettik, ezennel tartozék és kötelezettségek és legyen köteles azokról a neki kötelezett birtokokról lemondani és azokat visszaadani és visszabocsátani fiainknak és leányainknak.

Ami nagyon fiatal korban levő leányainkat, tudniillik Mária Katalint és Mária Borbálát illeti, akik most megvannak és akik a jövőben Isten áldásából születni fognak, azokat sem akarjuk, hogy igaz Jogaikban károsodjanak és ki legyenek zárva atyai gondviselésünkből. Akarjuk tehát, hogy az ő kielégítésükre birtokaink jövedelméből összegyűjtendő pénzösszeg, amikor az Isten áldása által és családunk becsületének megfelelően, szeretett feleségünknak, ha élni fog, mint anyjuknak és testvérünknak és a rokonoknak előzetes tudtával házasságra lépnek, mindegyik leányunknak 20.000 forint fizettség, így a két most élőknek 40.000 rénes forint adassék és ha készpénz nem lenne, birtokainkból hiánytalan kielégítés adassék és írássék rájuk, azonkívül ingóságainkból tartsák meg a rájuk jutó részeket, amint már előrebocsátottuk.

Rendeljük azonfelül, hogy leányaink maradjanak kedves feleségünk mellett nevelés céljából, mégha ő új házasságra lépne is és tisztességes nevelésükre és megfelelő ellátásukra birtokaink jövedelméből évente mindegyik leányunknak tízéves korukig adassék 500—500, összesen 1000 rénes forint, ha pedig leányaink már betöltik a mondott tízéves kort, minthogy azután nagyobb költségekre lesz szükség, mindegyiknek évente 1000, összesen 2000 rénes forintot adjon ki szükségleteikre anyjuk.

Ami fiúnkat illeti, akár egyetlen lesz, akár többen, ha többször említett kedves feleségünk özvegyiségében megmarad, amit, mint előrebocsátottuk, mindenképpen gondolunk, hogy megtesz, akkor nem kételkedünk, hogy olyan módon fogja nevelni őket, hogy a háromszor legjobb, legnagyobb Isten előtt kedvessé, legkegyelmesebb urainknak, Magyarország királyainak híveivé, ennek a szerencsétlen hazánknak hasznára, családunknak dicsőre és dicsőségére, végül közeli barátainknak vizsgatására fognak fölnevelkedni. Ha pedig második házasságra lépne, mindenképpen akarjuk és kötelezzük őt, hogy ne tagadja meg a fiairól való anyai gondoskodást a lent megnevezendő gyámurak tanácsával és akaratával és irányításával, hanem úgy neveltesse őket, amint az ő vagy ők nevelésére vonatkozó szándékunkat, vágyunkat és akaratunkat elgondoltuk.

Okleveleinknek és kiváltságseleveleinknek, amelyeket a legnagyobb kincsnek kell tartani, megőrzési rendjét és módját nem szabad említés nélkül hagyni, kívánjuk tehát, hogy azok megőrzésének azt a módját kell megtartani (ha testvérünknek tetszeni fog, mivel hogy az oklevelek és kiváltságsevek őrzése az idősebb testvért illeti), hogy azok ebben a mi Csáktornya városunkban, mint családunk birtokainak központjában biztosabb és alkalmasabb helyen helyeztessenek el a róluk készített jegyzék szerint, azt a helyet mind legszeretesebb feleségünk, mind pedig testvérünk pecsételjék le, mindkét fél biztosítsa a szükséges zárrakkal, úgy tudniillik, hogy egyik fél se mehessen be arra a helyre a másik tudta és jelenléte nélkül, ha alkalmasan történhetik. Hanem ha valamely oklevelekre szükség lesz, mindkét félnek vagy meghatalmazottaiknak jelenlétében vétessenek ki az oklevelek, mindkét fél részéről jelöltessék meg az év, nap, hónap; hogy az ilyen, a többiek rendjéből kiemelt iratok szükséges használat után ismét helyre lehessen tenni és hogy ez így legyen, azt nem a testvérünk vagy örökösei iránti bizalmatlanságból, hanem azon oklevelek és kiváltságsevek nagyobb biztonsága kedvéért rendeljük. Ha pedig (amitől az Isten irgalmazzon nekünk és a magasból könyörüljön) fiörököstől teljesen megfosztva halnánk meg, ebben az esetben fentemlített leányainkra vonatkozólag más eljárás követendő. Öröklőtt birtokainkat ugyanis, mint Csáktornyát az egész Muraköz szigettel, ha van fiörökös, annak rovására atyai örökségként nem hagyhatjuk és nem tartozunk hagyni leányainkra, mégsem lehet leányainkat sem számtalan fáradozásunk és költségünk gyümölcsetől és díjától megfosztani. Egészen bizonyos ugyanis, hogy miután tanulmányaink és vándorlásaink befejeztével birtokainkat átvettük, azokat szeretett atyánk Zrinyi György és atyánkfia Zrinyi Miklós elzálogosításai folytán akkor a zürzavarban találtuk, hogy ősi birtokainkból reánk, törvényes örököse birtokainknak csak csekély része maradt és ha azokat az elzálogosítások által elfidegenített birtokokat nagy fáradsággal és költséggel nem csatoltuk volna vissza birtokaink magvához, alig tarthatuk volna fent magunkat, ezek a költségek ugyanis egybeszámítva nem csekély összeget, hanem sokezer forintot tennének ki.

Ezenfelül, minthogy jól tudja az egész ország, hogyan építettük újjá alapjaiból ezt a mi romladozó városunkat, Csáktornyát, mind a házakat és lakóhelyeket, mind pedig a falakat, kertet, valamint Újudvart és néhány majorságot is, semmi munkát és fáradságot és súlyos költséget nem kímélve: amely épületek fölbecsülve sokezer forintot tesznek ki, amint a fegyvertár is ágyukkal, gépekkel és hadi eszközökkel és felszerelésekkel hasonlóképpen sokezer forintra becsülhető összeget tesz ki.

Azonkívül, minthogy a háza bevett szokása szerint a hajdon leányok házasságuk idejéig fiúkként tekintetnek az atyai-ősi birtokokban amire jelenleg is példa néhai gimesi Forgách Zsigmond gróf leánya, aki hajdonként bírja- atyai birtokait végeig.

Végül az atyai-ősi birtokokból az ország törvényei szerint járó leánynegyedüktől semmiképpen ne lehessen megfosztani őket. Végül és utoljára, minthogy Új Zrinyi városunk és erősségünket pusztá helyen nagy munkával és saját verejtékünkkel is és fáradozásokkal és megszámlálhatatlan költséggel alapjából építettük, amely hely akkor fontosságú, hogy azon hely nélkül Muraköz szigetünk biztonságban nem maradhat meg, ha tehát azt a várat és erősséget lényegében megőrizni és szándékunk szerint nagyobb tökéletességre vinni lehet, ugyanazon várat és erősséget, hogy állapotát nagyobb biztonsággal meg lehessen őrizni, elszakíthatatlanul szigeti birtokainkhoz csatoljuk, ezeket mint saját erőnkől és munkánkból szerzett birtokainkat, tudniillik Tvardoc (Zala megye), Safarockovec vagy Ráckanizsa tartozékaival együtt (Zala és Vas megye) (ha mindezen birtokokról vagy egy részükről másként nem intézkednénk, amit fenntartunk magunknak), akire akarjuk, hagyhatjuk, mégis ugyanazon birtokaink igazgatásának nagyobb alkalmassága és állapotuk megőrzése céljából szigeti városunkhoz, Csáktornyához, mint birtokaink és követezésüknek megfelelő és családunk központjához csatoljuk, és hagyományozzuk mindazzal a joggal birtoklándóként, amellyel szerztük.

Amiért is az előrebocsátottak szorgos megfontolásával rendeljük, meghagyjuk és akarjuk, hogy többször említett testvérünk, annak fia vagy törvényes örökösei és utódai összes atyai-ősi birtokainkat, melyek tudniillik az osztzkodás során és a testvérünkkel kötött szerződés alapján nekünk jutottak és amelyeket idegen kézből visszacsatoltunk többi birtoktestünkhez ebben a Muraköz szigetünkben, semmi módon elvenni vagy elfoglalni ne merészeje, ne tehesse, ne legyen képes. Minthogy nem lehetséges, hogy szeretett feleségünk (ha, mint előrebocsátottuk, második házasságát kötne) és leányaink nélkülöznék a hajlékot: előbb, az összes szigeti birtokok, mint már megállapítottuk és a vár visszaadása és átadása előtt tartozzék testvérünk, az ő fia vagy örökösei és utódai Ozaly várat az összes tartozékokkal és a tengerparti és a bozakovi birtokokkal, azok összes tartozékaival együtt átadni, hogy legyen tisztas állapotának megfelelő és családunk és lányaink neveléséhez és kihásításához illő, mind tisztességes, mind szükséges szállása és ugyanazon birtokokkal együtt a következő birtokainkat: Kuszminc, Rakovaccal és Verboccal (Körös megyében), Bosjako és Medvevára és Szesztina összes tartozékaival és a Zágráb városában és megyében levő házzal együtt, kedves feleségünkre hagyjuk.

Isten áldásával, hű és anyai gondnal felneveltetvén és házasságra adatván a leányok, mint fentebb említettük, tartozik fentemlített testvérünk, az ő fia és örökösei és törvényes utódai mindenegyus leányunknak külön-külön és egyenként 40.000 és így a jelenlegi kettőnek 80.000 rénes forintot fizetni, ami ha megadatik és kifizettetik és azokon a birtokokon bárhol található összes ingóságait magukkal vitték, kötelesek legyenek említett kedves feleségünk és leányai a fentemlített ozalyi és tengerparton birtokokat minden tétoavázás nélkül visszaadni és visszabocsátani, mivel nem az a szándékunk, hogy a birtokok ilyen birtoklása által, ha van élő fiörökös, a női nemet törekedjünk behozni, szeretett feleségünk leányaink férjhez adása

után Kuzminc, Rakovac, Verboc, Bozjako, Medvevára, Sesztina birtokokban és a Zágráb városában levő házban, melyeket élete végéig az ő birtoklására rendeltünk, azok jövedelméből hátralevő napjait kényelmesen leélheti kegyességben és buzgó áhitatban. Ha pedig szigeti birtokaink átvételének ez a fent írt módja testvérünknek, fiának, törvényes örököseinek és utódainak kevéssé tetsző és elfogadható lenne, akkor abban az esetben szeretett feleségünk, fent említett leányaink, de azok is, akik Isten áldásából a jövőben fognak születni, összes szigeti birtokainkat, tartozékaikkal és Csáktornya várával együtt addig birtokolják, amíg azok, akiknek érdekük, fenti rendelkezésünknek minden részletében eleget nem tesznek; ha ez megtörtént és ingóságainkat (mégis az összes fegyvereket kivéve) magukkal vitték, birtokainkat és Csáktornya várát testvérünk, az ő fia és törvényes örökösei és utódai elfoglalhassák és tartozzanak és legyének kötelesek elfoglalni.

Ha pedig fiúk nem maradnának és szeretett feleségünk második házasságra lépne, leányainkat mindenesetre ő nevelje és ha élnek, mint fentebb említettük, adja férjhez és ha feleségünknek a neki hagyott és rendelt 50.000 forint kifizetett, a rá és leányainkra írt birtokokat a gyámurak által rendelendő hű tisztviselőink leányaink számára kezeljék, azok jövedelméből évente adassék leányainknak tízéves korukig egyenként 500, azután pedig mindegyiküknek 1000 rénes forint férjhezmenetelüig, férjhezmenetelük után pedig, ha maguknak a leányainknak rendelt 80.000 rénes forint kifizetett, tartozzanak, mint fentebb, az ozalyi birtokokat a tenger mellékiekkel együtt visszaadni, Kuzminc, Rakovac, Verboc, Bosjako, Medvevára birtokokat Sesztinával és a zágrábi házzal együtt, mint amelyeket mi szereztünk és cseréltünk, maguk a leányaink egymásközt osszák meg, mint atyai örökséget, melyet ők és mindkét nembeli összes örökösei egyenlő jögon birtokoljanak.

Ha pedig feleségünknek testvérünk, az ő fia és törvényes örökösei a rendelt 50.000 rénes forintot nem fizetnek ki, irassanak rá a fent említett Kuzminc, Rakovac, Verboc, Bosjako, Medvevára birtokok Sesztinával és a zágrábi házzal együtt, hogy birtokolja a rendelt összeg kifizetéséig, ha pedig ezek a mi feleségünkre irandó birtokok leányaink kiházásításának idejéig testvérünk, az ő fia, vagy törvényes örökösei által az összeg letétele által feleségünk, vagy az ő utódai és örökösei hatalmából ki nem váltatnának, bírják Ozaly birtokát Peril(?) tartozékaival együtt, de a szintén birtokunkban levő tengerparti birtokokról kötelesek legyének lemondani, ha pedig kedves feleségünkre írt birtokok kiváltatnának, mint atyai örökségre szánt birtokokról, amelyek leányaink birtoklására adattak át, Ozaly birtokáról a tenger mellékiekkel együtt tartozzanak és köteleztessenek azonnal lemondani.

Ha pedig, amint az emberi dolgok vannak (amit Isten kegyesen elfordítani méltóztassék), fent említett testvérünk és mi egyaránt megfosztatnánk a fiórköztől, akkor és abban az esetben Ozaly birtoka a tartozékokkal és a tenger melléki birtokokkal együtt (minthogy azok a birtokok családunk nő nemét illetik) egyenlő részekre osztassanak az életben maradt leányok, mind a mi, mind a testvérünk leányai közt és azok, és azok örökösei, mint azoknak a birtokoknak törvényes urai egyenlő joggal bírják, kormányozzák és védjék. És ha az történnék, hogy leányaink (akiken Isten könyörüljön és sokáig éltsen) hajadonokként halnának meg, akkor és abban az esetben a fentemlített módon rájuk hagyott birtok és pénzsószeg egyszerűen és minden fizetség nélkül testvérünkre, annak fiára és örökösöikre és utódaikra szálljon, így következtén ez a kölcsönös utódlás jogából, aminek semmiképpen nem akarunk ellenére tenni.

Mindenképpen azt véljük, hogy nem szabad elhallgatni, hogy köztünk és sokszor említett testvérünk közt némi, bár vitatható, követelésekkel kapcsolatban biztos szerződés kötöttem, amelynek erejénél fogva a mi anyai részünk a Széchy család összes birtokaiból (néhai rimaszécsi Széchy Tamás úr, ami nagyatyánk többi leányainak birtokrészeiről velük biztos szerződést kötöttünk), végül a mogyorókeréki birtokokban az Erdődi családdal szemben való követelés bíróság keresendő, valamint az Ófelsegénéll levő tartozást törzsetni kell és bár a felsőlendvai és muraszombati birtokokban az érdekelt felek egyenlő részesedése állapított meg bíróság, mégis mivel a mi atyánkfiái azon javak végrehajtásával erőszakos elűzés alkalmazásával szembeszálltak, aminek ha nem is adatot volna hely, mégis azon javak felosztása bizonyos tekintetektől eltolódott volna, mégis reméljük, hogy egyszer az igaz ügy győzni fog.

Ha tehát az egyik, másik vagy harmadik vagy mind a három fentemlített jogos követelésünket még életünkben elnyernék, vagy halálunk után szeretett feleségünk vagy leányaink vagy ezek férjhezmenévén férjeik elnyernék, azok a fenti módon megszerzendő és elnyerendő követeléseink egyenlően osztassanak fel leányaink közt és birtokoltassanak, amely megnyert és megszerzett követelések a köztünk kötött szerződés értelmében mindkét nemből való magszakadásunk esetén többször nevezett testvérünkre, fiaik és leányaira, valamint azok örökösöikre, valamint mindkét nembeli utódaikra szálljanak, ha pedig ők halnának ki mindkét nemből (amitől Isten mentsen), a Széchy birtokok ugyanarra a családra, a többi ozalyi birtokok pedig a tersatoj Frangepán és Baththyány grófokra szálljanak, mint atyánkfiaira, ha élnek és azok életbenmaradó örökösöikre. Ha leányaink meghalnék, amitől Isten óvjon, ha szeretett feleségünk özvegyességében megmarad és fentemlített követeléseinkből valamit vagy mindent elnyernek, szabad lesz neki a fentebb élete tartamára számára rendelt birtokokat nagyobb kényelmére testvérünkkel, annak fiával vagy törvényes örökösöivel elcserélni, de úgy, hogy minőségben, termékenységben, ha nem is lesznek jobbak, mégis hasonló adassanak és kötelezzük testvérünket, fiát és törvényes örökösöit, hogy így tegyenek, különösen, ha feleségünk így fogja kívánni.

Ami az összes többi, halálunk után fennmaradó ingóságokat illeti, amelyekről együtt és külön-külön szabad rendelkezést enged az ország törvénye, azokat mind (kivéve összes fegyvereinket, az ágyúkat és a fegyvertárt) sokszor említett feleségünknek és leányainknak adjuk, hagyjuk és juttatjuk, kötelezvéen őket, valamint testvérünket is, mint törvényes utódunkat, hogy minden birtokunkból és azok összes jövedelméből összes fentemlített hagyományozásainkat fizessék ki.

Végtszességünket különleges pompa nélkül, mégis illendőképpen végezzék egy hónapon belül, mint fentebb említettük. Ha valami jogos adósság találatik, fizessék meg, és elégtésük ki hű udvari familiárisainkat hátralékaik tekintetében. Ami még fennmarad, annyi és akkora egyenlő részre osszák, ahány lányunk lesz életben és így birtokoltassanak azok a javak. Ha pedig egyikük vagy másikuk meghalna, az életbenmaradóra háramolják a meghaltak, vagy meghaltaknak része szerzett vagy cserélt birtokaikból, nehogy szerzeményünk valakire szálljon és háramolják, aki nem a mi vérünk és kölcsönösen eleget tegyünk a családon belüli utódlásnak: mégis szeretett feleségünknek szabad rendelkezési joga legyen az 50.000 rémes forintól, bárkinek akarja adni és ha leányaink férjhezmenetelük előtt meghalának, minthogy bármely férj összes ingóságai az ország törvénye szerint az özvegyre szállnak, így igen szeretett feleségünk az 50.000 forinton felül minden jogos ingóságunkról szabadon rendelkezék. És mivel gyakran említett feleségünknek, ha leányai hajadonként halnának meg, aligha lesznek maga után örökösei, ha testvérünk, az ő fia és örökösei méltóan fognak neki szolgálni és kedvesek lesznek iránta, jogában álljon az általunk ráhagyott javakat halálakor azoknak adni és rájuk hagyni, erre ugyan nem köteles, de megteheti, ha az érdekem meggyőzőik, semmit sem fog ártani nekik.

A fenti módon megtörténvén utolsó intézkedésünk, öfelségét mint legkegyelmesebb urunkat alázasatosan kérjük, hogy tekintetbevéve hű szolgálatainkat, atyai kegyességéből is, amellyel különösen a női nem iránt viseltetik, méltóztassék szokott atyai kegyességével kedves feleségünket és hasonlóképpen leányainkat és fiúnkat vagy fiainkat, ha maradnának utánunk, kegyesen védeni és védelmezni. Gyámokul pedig és jelen végrendeletünk végrehajtóiul többször említett testvérünket, Zrínyi Péter örökös gróft, valamint Weichardt Jánost, a sziléziai Münsterberg urát, Auerspergh szent római birodalmi herceget, Gottesche-Welcz gróft, Schön Schiessenberg urát, aranygyapjas lovagot, az említett legszentebb főltség belső tanácsosát, főkamarsát és a tartományörökös marsallját és Krajna és Szlavónia hercegségek kamarását, mint rokonunkat, akinek őszinteségébe helyezük szeretett feleségünk és örököseink szükséges védelmének reményét, valamint tisztelendő erdődi Pálffy Tamás egri és, kissennyei Seney István veszprémi püspököt és zichyújfalusi Zichy Istvánt, a magyar kamara prefektusát, mindhárman öfelsége tanácsosai, mint őszinte barátainkat rendeljük és állítjuk. Akiknek a mieink és magunk iránti őszinte érzésében semmiképpen nem kételkedtünk, Krisztus Urunk sebeire kérve és könyörögve, hogy amint magukról és örököseikről és utódaikról akarnak, úgy legyenek kedves feleségünknek, leányainknak és örököseinknek minden módon segítségére és tartozzanak őket védelmezni, védeni és ezt a mi végrendeletésünket sértetlenül megtartatni és minden részében végrehajtani, ha bőséges jutalmat várnak örököseikben az Úristentől. Kelt Csáktornya várunkban 1662. április 6-án. Zrínyi Miklós gróf s. k. (Pecsét helye.)

STOLL BÉLA

FELVINCZI GYÖRGY VERSEI

Felvinczi György mint a magyar színjátszás történetének egyik érdekes és jelentős alakja él az irodalomtörténeti köztudatban. Ezirányú tevékenysége már a XVIII. század vége óta felkeltette a kutatók érdeklődését. Endrődy 1793-ban közzéte elsőször I. Lipót priviligiumát színelőadások tartására, ettől kezdve számos tanulmányban foglalkoztak vele. Versei azonban kevés figyelmet keltettek. Többnyire csak címszerű felsorolásukra szorítottak; a versek szövegei nagyrészt ismeretlenek voltak. A Régi Magyar Költők Tára XVII. századi kötetének előkészítése során számos versről derült ki Felvinczi szerzősége. Talán nem végzünk felesleges munkát, ha közzéteszük a kutatás eddigi eredményeit.

Felvinczi verseinek összegyűjtésében főleg Ajtai István üdvözlőverse vezetett, melyet Felvinczinek »A jeles Procuratorianak illendő dicséretie (RMK I. 1502.) c. műve elé írt. Közöljük az üdvözlővers teljes szövegét:

1. Sok újságot irt már e Magyar Poéta,
Kikben mesterségét versekkel mutatta,
Kiert megilletné tenyerét Moneta,
Verseit pediglen Borostyán Bokréta.

2. Ez első munkája s böjtsel sem utolsó
Mint osztozott volt meg Jupiterrel Pluto.
Melyet noha immár látott sok Olvasó,
De még ma sem tudják sokak mire való.
3. Az Árusokat is megditsérte szépen
A kik sokat járnak mind szárazon vizen,
Melyet kinyomtattak magok költségeken,
Megértvén s örülvén tisztos életeken.
4. Sok nyavalyás embert midőn egykor látna,
Nyavalyák gyűlését versekben formálta,
Azoknak erejük ott megmagyarázta,
Királynak közülök a Tsömört állatta.
5. Azután bėjutván e rossz esztendőekben,
Jövendőlést irt volt időkről versekben,
Mi dolgok követik földiünket ezekben,
Echo magyarázza ezt meg vers végekben.
6. A nyergeseket is meg tudta ditsérni,
A jó nyereg mit ér, annak böjst irti :
Erre talán ugyan magok fogták kérni,
Ha nem tudod hasznát, nem árt megsemlélni.
7. Nem voltak felejtve a Jó Gazdasszonyok,
Kikről-is ő tölle származtak Rhythmusok,
Melyből megérthetik tisztok s hivataljok :
Tudom nem kedvelik a kik nem igen jók.
8. A szép Hegedűt is erőssen ditsérte,
Annak ékes voltát versekben ki-lelte,
Egy Ijjú kedvéért ezt megselekedte :
Ki hogy értett hozzá, kérte, meg is nyerté.
9. Letötte versekben a négy Complexiót,
Sangvis, Cholerából és Phlegmából állót
A Melancholiát, e háromhoz valót,
Mit adott természet ezekben rosszat s jót.
10. Megíratott tölle a Samaritánus,
Kit ki tött példában régen az Ur Christus,
Mutatván hogy nagyobb volt ebben a virtus,
Mint a Lévitában a megszokott ritus.
11. A Salernitána Angliai Schola,
Egység tartásrol melly verseket irta :
Ez még Magyar nyelven nem vala fordítva,
Azt is fordította Magyar Rhythmusokra.
12. A Magyar Királyok emlékezetire,
Egy könyv van nyomtatva Királyok képire,
Titulussa szerint Mausoleum neve,
Ezt is fordította mind Magyar versekre.
13. Más több munkái is vannak kinyomtatván,
Mellyeket irt néha Fő-rendek haláltán,
Sok helyen falakon olvashatod Chártán,
Ott is tanulhattál szép dolgokat nyilván.

14. *Most pedig éneklí a Prókátorokat,
Versekkel dítsérvén elmés mivóltokat,
Mellyben (el is hiszem) dítsékednek sokat:
A magam elmémről úgy hiszek másokat.*

15. *Mellyeket ha elő vészesz jó olvasó,
Lehel olykor búdtól mindenik orvosló,
Dítsérettel jójjön rolla hát szádból szó,
A jó akaratan ne is légy utolsó.*

A 2. versszakban Felvinczi ismert Comico-tragoediáját említi. (Kiadta Alszegehy Zsolt: Magyar drámai emlékek. Bp. 1914.).

A 3. versszakban említett mű *Az tisztés és nemes Kalmároknak avagy Árus Embereknek illendő dícséreti* címen jelent meg Lőcsén 1690-ben. (RMK I. 1392.) Szabó Károly tévesen Szentmártoni Bodó Jánosnak tulajdonította. Ajtai ajánlóverse, a költemény Felvinczi többi versével megegyező hangja kétségtelenné teszi Felvinczi szerzőségét. Modern kiadása: Gyöngyösi József: A magyar fűszerkereskedők története. Bp. é. n. 255—264. l.

A következő versszakban említett vers szövege fennmaradt a Vadadi Hegedűs-kódex 79—92. levelein (Erd. M. 1931. 149. — A kódex mikrofilm-másolata a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában) és több XVIII. századi ponyvanyomtatványon. Ismerjük egy 1714-i, 1753-i, 1796-i és két évnélküli kiadását. (Az egyik évnélküli kiadás lelőhelye Sárospatak, a többié az Orsz. Széchényi Könyvtár.) Az 1714-i kiadás címe: *Bellum morborum*, azaz: a nyavalyáknak egymás között való vetélkedések. Arról tudni-illik: Mellyiknek tulajdonittassék az elsőség, és mellyiknek vagyon hatalmasb és hathatós ereje az Embereken, a ki az Elsőséget és Királyságot meg-érdemlené. *Mille modis morimur mortales, nascimur uno. Sunt hominum morbi mille; sed una salus. A Halálnak Előljárói a Nyavalyák.* Nyomtatott 1714-dik Esztendőben. — A későbbi kiadások címei csak jelentéktelen mértékben térnek el a fenti címtől.

Az 5. versszakban említett verset Klaniczay Tibor találta meg romániai kutatóútján. Címe: *Echo Futura Novi Anni 1690 praenuncians*. Ajtai ajánlóversén kívül Felvinczi szerzőségét bizonyítja a bevezető latin versszak végén lévő megjegyzés: *Author opposuit G. V. R. Sz. A betűjel feloldása: Georgius Vinczi Rector . . . A negyedik betű feloldása nem sikerült. Kézirata a székelykeresztúri unit. gimn. könyvtárában. (Analecta M. S.)*

A következő versszakban szereplő »Nyergesek dícsérete« című vers szövege nem maradt fenn.

Ajtai István a 7. versszakban a »Jó Gazdasszonyokról« szóló verset említi. Ennek szövege két helyen olvasható. Megjelent Lőcsén 1696-ban, Kolosi Török István egyik művének függelékeként. A vers végén ugyanaz a betűjel, mint az előbb ismertetett Echoról szóló versben: G. W. R. Sz. (RMK I. 1493.) Bemásolták Szolga Mihály diáriumbába, innen közölte Baross Gyula. (ITK 1909: 189.) A közlő Felvinczi szerzőségét nem ismerte fel. Helyesen mutatott rá arra, hogy valószínűleg ez volt a szövege Tótfalusi egyik kiadványának, melyről a Mentségben emlékezik meg. Megállapítása azonban néhány részletében helyesbítésre szorul. Tótfalusi idevonatkozó szövege a következő: »Annak csak az első része szól az Asszonyokban kivétől dolgokról, az sem pedig egészen. A Második része szól az Asszonyoknak tisztéről: a Harmadik egészen a jó Gazdasszonyokról, vagy azoknak Dícséretekről.« Azt is megtudjuk a nyomtatványról, hogy az első rész fejezetcímét Tótfalusi megváltoztatta, »úgy lévén azelőtt *expresse: Első rend a dühös ebtől származott.*« (Mentség. Tolnai Gábor kiadása. 81—2. l.) Felvinczi verse csak a kiadvány 3. része volt (esetleg a 2. és 3. része), nem pedig az egész kiadvány. Az 1. rész szövege az a verszet lehetett, melyet egy ponyvanyomtatvány őrzött meg. Címe: Tükör, mely az asszonyoknak görög Simonides írásából az Caea szigetében régen lakó asszonyokról irattatott, 1627. Esztend. Nyomtatott 1733. Esztendőben. (Orsz. Széchényi Könyvtár.) A vers 7 csoportba osztja a rossz asszonyokat, a 3. rész címe: *Tertium ex cane rabiosa*. Ez is Balassa-versszakokban van írva, mint a »Jó gazdasszonyokról« szóló, verselése is feltűnően hasonlít amazéhoz, így esetleg Felvinczi szerzeménye is lehet. Ez ellen az szól, hogy a ponyvanyomtatvány címe szerint 1627-ben írták és a jól tájékozott Ajtai valószínűleg megemlítette volna.

A 8. és 9. versszakokban említett versek ismeretlenek.

A 10. versszakban Felvinczi bibliai históriáját említi: *Igen szép história avagy példa a Jerusalemből Jerichóban menő tolvajoktól megfeszítettet embernek állapattjáról.* Lőcsé 1689. (RMK I. 1371.) Modern kiadása: Obál Béla: *Hungarica vitebergensia*. Halle, 1909.

A következő versszakban említett mű Lőcsén 1694-ben jelent meg (RMK I. 1459.).

„A magyar királyok emlékezetire» nyomtatott munka a latin-német nyelven megjelent *Mausoleum potentissimorum regum Hungariae. Norimbergae 1664.* (RMK III. 2254.) 2. kiad. : Pottendorf 1667. (RMK III. 2397.) Az első kiadásnak van egy példánya az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában (Fol. Hung. 1074.), melyhez kéziratos lapok vannak hozzákötve. Ezekben Felvinczi fordítása olvasható.

Felvinczi »Chártákon« kinyomtatott halotti versei közül egy sem maradt fenn.

Végül a 14. versszakban említett mű, melyhez Ajtai ajánlóversét írt, *A jeles Procuratorának illendő dicséreti.* Kolozsvár, 1697. (RMK I. 1502.) Szabó Károly még nem ismert belőle példányt. Később a kolozsvári unit. kollégium könyvtárában előkerült egy. (Kszle 1882 : 92.) Ez azóta elkallódott, de megmaradt egy XIX. századi, valamelyik kutató által készített másolata. Ennek a másolatnak mikrofilmen lévő felvétele a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában van.

A fentiekben kívül Felvinczinek a következő verseit ismerjük :

Kövendi János kolozsvári asztalosmester részére két unitárius énekeskönyvet másolt le. (Felvinczi-kódex, 1676, SzTA Vall. 41. és Kövendi-énekeskönyv, 1679, SzTA Vall. 99.) A Felvinczi-kódexbe két, a Kövendi-énekeskönyvbe egy üdvözlőverset írt. Ezeket Szabó T. Attila közölte (ITK 1933 : 143.).

Üdvözlőverset írt Szentpáli Ferenc versbeszédett Tripartitumához (RMK I. 1625.).

A Comico-tragoedia 1767-i kiadása végén maradt fenn *A pokolról és annak állandó lakosairól, természetéről s azon helynek alkalmatosságáról* írt verse.

Megírta *Az erdélyi protonotaria és cancellaria dicséretét*, mely Kolozsvárott jelent meg 1699-ben (RMK I. 1540.).

Természet próbája című, Kolozsvárott 1701-ben megjelent művét említi Szabó Károly (RMK I. 1624.). Ennek egy XVIII. századi ponyvakiadását látta Ferenczi Zoltán, valószínűleg valamelyik erdélyi könyvtárban (ITK 1897 : 85.). Magyarországon nincs belőle példány, úgyhogy a szöveg egyelőre nem férhető hozzá.

Jakab Elek említi egy ilyen című verset : *A céhmesterek dicsérete. Encomium in Magistros Cehae.* (Kolozsvár története III. 41.) Két versszakot közöl belőle, melyből kiderül, hogy a művet a szöcs-céh fordította a latinból. A vers végén lévő megjegyzés : *Translator apponebat Die 29. Julii Ao. D. 1708. G. FV.* E betűjelet Szabó Károly tévesen oldotta fel. Helyes megnevezése : Georgius Fel-Vinczi. Ezért és a rokon tematika alapján kétségtelen Felvinczi szerzősége.

Felvinczi legrégebben ismert verse az 1706-ben szerzett *Ritkán kellő híves szellő jú léged Kolozsvár . . .* kezdetű. Először Thaly tette közzé a Történelmi kalászkok 219—222. lapjain, majd az Adalékok II. 121. lapján.

Végül megemlítjük, hogy Kanyaró Ferenc minden alap nélkül Felvinczinek tulajdonította az 1704-ben Kolozsvár pusztulásáról írt éneket. (Erd. M. 1908 : 173.). Ez nem lehet Felvinczié. Hángja, tematikája egészen elüt Felvinczi többi verseitől.

A közölt filológiai eredmények megadják az alapot ennek az érdekes, változatos költői termésnek feldolgozására, a magyar költészet fejlődési rendjébe való elhelyezésre.

KISS SÁNDOR

FAZEKAS MIHÁLY LEVELE KEREKES FERENCHEZ

A debreceni református Kollégium mindig nagy súlyt helyezett arra, hogy tanárai kiváló képesítésű, széles látókörű emberek legyenek. A külföldön is elismerésben részesült, nagy matematikus, Kerekes Ferenc 1816-ban Bécsben továbbképzte magát. A szuperintendens 1400 váltóforintot küld neki. A dolgot a Kollégium nagy hírvé perceptora, Fazekas Mihály bonyolítja le az alábbi levél szerint.

Külön érdekessége ennek a levélnek, hogy Fazekas Mihály, az úttörő magyar botanikus, Bécsből hozat magvakat.

Hogy ki az a »Marton Ur«, akivel Kerekesnek az üdvözlőten osztoznia kell, nem tudjuk. Lehet, hogy Marton József, aki abban az időben Bécsben a testőrök magyar tanára s az egyetemen a magyar irodalom rendkívüli tanára volt.

»Kedves Komám Uram! A *Venerabilis* Superintendentia azt rendelte, hogy Komám Uramnak fél esztendei tanulásra 500 pengő forint küldődjön. Mennyi az a' pengő pénz mi azt könyv nélkül nem tudhatjuk, de én nyilvánvalóan tudván, hogy sem több sem kevesebb nincs kezem alatt 1400 Wft az az Egyezer Négy száz váltó forintnál, ime azt kedves Komám Uramnak küldöm, ha abból ki nem telik írjon Komám Uram és (va)lahogy majd ki pótolja a' Consistorium. Most én semmiképpen nem küldhetem a' magvakról való Commissionat, hatsak postán még nem irok. De azért küldöm a' hozzám tartozók tiszteletét és a' magamét, mellyen Marton Urral osztozzanak. 14. Aug. 1816. Szerető Komja Fazekas Mihály.«

A levél eredetije a Tiszavidéki Református Egyházkerület Nagykönyvtárában van. Jelzete: R. 608.50.6. L. 3. a.

KOMLÓS ALADÁR

VAJDA JÁNOS ELFELEDETT VERSEI

Az életrajzok beszámolnak róla, hogy Vajda meg volt győződve a maga költői lángeszéről. Kevésbé köztudomású, hogy ugyanakkor erős önkritikával nézte műveit, tudta, hogy sok írása nem áll képességei színvonalán. Ha verseiről nyilatkozik, rendszerint töredelmes nyíltsággal vall erről (Előszó a *Költemények* 1895-ös kiadásához és Milkó számára írt önbírálata, *Pesti Napló*, 1898. 104. sz.). Nem lephet meg tehát, hogy köteteibe nem vette fel összes verseit, hanem a gyengébbeket kiselejtezte közülük.

De ha a költő szigora, amellyel verseit megrostálja, jogos és helyes is, nem kevésbé jogos az irodalomtörténész azon igénye, hogy a nagy költők összes műveinek megismerésére törekszik. Az alábbiakban Vajda János elfeledett verseit kívánjuk közzétenni, oly verseit, amelyek egyetlen kötetében, sőt az 1940-es *Összes művei*-ben sem találhatók, s az eddigi Vajda-irodalom sem tud róluk. Ezek a versek nem növelik költészetének fényét, de egy-két adattal teljesebbé teszik életéről és fejlődéséről való ismeretünket.

Huszonnégy elfeledett versét tesszük közzé. Ezek két csoportra oszthatók: az egyik 1847—9-ből, a másik csoport 1851—3-ból való.¹

Elvirához, A tavasz jelei c. 1847-ben írt verseit érdekessé teszi, hogy egy előttünk eddig ismeretlen Vajda, egy jókedvű, fiatal költő jelenik meg bennük. Lantjának oly húrján játszik itt, amely később nem szólal meg: a tréfa, sőt a boldogság hangján. Közülük A tavasz jelei hívást szerepelhetett volna Vajda köteteiben. Vidáman szellemes és talpraesett költemény ez, mely az élet jól megfigyelt vonásait realiztikus kis korpéppé szövi s az első két versszakban még ártalmatlan tréfalkozást észrevétlenül az idegenben mulató főurak komoly szatirájává élezi:

ELVIRÁHOZ

Hányszor mondjam még el, hogy oly szép az élet!
 Hogy nincs esze annak, aki gyűlöli;
 Vagy tán jobban mondvá, nem is a világ szép,
 Hanem a világnak szép leányai.
 Mert hiszen a meddig szép leányt nem láttam,
 Nem csak a világot, magam is utáltam!
 Jaj, de hogy megfordult kereke sorsomnak,
 Mióta galambom téged' láttalak!
 Mostan azt kiáltom, a világ elveszhet,
 Csak a szép leányok megmaradjanak!
 Bennetek tanultam magamat szeretni,
 S nem tudom a földön mit lehet gyűlölni!

¹ »Hogy a kutató, együtt találja itt az Ő. M. óta napvilágra került összes Vajda-verseknek legalább a jegyzékét, megemlítem, hogy 1948 márciusban a Waldapfel József a *Va'óság* c. folyóiratban már közölte a költő öt elfeledett versét. Endrődi Sándor emlékbeszéde — azóta elkallódott — kéziratból közli *Főurainkhoz* c. versét (*Kisfaludy Társaság Evlapjai*, Új folyam, 1905), Pflitzner György pedig Áldor Imre *Aranyfuralya* c. 1848-as antológiájában talált három elfeledett verset. Elegendőnek vélem a pusztá megemlítését, hogy Vajdának van két elfeledett Béranger-fordítása is: *A fecskék* (*Budapesti Visszhang*, 1852. okt. 31.) és *A vén csavargó* (u. o. 1852. dec. 12.). Rubinyi Mózes Vajda-életrajza említést tesz a költő három Baudelaire-fordításáról is, (29. l.) Ilyenek azonban nincsenek.

Tele van csordultig keblem szerelemmel,
Megcsókolnám minden ellenségemet,
Nem győzöm imádni a jószágos Istent,
Mért teremtet ilyen szépnek tégedet!
S e nagy boldogságot annál jobban érzem,
Mert én az életben oly sokat szenvedtem!

Nem akarok tudni, nem akarok látni,
Csakhogy te enyém vagy és én a tied;
Nem tudok érezni, nem tudok gondolni,
Hogy meg ne fertőzzem szent szerelmedet,
A világ fölöttünk össze fog omolni,
Ölelj meg, s felőle mit se fogok tudni.

Szálljon el mellettem az égnek villáma,
Adjon földrepesztő rémes hangokat;
Én nem fogom látni, nem fogom hallani,
Csak a te »szeretlek« susogásodat!
Édes ölelésed bezáró mennyország,
Benne csak egy percz az örökkévalóság!

Ölelj meg forróbban... végy fel szárnyaidra,
Repüljünk, repüljünk némán, csöndesen...
Nézd — ezer bajával mily messze már a föld!
Túl vagyunk az égen a képzeleten...
És nem látok semmit édes öleden:
Nem látom, hol vagyunk, az égnek országát,
Csak boldogságomnak végetlen világát!...

(Honderü, 1847. okt. 9)

A Színészbarátimhoz, Két jóbarátom, Ebéd után, a koplalást fel sem vevő bolondistós humorukkal, valamint több átvett motívumukkal és gondolatukkal, a *Népdal* népies formájával, annak az erős hatásnak erős bizonyítékai, amelyet Petőfi gyakorolt a fiatal Vajda Jánosra.

A TAVASZ JELEI

Nem nézem én az ibolyát,
Kakukra nem hallgatok,
S nem jóslom ebből a tavaszt,
— Ez már nagyon kopott dolog.
Falunkon a zsidógyerek
Rongykérő sipja hangozik,
— Ez legbizonyosabb jele,
Hogy az idő tavaszodik.

Nem szedek én kikericsét,
A golyákat sem bámulom,
Én a tavaszt egészen új
Költői pontról jósolom,
Fölöstökömrre a bíró
Már nem pálinkát, — bort iszik,
— Ez legbizonyosabb jele,
Hogy az idő tavaszodik.

Fecskékre és a zöld mezők
Virágira nem ügyelek,
A legelőre kimenő
Tehéncsordának nem hiszek.
Tajjánföldről az uraság
Hazájába költözködik,
— Ez legbizonyosabb jele,
Hogy nálunk is tavaszodik.

(Hazánk, 1847. november 11.)

SZINÉSZBARÁTIMHOZ

Hol vagy kipusztult Jeruzsálem,
 Gyászos-hírű Nagybecskerek?
 S ti cimborák, kik szétmenétek,
 Mint az anyányi verebek?...
 Oh Fáraónak árva népe,
 Rólad gyakran emlékszem én...
 — Hisz olyan trupp, mint a miénk
 [volt,
 Nem is volt több a föld színén!

Ti jóban, rosszban hű barátok,
 A koplalásban kollegák,
 A pörpatvarban feleségek,
 Kalandüzésben cimborák!
 Oh van-e még sok adósságtok,
 Vándorpályátok merre méné?
 — Mert olyan trupp, mint a miénk volt,
 Nem is volt több a föld színén!

Sok jó napokra emlékszem még!
 — Mikor én hordtam cédulát.
 Mily jóízűen eddegéltünk
 Patogatott kukoricát!...
 Mily kéjelegve rágicsáltunk
 A nyomor sóltan kenyereén...
 — Oh trupp dicső trupp, vajmi kár, hogy
 Párod nem lesz a föld színén.

S midőn búcsúztatókat hordtam,
 Kapálni volt a közönség;
 Nem kaptam semmit, mégis másnap
 Újdonatúj csizmát húzék.
 Oh trupp! — ebéd után jóllakva,
 Gyakran read emlékszem én,
 — Hisz olyan trupp, minő te voltál,
 Dehogy lesz több a föld színén!

(Hazánk, 1847. november 9.)

KÉT JÓBARÁTOM

A birtok, mit születésem adott,
 Az élet közös nyomora;
 S te vagy e birtok olcsó címere,
 Kétkrajcáros makrapipa!

És e nyomor meg e makrapipa,
 Legjobb barátim lettenek,
 És sötét óráimba kívülről
 Senkit, semmit nem ismerek.

Oh én tudom, hogy e két jóbarát
 Hű lesz hozzám halálomig
 S nem hagy el, miként az emberek,
 Utolsó lehelletemig.

S hol a nyomornál hűségesebb barát,
 Mely a sirba kíséri jog?
 Mely ott még egy élethosszat kesereg,
 Míg végkép el nem hervadok!...

S te leghűségesebb makrapipa,
 Te leszel olcsó sirjelem,
 Mert a nyomor, tudom, nem engedi,
 Hogy nekem más fejjám legyen!

(Hazánk, 1847. nov. 19.)

NÉPDAL

Elmennék én innen messze,
 Soh se jönnék vissza e vidékre,
 Elhagynám a kedvesem örökre...
 Jaj csak a szívem meg ne repedne!

Elmennék az óperenciára,
 Ráülnek ott a világ sarkára;
 Rá se gondolnék a galambomra,
 Jaj csak a szívem meg ne hasadna!

Itt maradnék én ezen a helyen,
 El is felejténém a kedvesem,
 Nem is bánám, hogyha mást szeretne...
 Jaj csak a szívem meg ne repedne!

(Honderü, 1847. okt. 30.)

A többi politikai vers: a forradalomért és szabadságharcért lelkesedő Vajda érzés- és gondolatvilágát tükrözi. Az *Önkényes dala* 1848. jún. 29-én már a szabadságért vívandó harcra toboroz. A *honárulókhoz* c. vers (mely jegyzete szerint 1846-ból való) még nem mentes némi romantikus fellengzéstől, de már Vajda sajátos hangja: a szenvedély, főképp a harag és erkölcsi felháborodás erőteljes hangja szól benne:

AZ ŐRÜLT KÖLTŐ

Mi zeng körülöm oly rüt hangokat?
Szunyogzengés, vagy krokodilrívás?
Hisz én a földtől oly messze vagyok,
— Vagy égrehallik az ebugatás?
Pedig e hangok ismerőseim...
Mégis most mindjárt megszalasztanak,
El innen, el! — Ez az bizonyosan,
A mézes mázos emberi ajak...

Költészet! — fölverték templomodat,
Ottárod rombolják ördögfiak,
Szent orgonádat verdesik vadul,
És benned lakodalmat tartanak,
Alád pedig mély kriptát ástának,
Hová a gondolát temettegett...
Emlékezet, szobrod lerontaték
A képzelődésnek sirja felett!...

Szegény világ! Te férges almaja,
Tudod-e hős Sámson történetét?
Megráztá a ház főoszlopait,
S oda temette ezek életét.
Férgeknek mért nevelsz gyümölcsöket?
Utóbb majd gyökerednek állanak,
Rázd meg haragodban törzsöködet,
S gyümölcsöd, férgeid lehullanak!

S ha majd világ, végső napod beáll,
És sirrú változand át üreged,
Utódodnak, mely rád következik,
Megírom én a végrendeletet.
Megírom, hogy teremtsen életet,
Uj emberfajt és uj állatokat,...
De a képzelődést felejtse ki...
Aztán teremthet bátran kinokat!...

Honderü, 1847. okt. 13

EBÉD UTÁN

Én is jóllaktam; (ha elhiszitek)
S most könnyedén pőfektelek;
A fapadon végignyújtózkodom,
A világról beszélgetek.

Most a földet is meghányom-vetem,
Még csillagot is rugatok vele.
A nagy nap mellett úgy elvágatok,
Hogy összetörik löcse-fengelye...

Úgy van; most én is gazdag úr vagyok
(Míg újra meg nem éhezem);
A lábaim csak úgy lógáztatom,
Az orromat füstölgetem.

Köznapai tárgyról verset faragok,
— Egetverő nagy gondolat,
Dicsőség, ősi hír, hős, költemény
Mai világban nem divat!

Hja a dicsőség és az ősi hír
Fényes ma még, mert elkopott;
A vitézség ragyogó ködmenét
Megette a moly, — elfogyott.

Hát a barátság, hazaszeretet,
S a szerelem istenei?
Élnek még vajjon? élnek biz azok:
A festő lefestegeti...

Hát meghalt a dicsőség és a hír!?
— Szárazbetegség ölte el!
A költészet szép özvegyasszonya
Énekszóval temette el.

Gyászolja ez mai napiglan is;
Magamfélék is siratták,
Még én bőjtöltem is;... de mindezért
Fülét se rázza a világ!...

Valóban és én oly bolond legyek,
Mártírrá tegyem magamat?
Kiehezem, míg így töprenkedem,
Továbbblógzom lábamat.

Talán efféle könnyű dologért
Hálásabbak az emberek,
Mint hogyha holmi hazaszeretet-
És hírről énekelgetek...!

A RAB HALÁLA

Kopogtatnak ajtómon...lelkemre
Sejtelmek rózsás felhője száll;
Azt suttogja egy sötét lakója
Szenvedő lelkemnek; a halál!
Kedves vendég... de hadd imádkozzam.
Várj kevéssé, majd ajtót nyitok...
—Zsarnokok! — egy persnyi szabadságot,
Csak egy percnnyit, a míg meghalok!

Mi a börtön sötét éjszakája?
Itten éltem át egy életet;
Ijju voltam, szellemem szikrája
Világított nekem nap helyett.
De amit nem vehetett el ember,
Elrablák azt az évek, napok.
— Zsarnokok! — egy percnnyi szabadságot.
Csak egy percnnyit a míg meghalok!

Szabadságért éltem én örökké,
 — De ki éli kedvén életét?
 Rabbá lettem s e kemény jalak közt
 Összezúztam lelkem erejét!
 Testvéremmé nőtt már itten a lánc,
 Nélküle tán menni se tudok;
 De azért egy percnyi szabadságot,
 Csak egy percnyit, a míg meghalok!

Börtönömmek legelső vendége
 Jöjj be hozzám, jószívű halál,
 Megadod te, a mit emberek közt
 A nagy lélek sohase talál.
 Jöjj be hozzám zarándok csuhádban
 Te közös, igénytelen barát.
 — Zsarnokok! — egy percnyi rabságot még,
 Itt már az, ki szabadságot ad!

(Országgyűlési emlék-almanach, 1848.)

(Hazánk, 1848. jan. 18.)

ÖNKÉNYTES DALA

Isten hozzád anyám, apám, kedvesem;
 A hazáé a legelső szerelem,
 A szabadságharcaiba elmegyek,
 S vissza csak a győzelem hoz engemet!

Keljetek föl régi sírok lelkei,
 Elrabolt szabadságunknak hősei!
 Nézzetek ránk, s vigasztalva legyetek,
 Nem hiába jolyt el a ti véretek!

Emelkedik a szabadság zászlója,
 Ki ne menne, ki ne menne alája?
 Héj, leéltük a keserves időket,
 Mikor érte meghalni sem lehetett!

Nincs ugyan már a magyarban annyi vér,
 Mennyi eddig elfogyott a hazáért,
 Héj de ami kevés magyar vér kering,
 Szabadságért kifolyt vérből származik!

Isten hozzád apám, anyám, kedvesem;
 Szabadságé a legelső szerelem;
 Szent szabadság, ha te nem lehetsz miénk,
 Sírjainkon élni fog a dicsőség.

(Radicalap, 1848. jún. 29)

A HONÁRULÓKHOZ*

Föl vagytok írva! — Tudjuk, kik valátok
 Rossz szellemek szörnyű szülöttei!
 Ne bujjatok az örök gyaláztattól!
 Nem rejtenek el ég föld ürei!
 Halhatlanitva vagytok a dicsőekkel,
 S bár lenne égben bűnös árnyatok,
 Egy nemzet átka oda is elhangzik, —
 Nektek sehol nem lesz nyugalmatok!

Mi dön e népfődingató erővel
 Szabadságért vívott: hallgattatok;
 Hítványak! — hisz a nagyok erejével
 S erkölccsel szembe ti nem szálltok!
 Ti ekkor imádkoztatok a sorsnak,
 Hogy hozna vétekűző éjtszakát,
 És zivatart, melyben ne tudja senki,
 Ki adja el a nemzetet, hazát.

Ti nem kerestetek dicsőséget, hírt,
 Sötétség ocsmány denevérei;
 Prédát lesétek egy nép éjjelében,
 Míg eltakarták vészjellegeit.
 De örök bűnhődésüül neveteknek!
 S tetteitek hírének élni kell,
 Míg él a nemzet, bűnösök mártirja,
 Hogy síroktokra átkot szórjon el.

S a könnyelmű sors vétkes haragjában
 Vitt százfelé sújtó förgeteget,
 Mely fölguyitá belháborúk tüzével
 A megfáradtan alvó nemzetet.
 S a vérnek, mely folyott hazát szerezni,
 Most száz felé kellett ömölnie,
 De megromlott honáruló nyelvektől —
 S megszűnt dobogni a nemzet szive...

Hallátok ezt elkárhozott árnyékok?
 Meghalna erre a jók szelleme,
 Habár azt halhatatlanná teremté
 A hazák és világok istene!
 Látom, mint rohantok a lég ürében,
 Kóporsótokban szökdel testetek,
 Míg a miattatok meghalt dicsőké
 A sírban imádkoznak értetek!

* E költeményt három évig gyilkolták a cenzorok szanaszét a hazában, ahol csak próbát tettem vele, — és ime, mégis él. Hadd dörögjön most gyilkosai fülébe, s ha kidörögte magát, muljék ki csöndes halállal, dalaim közös halálával, — melynek neve: feledés... Aztán meg ne higgyük, hogy korunkban már a honárulásnak is lejárt volna az ideje: sőt, valamint az erénynek, úgy a bűnnek is nagyobb mezeje nyílt. (Radicalap, 1848. június 16.)

Az 1851-es Hölgyfutárban *Szerelem édene* címen hat, majd *Dalok* címen három szerelmes versét találjuk, amelyeket 1853-ban újabb három szerelmes vers követ. E verseknek az az érdekessége, hogy új adattal, vagy legalább is problémával bővítik Vajda életrajzára vonatkozó ismereteinket. Kiderül ugyanis belőlük, hogy a Gina-hoz fűződő kapcsolata előtt, amelynek kezdetét eddig legkorábban 1854-re tettük, már egy nagy szerelem töltötte be lelkét. Lehetséges, sőt valószínű azonban, hogy a Gina-szerelem már 1851-ben kezdődött, hiszen tudjuk, hogy Vajda már 1850-ben, földbeclési hivatalnoksága kezdetén Budán vett ki szobát, onnan utazgatott alföldi székhelyeire, s így már ekkor megismerkedhetett Kratochwill GeorGINával. A kérdés nem dönthető el biztossággal. Mivel azonban Vajda soha sehohsem tett célzást egy Gina előtti szerelmére, valószínű, hogy már ezekben a versekben is a Gina-szerelem, annak is még egy boldogságot ígérő korábbi periódusa szólal meg:

SZERELEM ÉDENE

I

*Eszemadta kisleánya, gyöngyalak,
Hej, mióta téged én meglátalak!
Talán egyet fordult vélem a világ,
Hej azóta nekem áll a boldogság.*

*Húzhatsz cigány azt a búsat, izibe,
Megrepedhet szomorú nótád szive;
Amely hangod sir legkeservesebben,
Fölvídul és táncra kel a lelkemben.*

*Szebb a világ, de hogy is szebb ne volna!
Szép szemed világol minden bokorba;
Minden ágon vig madár dalol nekem,
Menyországga változott az életem.*

*— S ha a te szép szemeidbe tekintek,
S szép szemed sugáriban eltévedek,
Ki tégedett megteremtett, virágom,
Az istent is örömeztőbb imádom!*

II

*Ha te volnál cserebogár s repülnél,
Sebesebben, mint amadár, mint a szél,
Nem kérnék én az édes anyádtól,
Kifognálak bárhol a nagy világból.*

*Ha te volnál árva csillag az égen
S bujdosóvá lennél a messzeségben,
Elfognálak — magam sem tom hol, s hogyan,
Ha bár ott is, hol a világ vége van ...*

III

*Nem éltem még, csak ezután élek
Magamnak, meg gyöngyvirágom, néked.
A világ hadd álljon, amint állhat,
Miattam cigánykereket hányhat ...*

*Nem bánom, légy lelkemnek királya,
Szivem a te hatalmad jobbjágya;
Adó gyanánt vedd el örömimet,
Bánatidat rakd reám tehernek.*

*De még így is hidd el attól félek,
Megirigylik boldog életemet.
Tedd kezedet ide az enyémbe,
Bujdossunk el erdő közepébe ...*

IV

*Virágos zöld erdő közepében,
Egy kis kunyhó szárnya enyhelyében,
A világ minden baját feledve
Öleléssel, csókkal édegetve ...*

*A szerelem édes, bús gyötrelmét
Nyögdecslő vadgalambok, gerlék
Lombok alól, hogyha ránk lenéznek,
Megvígaszalódnak és remélnék.*

*Nem lesz ottan irigyünk. Az erdő
Maga is oly boldogság-lehellő;
Minden ágon és minden bokorban
Ádám, Éva paradicsoma van.*

*A szív rózsabimbókkal enyelgő
Csapongó könnyelmű déli szellő
Látva üdvözítő csókjainkat
Tőlünk örök hűséget tanulhat ...*

*Virágos zöld erdő közepében
Egy kis kunyhó szárnya enyhelyében
A világ minden baját feledve
Öleléssel, csókkal édegetve ...*

V

Sorsom ékes csillaga az égen,
Mosolygásodat pirulva nézem.
Eszembe jut az a tenger átok,
Melyekkel kicsiny hitem megbántott . . .

Oh, ha e sok átkomat hallottad,
Hallja meg most hűladó imámat.
S bocsáss meg, ha minden szenvedésem,
Melyet eddig adtál — elfelejttem.

Vezettél járatlanl vész-ösvényen,
Áldozatra tátongó örvényen ;
Szörnyek ellen csatába kevertél,
Szívemen sok nagy sebet ejtettél.

De csak azért indítál ez útnak,
Ez volt utja a tündérországnak,
Melybe most lakom — s csak egy vakajtó
Vezet ki belőle — a koporsó . . .

VI

Emberélet rövid mulandóság,
Hiszem, hogy nem örökkévalóság.
De az élet egy pillanatában
Hiszem, hogy örökkévalóság van !

Midőn ajkak csókban egybeforrnak,
Égő szívek egymáson dobognak,
S elfeledjük, hogy van mulandóság :
Az ilyen perc : örökkévalóság !

(Hölgyfutár, 1851. jún. 17., jún. 24.)

AZ ERDŐBEN . . .

Az erdőben odahaza
Kisgyerek koromban
Hajadonfővel meztőláb . . .
Milyen boldog voltam !

Pedig akkor a szívemben
Csak egy milljom vágy volt.
Egy nap mind beteljesült, mind !
Semmitem hibázott.

Jött a babkár és anyámat
Kihúztam a házból :
Bicskát, aranyrézsarkantyút
Venni a babkártól.

Egy perc és már elvesztve
Minden a bozótban,
Tarkaszárnyú szitakötő
Után iramodtam.

S ha a fényes szitakötőt
Éppen el nem értem,
Száz pillét fogtam helyette
Kis kopolya: szélen.

Akkor, akkor . . . az erdőben
Milyen boldog voltam,
Boldog . . . hej még akkor én azt
Nem hittem, gondoltam :

Hogy egykor milljom helyett csak
Hogy vágy lesz szívemben
Égetőbb, mindent ígérő,
S teljesülhetetlen . . .

Hogy akadok életemben
Olyan pillangóra,
Aki után szaladnom is
— Szemtelenység volna ! . . .

(Hölgyfutár, 1851. szept. 22.)

DALOK

I

Ki álomban megjelensz és
Fölriasztasz nyughelyemről,
Hogy rohanva meneküljek
Szépségednek képzetétől, —
S kiérjek bár a világból
Képedet én ott is látom,
E kegyetlen üldözésért
Lesz-é megjutalmazásom ?

Szemed fénye gonoszabb, mint
A temető bolygó jénye,
Legalább hátul kísért ez,
S van menekvés még előle.
Forduljak bár jobbra, balra,
Szép szemed előttem látom : —
E szándékos kínozásért
Mi jutalmam lesz virágom ?

Ki nappalom rövidited,
Mintha időmet rabolnád ;
Végtelen hosszúra nyujtod
Virrasztásim éjtszakáját.
Nálad mulat tán a hajnal,
Néha oly hiába várom, —
E mondhatatlan szenvedésért
Lesz-é jutalmam, virágom ? . . .

II

Szerellemnek olthatatlan
Lobogó vad lángja,
Vakmerő vágy vészbeomló
Gyors Niagaraja . . .
Titkon égő indulatnak
Féke, szép szemérem,
Keseredés szenvedésem
Rózsa-tövis koronái,
Ne hagyjatok engem ! . . .

III

Hova jár e tenger érzés
Egy ember kebelben?
Tenger! — még ez mi parányi!
Csak egy csöppnek érzem,
Mi vagy hát te szerellemnek
Érzelemlámpája!
Te vagy-é a levegő-ég,
Melynek nincs határa.
Körülvevő és fenntartó
Az egész világot, —
Melyet még a költő és bölcs
Ki nem magyarázott?! . . .

(Hölgyfutár, 1851. okt. 1.)

A TORONYBAN ÉJFÉLT KONG
AZ ÓRA . . .

A toronyban éjfél kong az óra,
Felébredtem a sötét valóra.
A merev, a néma téli éjben
Csak én vagyok és a kakas ébren.

Gondolok a kedves szeretőmre,
Éppen mostan álmodtam felőle,
Nagyon szépet, mely után csak az fáj:
Hogy az álom a vágnak nem használ.

Lélekvesztőn egy tó közepében
Voltam én a kedvesem öleiben;
Kedvesem az égre néz és mondja:
Nagy vihar jő, itt veszünk a tóba . . .

Szép beszédű kis okos galambom
Többet is mond, de én alig hallom;
A szememre rózsafelhő szállott,
Elfeledtem az egész világot.

Csónakunkon ah, — evező sincsen,
Gondolom, hogy ezt is mondta kincsem;
De még ez sem hoz szívembe gondot,
»Gyöngyvirágom, csillagom, egy csókot!»

Ezután én nem tudom mi történt,
Mintha összevegyült volna föld, ég;
Mintha a föld és ég mindensége
Visszaesett volna semmiségbe.

Csillag, nap mind elfogyott az égen,
Mint ott volt a kedvesem szemében;
Olyan égés, ragyogás volt ottan,
(Bár csak e tűz égne a pokolban.)

Nem tudom, volt-é vihar felettem,
Annyi igaz, hogy az volt szívemben,
Lázás gyönyörűség zivatarja,
Melly kihajtá csónakom a partra —

— Álom, álom — ékes tündérország!
Mikor vált be nálam a valóság?
Szép vagy, szép s tán boldogságod is nagy,
De te inkább gyermeknek való vagy.

Férfi lettem én a kis fiúból
Többet várok én már a valótól . . .
Nem óhajtom már a lehetetlent,
S tudom édes, vajmi sok van itt lent.

Add meg nekem, amit a föld adhat
Mindazokból, mit világod láttat,
Karjaimban szeretőm — vagy hát ha
Őt nem adod — ne gyötörj hiába! —

(Hölgyfutár, 1851. dec. 14.)

Mindenesetre kiderül belőlük, hogy a Vajda kötetéből ismert *Szerelem pokla* versciklus címe már az eddig elfeledett *Szerelem édené*-re utal; hogy Vajda életében volt egy boldog szerelmi időszak is, már akár a Gina-dráma első felvonása volt ez, akár nem. A versek közt legszebb a *Gyere hozzám* című, lágy hangjával, esengő imádatával. Ez a lágy, meleg hang páratlan Vajda költészetében, s olyan mélyen átértzett bensőséggel szólal meg itt, hogy nem értjük a költő szigorát, miért selejtezte ki versei közül:

GYERE HOZZÁM

*Gyere hozzám, szeress engemet,
Aranyozd meg szegénységemet.
Alacsony házamba jöjj be napvilágnak,
Sötét éjjelembé arany fénybogárnak.*

*A napot majd avval töltjük el,
Várjuk a szép éjt, hogy jöjjön el;
Oh a nappal minden valóságával
Fől nem ér egy csendes éjre gondoldással!*

*Szegény vagyok, nem tagadhatom,
Nem osztottam földi javakon;
De én tudom, hogy ha szeretnél te engem,
Valamivel mégis bírnánk mindaketten.*

*Álmodol majd, mint egy liliom
Forróságról — nyári hajnalon,
Mely a szomjúságtól meghajolva, lankad
S érezi, hogy száll az éltető mézharmat.*

(Hölgyfutár, 1853. dec. 23.)

A *Mai dolgok* c. két politikai verse sem gondolatilag, sem művészileg nem jelentős; az ad nekik némi érdekességet, hogy bécsi bujdosása után ez az első költői megszólalása. A két kis vers 1867 febr. 17.-én a *Magyarország és a Nagyvilágban* jelent meg:

MAI DOLGOK

I

*»Engem bámulj, s jutalmaz meg, nép!
Engem kövess; erényeim nagyok.
Hallgattam, t ú r t e m, mit se tettem,
Eh, ládd, én következetes vagyok.»*

*És Hájfejű szentigazat szólt.
Csakhogy talán e g y é b is kéne már!
Türelmes minden gyáva birka,
És következetes minden — számár.*

II

*Egész világ fegyverkezik,
Vért ont harctéren, vérpadon,
Puskát tölt, kardot köszörül
A lapon és a macedon.*

*Maroknyi dán az óriás
Osztrák-német hadakra tör.
Mit bánja ő, hogy elesik,
Ha: »tout est perdu hors l'honneur!»*

*Szálámigyáros talián
Hős elődök nyomába lép;
A halósipka őshonán
Talpig fegyverben áll a nép.*

*Koréa, Kréta, Kandia,
Maholnap Szamojédia,
Mind véres harcok színhelye,
Hol minden ember katona.*

*S a született hős, a magyar?
Mit tesz eközben ő, mi jót?
Attila, Árpád sarja most
Ir verset és mond dikciót.*

(Magyarország és a Nagyvilág, 1867. febr. 17.)

Későbbi éveiből nincs elfeledett verse, s ez nem véletlen. 1872-től kezdve Vajda nagy műgonddal s koncentrátsággal ír. Ezidőbeli alkotásait (a *Főurakhoz* címűt kivéve) mind felveszi könyvéibe.

SÁNDOR ANNA

KAFFKA MARGIT LEVELEIBŐL*

(Adalékok a Nyugat történetéhez)

Az itt közölt, Hatvany Lajoshoz intézett Kaffka-levelek a korának irodalmi életében résztvevő írókat mutatják be. Kaffka, mint a *Nyugat* munkatársa, közelről látta a *Nyugat* életét, sőt tevékeny részt vett annak a mozgalmas életében. Az 1911—12-es *Nyugat*-válság idején különösen nagy lendülettel vetette magát a fiatal folyóirat körül kavargó eseményekbe. Ez az öt levél ezekhez az eseményekhez kapcsolódik, ezekhez ad újabb adalékokat. Most csak azokra a kérdésekre szorítok, melyeket ezek a levelek vetnek fel és amelyek korábbi dolgozatomat kiegészítik.¹

A közölt öt levél mind keltezetlen és így csak megközelítően lehetett keletkezési időpontjukat megállapítani. Az I. számú levél a Hatvany: *Irodalompolitika* című cikke² nyomán kialakult vitának egy eddig csaknem teljesen ismeretlen fázisához — a Cserna Andor szerkesztette *Aurora*-ban lefolyt vitához — szolgáltat néhány érdekes adatot. A 20. század irodalmával foglalkozó írások közül — tudomásom szerint — egyedül Bölöni György emlékezik meg erről a vitáról. Bölöni is csak ennyit ír: »Egy »Aurora« nevű kis harcós irodalmi hetilapunk volt akkoriban, ahol ankétet rendeztünk az ügyről.«³ Az I. és II. számú levél tanúsága szerint Kaffka Margit volt a vita egyik főszervezője.

Hatvany — aki ebben az ügyben a legközelebből volt érdekelt — nem nagy lelkesedéssel nyilatkozik az *Aurora* akciójáról; Adynak így írja meg erről véleményét egy szeptember elején kelt levelében: »Az *Aurora* ankétezik a kérdésben, de az *Aurora* nem fórum.«⁴

Cserna Adyt is felszólítja, hogy vegyen részt folyóiratának vitájában. Ezt a levelet egészében idézem:

Budapest, 1911. augusztus 29.

Igen tisztelt Uram!

az *Aurora* egyik legközelebbi számában széles arányú ankétot szeretnénk nyilvánosságra hozni, amelyben való szíves részvételre van szerencsém ezennel tisztelettel felkérni.

Az ankét alapja és indító oka Hatvany Lajosnak a *Nyugat* augusztusi 1-i számában megjelent »Irodalompolitika« című cikke, amely csodálatosképpen a magyar sajtóban visszhangra nem talált, holott — véleményem szerint — minden magyar írónak megvan erről a kérdésről a maga alapos egyéni véleménye, amely épen Hatvany őszinte cikke után a nagy nyilvánosság elé kívánkozik. Az ankétra szánt írásban nemcsak a Hatvanyval való pro vagy contra vitatkozásra gondolok, hanem szeretném, ha mindazok, akiket részvételre felszólítok, a magyar irodalompolitikáról és általában ezzel a kérdéssel kapcsolatos minden egyéb dologról való egyéni véleményüket megírnák. A kifejtendő főbb szempontok ezek volnának: mennyiben van, vagy nincs igaza Hatvanyynak, helyes-e a most általában uralkodó irodalompolitika, hol van a szerkesztő, kiadó és író művészeti és üzleti szempontjának határa, szükséges-e egyáltalán, hogy a kiadó vagy szerkesztő író és az író egyúttal üzletember is legyen, stb.

Az ankétban a következők fognak még résztvenni: Bálint Aladár, Bán Ferenc, Bíró Lajos, Bölöni György, Bródy Sándor, Erdős Renée, Füst Milán, Kabos Ede, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Kósa Miklós, Lengyel Menyhért, Miklós Jenő, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Nagy Zoltán, Peterdi István, Pogány József, Relle Pál, Schöppflin Aladár, Szász Zoltán, Színi Gyula, Szilágyi Géza, Tóth Árpád, Vészi Margit.

Engedje meg igen tisztelt Uram, hogy biztosra vehessem, hogy az Ön-értékes és érdekes véleménye sem fog az ankétban hiányozni és hogy annak sikerét jóakarásával elő fogja mozdítani. Ha netán Hatvany kérdéses cikke nem volna birtokában, kívánatra készséggel fogom azt megküldeni.

* Sándor Anna közleményében ugyanazt az álláspontot képviseli a Hatvany—Osvát-affér ügyében, mint amelyet már a Belia György — Sándor Anna: *Schöppflin Aladár hagyatékából* c.-ben is vallott. (Itk. 1953. I—4. sz.) Ezért ez az újabb közlemény is vitatható. Szerkesztőség

¹ *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1953. I—4. sz. 324—338. I.

² *Nyugat*, 1911. aug. 1.

³ Bölöni György: *Az igazi Ady*. Szikra, 1947. 264. I.

⁴ Hatvany Lajos: *Ady a kortársak közt*. Genius é. n. 167. I.

Amidőn kérésemet ismételten szíves jóindulatú figyelmébe ajánlom és az Aurorának szánt sorok beküldését szeptember hó 10-re kérem: maradtam, előre is őszinte és hálás köszönetemet nyilvánítván, igaz nagyrabecsülésem kifejezése mellett

kiváló tisztelettel:

Cserna Andor⁶

Sajnos, magáról a vitáról lehetetlen számot adni, mert a szóbanforgó *Aurora*-szám Budapest könyvtáraiban nincs meg.

A III. számú levél a *Világ* nyilvános vitája és a Hatvany—Osvát-affér után íródott. A levél érdekes megjegyzéseket tesz Móríc Zsigmondra, illetve arra, hogyan vélekedett Móríc erről a vitáról. Móríc a *Világban* így nyilatkozott: »Tisztelt uram! Nagyon okosnak és a mi viszonyaink között még mindig nagyon megtárgyalni valónak tartom a fölvetett kérdést. Én azonban annyira le vagyok foglalva irással, hogy nincs időm s erőm elmélkedésre. Nem hiszem, hogy termékeny gondolattal tudnám tovább vinni a vitát. A Hatvany Lajos cikkét annak idején olvastam s elejétől végig igazat adtam neki. Azt is hiszem, hogy az írás értékelésének az a, talán nem irodalompolitikai, hanem nemzetgazdaságtani felfogása s gyakorlati érvényesítése nálunk is örvedetesen fejlődik. Maradok igaz tisztelettel: Móríc Zsigmond.«⁶

Móríc tehát, a *Világban*, Hatvanynak adott igazat, álláspontja azonban nem volt szilárd; erre vall az is, hogy Osvát őt kéri fel párbajsegédül; először vállalja, azután visszalép.

A III. számú levél fényt vet arra is, hogy a szerkesztés problémája Hatvany kiválása után sem tisztázódott véglegesen. A *Nyugat* főszerkesztője ekkor — 1912 első hónapjai — Ignotus, szerkesztői: Fenyő Miksa és Osvát Ernő (a főmunkatársak nincsenek megemlítve).

Jellemző a bizonytalanságra az is, hogy Kaffkát — aki félreérthetetlenül Hatvany mellett foglalt állást — meglátogatja Fenyő s úgy nyilatkozik, hogy jó lenne, ha Hatvanyt vissza lehetne békíteni (lásd a III. levelet).

Ugyancsak ebben a levélben említ Kaffka egy utózőngét a *Világ* ankétjával kapcsolatban; a *Pesti Futár* cikkét, melyet Lázár Miklós írt *Ő és a Nyugat* címmel.⁷ Hogy Kaffka megjegyzése érthetőbb legyen, kissé részletesebben foglalkozom ezzel — a különben lényegtelen — sajtómegnyilatkozással. Lázár többek között ezt írja:

»Ady Endrét sikerült lejártni, már Móríc Zsigmondot is kikezdte⁸ (t. i. Hatvany). És most mit fog csinálni? Csak egyet tehet: Ady Endrétől részvénytársaságot alapít. A koncessziót Ady harminc évre maga adta meg, kijelentvén, hogy harminc esztendőn belül a természet, istentől támogatva sem szülhet világra nálánál nagyobb poétát.⁹ Ahogy Adyt ismerjük, ő bizonyára nem fog ráfizetni erre az üzletre.«

Majd Magyar Mór öngyilkosságával kapcsolatban ezt írja:

»Mesélík, hogy báró Hatvany úr cikke miatt teljesen elvesztette utolsó csepp kedvét az élettől (t. i. Magyar Mór). A cikk a *Világban* jelent meg, alig olvasta valaki, nem is volt fontos, se érdekes, beszélni se szabadna róla, ha véletlenül Osvát Ernő nem csinál belőle lovagias affért. A publikum észre sem vette a cikket, mely kizárólag a legelszántabb irodalmi berkek érdeklődésére tarthatott igényt. Magyar Mór, a *Nyugat* igazgatója, súlyos idegbajában úgy érezte, hogy Hatvany báró úr egy szavára összedőlt az egész világ... Minden összedőlt, mert Hatvany báró egy cikkében azt írta, hogy Osvát Ernő a *Nyugat* szerkesztője nem produktív író.«¹⁰

A közismert »revolvérlap« elvtelen állásfoglalására jellemző, hogy a *Világ* vitáját jelentéktelennek igyekszik feltüntetni. Pedig akkor a *Világ* egyik legolvasottabb napilapja volt a polgári értelmiségnek. Dezsényi Béla és Nemes György könyvében a *Világról* ezt olvashatjuk:

»(A polgári radikálizmus) igazán jellegzetes sajtóorgánuma azonban a *Világ*... A *Világ* kezdetől fogva igen nagy népszerűsége tett szert a városi polgárság körében. Példányszáma nem emelkedett nagyon magasra, általában a húszezer körül járt, de hatása annál messzebb terjedt. Szerkesztői és munkatársai képzett, nagytudású írók és hírlapírók voltak, és cikkeit is az alaposság jellemezte. Komolyságát emelte tervszerű szerkesztési módja.«¹¹

A *Pesti Futár* véleménye természetesen nem befolyásolhatta a *Nyugat* körüli vitákat; ízetlen közbeszólásai azonban kellemetlenül érintették a vitában résztvevőket — mindkét oldalon egyaránt. Kaffka az effajta kellemetlenségektől óvja Hatvanyt a III. számú levélben.

⁶ OSzK Kézirattár, Levelestár.

⁷ *Világ*, 1911. dec. 30.

⁸ *Pesti Futár*, 1912. jan. 8.

⁹ Nem lehet tudni, mire gondol a cikkíró.

¹⁰ Célzás Adynak a *Világba* írt cikkére. 1911. dec. 30.

¹¹ *Pesti Futár*, 1912. jan. 22.

¹² Dezsényi—Nemes: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. Művelt Nép, 235. l.

Az 1912. július 1-i számtól kezdve a *Nyugat* címlapja megváltozik; főszerkesztő Ignótus, szerkesztők Ady Endre és Fenyő Miksa, fõmunkatársak: Ambrus Zoltán, Babits Mihály, Halász Imre, Móricz Zsigmond, Osvát Ernõ, Schöpfung Aladár. Errõl a formai konszolidációról, pontosabban: Adynak szerkesztõvé válásáról beszél a IV. számú levél. Ezen a levélen kívül Adynak Hatványhoz írott levele is adalékot szolgáltat ehhez a változáshoz. Kaffkával egyidõben Ady így ír Hatváynak:

„... Kivel, miért dacoljak én már? Osvátékkal? Úgy látom. Két napja sincs, hogy Pesten vagyok: téboly. Otthon érkeztek a hívó táviratok Fenyõtõl. Nem jöhettem, de minék is siettem volna? Tudtam, hogy velem is nélkülém fognak dönteni. Döntöttek: átveszik a Nyugatot, viszik az általunk könnyedén, de jól megjósolt csúfságos bukás felé. Holnap majd többet, pozitívebbeket írhatok neked. Eddig röviden ez történt. Fenyõnek, Osvátnak könyörtelen tömör móddal elmondtam, szemükbe vágva minden elmondandót. Most azután halasztást kértek az átvételre, pár napot. Ignótus került... Követelésekre holnap beszélgetni fogunk, Pap Dáviddal tárgyaltam. Kért, tegyek meg mindent a siserehad elûzésére. (Képzeld, Osvát azt hirdeti, hogy engem anyagi érdekek vezetnek ellenük.)¹² Tehát haza kell jönnöd. Én minden erõmet fölajánlom, de nemcsak ezt. Gyilkos harcban gyilkoló embereket. Az ügyünk szép: érdemes makulátlan leventéknek lennünk.¹³

A nagy zürzavarban Ady a *Nyugat* jövõjét — mikor a folyóirat várható bukásáról beszél — túlságosan is sötétnek látta. Ez a vélemény egyúttal a vita elmérgesedésére is utal: a kezdetben elvi jellegû harcok személyes hadakozássá fajultak és a szerkesztés elvi kérdéseinek vitája helyett a lap létét érintõ anyagi ügyek kerültek elõtérbe — amint az a III. számú levélbõl is kiderül.

Ady azonban mégis megegyezik és 1912. június 7-én ezt a táviratot küldi Hatváynak: »Ignótusékkal félig-meddig kénytelen voltam megegyezni. Részletekrõl levélben.«¹⁴

Az V. számú levél arról tájékoztat, hogy milyen volt Schöpfung Aladár állásfoglalása ebben a hosszúra nyúlt vitában.

I

[1911. augusztus vége]

Kedves Hatvány!

Tegnap kaptam az ide mellékelt levelet az Auróra szerkesztõjétõl. Nagy zavarba hozott, — mert maga, méltóságos uram, megint csak elutazott. Merjek-e döntõt mondani, mikor nem tudhatom, — nem pihennek-e már egymás õlõ karjai közt némely volt ellenfelek azóta. Nem kicsinlené-e továbbá maga az Aurórát (Kabos is írna bele, Bölöni, Relle, én, némely megfogható Nyugatbeliek, stb.) — s általában nincs-e máris úgy az egészszel, mint Zauberehring és nem vágya-e szabadulni a felidézett kis kavargástól? Én kellõ józálással nem gondolnám ártalmasnak a dolgot; persze a cikkeket elõbb átnézném és csakis legalább — néhány illendõ ember társágában mennék bele. Mi a véleménye? Hiába, — a maga hû embereinek nincs jobb helyük a megszólalásra. Ha akarná — és komolyan, — hogy mindazok a cikkek a Nyugatban jöjjenek, — persze ez volna a legszebb. De ilyesmit én nem merek hirdetni, mert nem tudom. Írjon, kérem, — (nézze már nincs olyan meleg) — pár rövid sorban sietve valami tájékoztatást errõl. Igen szíves üdvözléssel

Márvány-u. 29.

Kaffka Margit.

II

[1911. szeptember eleje]

Kérem, Hatvány, az Auróra már megnyerte az ankétra Füst, Bán¹⁵, Karinthy nyugatosokat. Ezek az ellenkezõ értelemben fognak várhatólag nyilatkozni; de az nem baj, sõt kell, én akartam irodalompolitikából. Ellenünkben kb. 12 emberre gondoltunk. Csak sikerüljön, csak el ne fogja õket az esztétikai meghatottság! A keféket vasárnap Cserna elhozza nekem, — Maga okvetlen megkapja kefében az összes cikkeket. Mit szólna Szász Zoltánhoz?

A fõ pedig, hogy Adynak, Lengyelnek és Bírónak *maga* is írjon komolyan. Cserna is ír! Most mutassák meg, mit tudnak. És Sándor bát¹⁶ *mindenek felett* kör-

¹² Lásd Bölöni könyvében is. *i. m.* 265. l.

¹³ Hatvány, *i. m.* 173—4. l.

¹⁴ *U. o.* 174. l.

¹⁵ Bán Ferenc.

¹⁶ Bródy Sándor.

nyékezze meg. Jövő héten Málinál¹⁷ vagyok! Szept. 15-i számban nem volna ez késő a szezonra tekintettel.

És Magának *okvetlen* nyilatkoznia kell még velünk. Szívesen üdvözli és köszönti nővére az eszmében

Kafka Margit.

III

[1912. tavasza]

Kedves Hatvany Laci!

Az iskolában, óráközben, kegyetlen összefáradva firkálom magának ezt a diplomáciai iratot. Ne ütközzék meg stílári hibákon. —

Elolvastam a levelét és megértettem a megértendőket. Nézze, — itt mindjárt bármit aláírástól volna — mondjuk 4—5 hűszévesssel, akikből az én — e télen ugyancsak megfogyatkozott — ifjú baráti gárdám áll. De Turchányiak, Nagy Lajosok, Újhelyiek stb. ugye, majd csak 10 év múlva lesznek abban az életkorban, hogy nevük számottegyen, stb. Mit jelentenek ők *maguk*, ugye — komikumot. Pedig *ettől* mindennél jobban óvakodnunk kell.

Kik hát a többiek? Bíróval, Móriczsal lássa, mire lehet így menni, az utóbbinak a leveléből sokat és nem igen rokonszenves dolgokat értettem ki. Schöpfung számbavehető, kitűnő és elfogulatlan ember (utálja a zöld-rendszert és újonc-regimet), de a Nyugattal szemben is nehéz a helyzete, mert hivatalnok a Franklinnak, Babits magában se nem menne, se nem akarna, Adyval én nem érintkeztem. Magyarán — gyáva és összekötözött banda ez így, szegények. Magát alig ismerik, — de főleg nem *udják* a dolgokat, hamisan vagy sehogy sincsenek tájékozva s óvakodnának a zavarosban kitenni magukat. Visszahúzódnak, várnak.¹⁸

Most hallgasson ide. Tegnap, vasárnap délután betért hozzám Fenyő, megmutatni, hogy megszépült az utazásban. Félóraig egyedül voltunk, — én kezdtem pedezni vele a dolgokat. Ő, — nem tudom jóhiszeműen-e, de azt hiszem, — azon a hiten van, hogy Maga árthat ugyan a Nyugatnak mindaddig, míg Magánál vannak a részvények; nemcsak most, de mindig, — de *most* (május 2-ig) nem végzetesen, nem bukásra vagy továbbélésre határozón. Három évig¹⁹ pedig, míg a szerződések lejárnak, — úgymond — sok minden történhet. Ő azonban ezt éppenséggel nem titkolja, — szeretné, ha Maga visszabékülne és visszatérne. Mindenesetre öröm volna ez sok embernek.

Akkor én lassacskán beadogattam a Maga feltételeit. Az az impresszióm, hogy nagyon jól meg lehetne csinálni és — köz-örömré. Röviden — körülbelül a következőkép. Osváth *menne* bizonyos anyagi kielégítéssel, a szerződésre tekintettel. Ebben alkudni lehet, — végre a Nyugat mindenfelére dőlő sorsa mindenhogy kerülne Magának annyiba. Menne, menne! — Maga jönne a helyére *felelős* szerkesztőnek, a másik kettő úgy maradna. »Ignotusnak beleszólást, — én így sem igen szólok soha bele« — így Fenyő. Osváthot külszínre tekintettel meg kellene említeni néhányad magával a főmunkatársak közt. Ezzel szemben *nagyon meleg* bizalomsvázást és kérést lehetne az összes írókkal aláírtni.

És akkor Maga itt volna, itt volna, — és teljes hatalommal. Az írók, felszabadulva a kétség és bizonytalanság nyomásától, egész készséggel lennének mellette. Így is sok a rokonszenv lappangón, — bár Maga, tisztelt uram, még az ujját se mozgatta meg érte. Ignotusnak úgy sem volt eddig sem sok befolyása, — Maga ismeri ezt a kedves, okos — gyenge, tusakodó, aggályoskodó embert. Mindenki boldog lenne, hogy végre harmónia van és három hét alatt felednék Osváthot, ha az »éhező család« érzékeny szólama nem zavarná őket ebben. És Maga megpróbálhatná, mit lehet csinálni

¹⁷ Lesznai Anna.

¹⁸ A Hatvany—Osváth párbaj után Hatvanyék kétféle megoldási mód lehetőségét latolgatták. Az egyik: a *Nyugat* munkatársainak egy részével olyan nyilatkozat aláíratását tervezték, mely azt követelte volna, hogy Hatvany térjen vissza a *Nyugathoz*, szerkesztőként. A másik: Hatvanyék új lap alapítását is tervezték; Kafka ezt a megoldást választotta volna szívesebben. Hatvany azonban húzódozott ettől; nemcsak azért, mert megelégedte a sok hercehurcát, hanem azért is, mert az új lap csak akkor lehetett volna életképes, ha munkatársi gárdáját a *Nyugat* legjobb erőiből toborozhatta volna. Ez viszont sok nehézséggel járt volna. Kafka levelének ez a része ezekre a tervekre vonatkozik.

¹⁹ 1915. június 30-ig. A szerződés szövegét lásd: Farkas Lujza: *A Nyugat és a századeleji irodalom fordulója*. 49. l.

a maga egészséges, praktikus rendszerével, — amiben tudja, hogy mennyire egyet-értője vagyok. — Napilapban nagy szóval való hangulatcsinálások ellen *kikötésben*, előre lehetne védekezni, ezt meg is mondtam. Fenyő romantikázott kicsit, hogy »hátha formailag kibékülnének a látszat kedvéért« — azt mondtam ez sohasem történhetne meg, — és le is tett erről.

Nézze Laci, — én nem tudom, hogy most, ebben fedik-e egymást a személyes hajlandóságaink (mert minden úgy személyes, ugye) — de én a maga számára jobb és ideálisabb szerkesztőséget nem kívánhatnék, mint ez: Maga, Fenyő, Igotus. Elsősorban Maga, akivel őszintén és érdek nélkül rokonszenvezem; — és nagyon szeretem az olyan jóhiszeműséget, amelyről használat előtt kicsit radírozni kell a cinizmust — mást, mert ami belül van, nincs mindenki számára. Én nem tudnék magánánk nem a legnagyobb szimpátiával írni *erről* a lehető alakulásról. Nem tudom akarja-e maga valakinek a skalpját, vagy kadáverét, — én nem; csak nagy, minél nagyobb távolságot minden dologtól, amiben én benne vagyok, s ahol feszélyezhet. Mondja, akar maga megint újságcikket, *Pesti Futárt*, marakodást, párbajt, s egyéb ilyes ízléstelenséget? Ha rajtam múlna, küldeném békével, — csak minél messzibbre.

Maga itt, ha benn van a szerkesztői állásban, egy kicsit belefeküszik, azt tehet szegény fejünkkel, amit akar. Ha Móríczt jobb szerződések kecsegtetik, hát elmegy — bár esetleg visszacsallhat. Magának minden eszköze megvan az ilyen dolgokhoz. És én igen nagyon szeretném. De *Maga* és nem más; így nyilvánul a közvélemény is, *kifejeztem* a fiatalok közt is; bár Birót személyében kedvelik. De hivatalosan és névszerint *Maga*. (Nem gondolt *Maga Schöpflinre*, mint kéziratolvasóra? Ezt csak úgy e percben gondoltam ki.)

Kafka Margit.

IV

[1912. július]

Kedves Laci!

Most pedig hadd pletykázzok a *Nyugat* felől. Azt tudja ugye, — hogy a távozása után azok ott nekigyürköztek, hogy megdölgözzák Adyt. Ez a pompás nőstény eleinte ránta a sörényét, hiszteriáskodott, dühöngött; a legszemszedettebb gorombaságokat mondogatva oda. »Némán tűrni, — ez volt ott a jelszó — még primadonnánk kiprűszköli magát. Mert ha *most* bajt csinál, nyilatkozik, röpiratoz, baj lehet belőle! Csak addig tartssuk csendben, míg Igotus beszél bizonyos pénzes barátaival!« Ismeri az alamiznakérő templomi csengős perselyt? Nos, némán és sápadtan hallgatták végig a Bandi gorombaságait; — néha könnyeztek; — néha felálltak és elmentek, — de másnap újra könnyek közt fogadkoztak; »Úgy lesz, ahogy akarod, minden megváltozik, O.[svát] *nem* szerkeszt, nem, nem; te elolvashatsz minden kéziratot — stb., stb.« Végre is befogták addig a szemét, — (ezzel úgy lehet banni; jól ismertékl). Eleinte próbált okoskodni. Nem is említve, hogy engem főmunkatársul szóba hozott, — (ezt rögtön lefújták), de felszólított, hogy az első, új, reprezentatív számba írjak novellát. Erre Fenyő kijelentette, hogy ezt *nem enged*. Ők nem *reprezentálnak* semmit; nem akarnak tudni változásról stb. Különben is, — már kértek *Birótól* novellát, ám Biró az utolsó percben visszavonta az ígéretet s így, mert most már hozzám »nem mertek« jönni, sürgönyöztek *Herbertnek*²⁰ drámarészletét s előrántották Laczkót.²¹ Mondanom sem kell, hogy az első szám *ép olyan*, mint az eddigiék. (Nekem egy elkészett aktuális versem *átvették* bele a *Világ-tól*²².) — A helyzet is ugyanaz. A Bristolban nem hall mást az ember: »Nem látad Osvátot, — nem jön ma ide? — Én már beküldtem hozzá... stb.« — Ha a szerkesztőségbe telefonál az ember, a volt szerkesztő hangja felel, a nyomdában ő tördel, stb. — Az egész komédia csak az Ady elbolondítására volt jó s hogy O.[svát] pénzt kaphasson. Adyt rávették, hogy az Osvátot bucsuztató és magasztaló cikket ő írja meg és... vállalta. De szerencsére a *Nő* megakadályozta ebben. A *Nő* most benn várja a kocsiiban, ha 3 percre felszalad hozzám »örök barátság« címén elmondani, mennyire ideges, milyen szerelmes, milyen zavart stb. Szóval, — szerkesztés!!! Mégis az a bölcs dolog, lássa, ha az ember az ottománt lehetőleg közel húzza az íróasztalához; pont *mellé*, — hogy a szoknya el ne zavarja messzire. — (Ber-

²⁰ Balázs Béla. Az említett *Nyugat*-számban közölt drámájának címe: *Az utolsó nap*. *Nyugat*, 1912. júl. 1.

²¹ Laczkó Géza *Perrinet Papaille* címmel közölt novellát u. o.

²² *Hajnali ritmusok* (Május 23).

linbe például!) A második számban jön Füstnek egy ódája: »Osvát Ernőhöz²³ címen. Mit mondjak még? Ady most már kezes bárány. Egy Térey, vagy mi nevű *új felfedezettnek* nem győzi *dicsérni* a verseit.²⁴ — Itt már csak egy történhet. Hogy Maga hazajövén, szintúgy közéjük álljon, mindent belátva, visszavonva és helyeselve. Ezt egész komolyan várom is; el vagyok készülve rá. De addig is szeretném tudni, mi van magával? Mi lesz a darabbal? Készül a másik? Menyus²⁵ volt nálam, — most kettőt ír; hallatlan előlegeket kapott külföldről. Maguknak jó a drámával. Nekem, szegénynek, minden dűheim ellenére is meg kell írnom nekik (a Nyugatnak) a regényt.²⁶ Négy száz korona előleget adnak most és én a nyárra nem kaptam fizetést. — Ezeröttszáz koronát adnak úgy, hogy a Hatvány-Athenaeum-nyomda adja könyvalakban; ez és az majd nekik fizet. Kérem, ne adjanak majd nekik sokat! —

Nem jön haza a nyáron? Mit csinál? Egy hétre Málínkhoz megyek, tán augusztusban. Egyszer írjon. Írja meg, mit tart maga az Ignótus-Ady *Nyugatjáról*? Én borzasztón utálok mindent, — ez az utolsó igazán csúf komédia volt; s a regényt még *szándékosan rosszul* se írhatom, mert hisz az enyim. Isten vele! Jobb időket a szegény hazának!

Kafka Margit.

V

[1912.]²⁷

Ma beszéltem Schöpflinnel. Azt mondta: ő mindent aláír, amit Fenyő hoz neki. — Egyébként a legnagyobb rokonszenvvel nyilatkozott a Maga személye és legkivált irodalmi álláspontja felől. Azt mondta, hogy O[svát]-hoz eddig is baráti kötelék tartotta csupán, de nem osztotta nézeteit. Nagyon sokan vannak így vele. Ő tud a népekkel bánni.

Ha én cárnő volnék, nyakazás helyett mindig a Szibériába internálást választanám. Ezzel elég volna téve az országnak, és elég volna téve nekem is, — ha cárnő volnék.

Ha *máskép* gondolja, *én* egy szóval sem fogom gáncsolni, sem meg nem akadályoznám, ha rajtam mulna sem. De *nekem* annyi elég.

És, — ami a fő, — úgy érzem, hogy egyelőre nincs is mód *többre*. De ezt önmagának sem szabad, hogy bevallja az ember.

²³ Az említett számban Füst Milánnak nincsen verse.

²⁴ Ady sem ezelőtt, sem ezután nem írt Térey Sándorról a *Nyugatban*.

²⁵ Lengyel Menyhért.

²⁶ A *Mária évei* című regényéről van szó.

²⁷ Kitépelt noteszlapon megszólítás és aláírás nélkül.

Megjegyzés: A közölt leveleket a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi.

KLANICZAY TIBOR: ZRINYI MIKLÓS

Bp. 1954, Akadémiai Kiadó, 548 l.

I

Amikor Kazinczy Ferenc 1817-ben második kiadásban tette közzé a *Szigeti veszedelmet*, s harmadszor nyomtatta le az *Ajium* szövegét, Zrínyi Miklós költői munkássága irodalmunk megújulásának egyik mozgatójává lett, s hamarosan a magyar irodalomtudományi kutatásnak is kedvelt területévé vált. E százados kutatómunka eredményeit Széchy Károly hatalmas terjedelmű ötkötetes monográfiája foglalta össze 1896 és 1902 között. Felesleges annak bizonyítása, hogy az azóta eltelt félszázad e művet avulttá tette, s ma már értékes részleteredményei ellenére sem használható szintézisként. A modern szemléletű Zrínyi-monográfia megalkotása elodázhatatlan feladatként állott irodalomtudományunk előtt, annak ellenére, hogy a Zrínyi Miklósról és korára vonatkozó rengeteg feltárt dokumentumon kívül nagyszámú ezideig hozzáférhetetlen adatról van tudomásunk. Ismeretes, hogy Zrínyinek 1645-ben, a zsoldba szegődés ügyében, Velence számára tett ajánlata maig kiadatlanul hever a hajdani adriai köztársaság állami levéltárában; ismeretlen Zrínyi-levelek minduntalan bukkannak fel hazai gyűjteményeinkben, a külföldi kutatás pedig még egészen meglepő eredményeket hozhat. Klaniczay Tibor Zrínyikönyve mindezek ellenére a szó szoros értelmében hiányt pótol, s marxista irodalomtudományunk egyik újabb és igen jelentős eredményének számít. Az innen-onnan még előkerülő adatok az összkép helyességén nem sokat fognak változtatni, és pályája értékelését lényegesen nem befolyásolják.

Klaniczay Tibor művének első nagy értéke éppen abban áll, hogy a Zrínyipálya egészét, összefüggéseit sohasem téveszti szem elől, és Széchy közel másfélszer lapjával szemben, ennek egy-harmadára szorított terjedelemben is, lényegesen gazdagabb és plasztikusabb képet tud rajzolni a XVII. század költő-óriásáról. Nyilvánvaló persze az is, hogy ebben a tényben a dialektikus

módszer fölénye igazolódik a pozitivisták kutatás adat-fetiszáló töredezettségével szemben. Klaniczay könyve filológiai értelemben nemcsak összefoglalás az eddigi kutatásoknak, hanem azoknak nem egy ponton lényeges továbbfejlesztése. Az életrajz vonalán gyakorta megelégszik takarékos utalásokkal és összefoglalásokkal, s ugyanígy jár el nem egyszer az eszmei és esztétikai elemzések során is, de annál inkább törekszik arra, hogy Zrínyi szellemi fejlődését magukból a művekből mutassa meg.

Az új Zrínyi-monográfia egyik vezető gondolata a nagy költő és hadvezér politikai tudatosodásának folytonos fejlődése: hogyan lett a Habsburg- király gyámfiából az önálló nemzeti királyság elméletfrója, hogyan jut el a központosított állam teóriájától a Habsburg-birodalommal való végleges szakítás gondolatáig, sőt a nemzeti felszabadulás konspiratív előkészítéséig, ezt az utat rajzolja meg Klaniczay Tibor. A rajzolt kép meggyőző, legfeljebb arról lehet vitázni itt-ott, hogy Zrínyi politikai tudatosodása elérte-e már azt a fokot, amelyet a szerző az adott korszakban neki tulajdonít. Így például el lehet gondolkozni azon, hogy a *Szigeti veszedelem*-nek valóban tükröznie kell-e »az új politikai rendszernek, a feudális állam fejlettebb, a feudális anarchiával szemben haladóbb formájának, az abszolút monarchiának az igényét is.« (139. l.). Az kétségtelen, hogy Szigetvár a rend, a szervezettség, az összefogás mintája, s erre művészi szempontból is multhatlanul szükség van, mint a folyamatosan zúlló török sereg kontrasztjára, de az még nem bizonyos, hogy Zrínyi már 1646-ban eljutott a központosított monarchia szükségesség voltának felismeréséhez. A szerző természetesen nem egyszerűsíti le a kérdést, s nagyon helyesen jegyzi meg, hogy »a hangsúly nem a tételes megfogalmazásokon, hanem az események, a történeti folyamatok művészi ábrázolásán van« (u. ott), de az a példa — Petráf basának egységre intő szavai a VIII. énekből —, amelyet itt főérként

felhoz, nem mond többet, mint a sallustiusi »concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur«. Ez pedig az antiktól örökölt humanista toposz, s ha jól megfigyeljük, Petráf gondolataiban szöszérint Sallustius kifejezései csendülnek vissza (»Kis dolgokat egység nagyra neveli... De nagy s erőseket az földre leverli.« VIII. 65), nem, vagy keveset bizonyítanak hát amellett, hogy itt a humanisták által követelt centralizáció eszméjének művészi tükrözéséről van szó. Az egység emlegetése, mint mondtuk, lehet moralizáló közhely is. — Egy másik példa. A szerző Zrínyi utolsó hónapjainak politikai terveit így foglalja össze: »Vég-eredményben megállapíthatjuk, hogy Zrínyi a vasvári béke után a Habsburg-ellenes magyarországi erők megszervezésére, Erdély-lyel és a szomszéd népekkel való összefogásra, külföldi — elsősorban francia — segítség biztosítására, a népből toborzott hadsereg felállítására, a Habsburgoktól való elszakadásra, a török által megszállt területek felszabadítására, XIV. Lajos, vagy saját maga királlyá választására, de mindenképpen saját vezetése alatt az önálló, egységes Magyarország megteremtésére törekedett.« (521. l.) Azt hiszem, hogy a Zrínyi utolsó hónapjaira vonatkozó és rendelkezésünkre álló szűkszavú adatok nem igazolják mindenben ezeket az éles következtetéseket. Távorról sem akarjuk kétségbe vonni, hogy Zrínyi Miklós eljutott a Habsburgoktól való elszakadás gondolatához; erre mutat az is, hogy tervezetéseinek örököse, Zrínyi Péter, a Wesselényi-összeesküvés kirobbanásakor, I. Rákóczi Ferenchez hasonlóan, megkísérelte a fegyveres felkelést. Mindemellett valószínű, hogy a Klaniczay Tibor végkövetkeztetésében felvázolt politikai terv minden eleme még csírájában sem volt együtt Zrínyi gondolatvilágában. Vegyük csak egyedül a román fejedelemségekkel való összefogás lehetőségét. Forrásunk itt Gremonville 1664. nov. 6-i jelentése XIV. Lajoshoz. A követ Bethlen Miklósról hivatkozva helyezi kilátásba a magyarok, erdélyiek és a két román vajdaság Habsburg-ellenes szövetezésének megkísérlését. A terv magán viseli a XVII. században annyira megszokott »légüres térben való diplomatisálás« minden ismervét (V. ö. Szekfi Gyula: Bethlen Gábor, Bp. 1929. 19. l.). Az egész valószínűleg a fiatal Bethlen ötlete, amelyet a francia követ dagaszt nagyra ura számára. A machiavellista és realpolitikuss Zrínyi agyában ily kevés alappal bíró elgondolások aligha teremtek meg. Neki nem igen lehettek kétségei Apafi Mihály Erdélyének és a két román fejedelemségnek katonai értéke felől; a Sztambul torkában fekvő vajdaságok Habsburg-ellenes megmozdulása egyébként is csak a török engedélyével lett volna lehet-

séges, ez pedig Zrínyi törökellenes koncepciójával áll szöges ellentétben. Felsorolt észrevételeink ellenére is újólag hangsúlyozzuk, hogy a szerző által megrajzolt politikai fejlődés vonalat helyesnek tartjuk, legfeljebb a fejlődés útjében lassabb: a centralizált monarchia megteremtésének eszméje talán csak 1653 tájára tisztázódik Zrínyi gondolataiban, utolsó tervei viszont bizonyára chaotikusabb állapotban voltak halála pillanatában, mint a szerző feltételezi.

Zrínyi Miklós politikai eszméinek tudatosodásához döntő mértékben járult hozzá az 1653-tól 1659-ig tartó horvátországi parasztlázadás. Ennek teljes feltárása és pontos megvilágítása a monográfia egyik legnagyobb érdeme, hiszen az eddigi kutatás e téren hallgatott, vagy egyenesen torzított, mint Széchy Károly is, holott a parasztlázadás tanulságainak levonása nélkül Zrínyi a *Mátyás király* vagy az *Ájtum* eszmei mondani-valóját nem tudta volna kialakítani. »Zrínyi, amikor a földesurak és a jobbágyok osztályharca kiéleződött, korábbi magatartásához maradt hű, eddig is tapasztalt jobbágyvédő álláspontját nem hajtotta el, mint valami álarcot. Csakhogy korábbi jobbágyvédő magatartását nem lehetett a felkelés esetében változatlanul fenntartani. Ha Zrínyi nem akarta megtagadni korábbi elveit, akkor előre kellett lépnie: a földesúrral kellett szembefordulnia, el kellett ismernie a parasztok követeléseinek igazságos voltát. Zrínyi nagyságának egyik legszebb bizonyítéka, hogy meg tudta tenni ezt a lépést, hogy becsületével ellenkező dolgoknak nyilvánította a parasztok elleni hadakozást.« (361. l.) Ennek a szép összefoglalásnak minden szavával egyetérthetünk, s a legsecskélyebb mértékben sem aggaszt bennünket, hogy következtetései az Erdődy-párti *Relation* alapulnak: az ellenfél itt kétségtelenül igazat mondott, midőn Zrínyi szavait idézte (hogy t. i. »nem esnék becsületire a pórokra való hadakozás«), s nem is tudta, hogy szándéka ellenére mekkora dicséretet mondott a bán jelleméről.

2

Utaltunk már arra, hogy Klaniczay Tibor könyve a költő eszmei-politikai tudatosodásának folyamatát műveiben kíséri figyelemmel, s ezen a téren nyújtja a legszebb eredményeket. Szűkreszabott helyünk nem engedi meg az elmélyedést, de a *Szigeti veszedelem* és a legnagyobb próza művek esetében legyen szabad összefoglalnunk az új Zrínyi-monográfia műelemzéseivel kapcsolatos észrevételeinket.

A *Szigeti veszedelem* elemzése közel 160 lapot kap, s kétségtelenül a leggazdagabb és legtartalmasabb, amelyet eddig irodalmunk

legnagyobb eposzáról adtak. Részletesen megvizsgálja a hősköltemény genezisének problémáit, kimutatja elődeit a magyar költészetben, igazolja azt a többször hangoztatott, de soha rendszeresen nem bizonyított tételt, hogy a *Szigeti veszedelem* műfaji előzményét a históriás énekeknek kell keresnünk; összegyűjti a históriás énekek eposzi felhasználásra alkalmas eszmei és formai elemeit (csodás mozzanatok, szerencse-képzet, égi jutalom, a török csapás protestáns-vallásos magyarázata, az egység dícsérete). A nagy eposz genezisében lényeges szerepet játszik Balassi Bálintnak a végvári életéről adott művészi ábrázolása, a Rimay-féle *Epicédion*, sőt a széphistória is (Delimán és Kumilla). Az eszmei mondanivaló törzse, az országot pusztító ellenség kikerekének isten büntetésével való magyarázata, a reformátori tanítás átvétele, s így közvetlenül ez is magyar hagyományban gyökerezik, de nincs semilyen felekezeti-polémikus éle vagy teológiai-dogmatikai jellege (Mégváltás-eszme vagy »helyettes elégtétel«). Rámutat az elemzés arra, hogy e nemzeti köztudattá vált protestáns tanítást Magyar István közvetítette Zrínyihez, mégpedig határozottan a török kiűzésének kérdésével kapcsolva össze. Magyar hatásának pontos felismerése igen szép részlete a tanulmányban. A reformátori tanítással kapcsolatban viszont legyen szabad felhívnom a szerző figyelmét arra, hogy Károlyi Gáspár *Két könyv* című művének jó, modern elemzése van Kathoná Gézától (Debrecen, 1943, *Theológiai Tanulmányok* 75. sz.), amely kimutatja a török kérdés magyar szemléletének witembergi, luther-melanchtoni gyökereit. Kathona Géza eredményeinek a Zrínyi-kutatás számára való értékesítése azért is hasznos lenne, mert még világosabbá tenné a Zrínyi-koncepció politikus voltát: a reformátorok (Farkas András, Batizi András, Benczédi Székely István, Károlyi Gáspár) ugyanis a török kérdést apokalyptikus váradalmak szemszögéből nézték, mindenek Zrínyinél nyoma sincs.

A külföldi eposzok hatásának taglalásában az elemzés Arany János csapásán járhat, emellett azonban nem egy sikerült bizonyítékkal igazolja azt a tételt, hogy Zrínyi egyetlen nagy külföldi eposszal sincs a szolgálai függés viszonyában. A történeti adatok gondos összevetésével viszont azt mutatja ki, hogy az 1566-os szigeti ostrom önmagában egyáltalán nem volt eposzi tárgy, hőse messze maradt az eposzi hősök jellembeli kiválósága mögött, mégis a szigeti téma alakult százados fejlődés során az egyetlen lehetséges eposzi témává. Döntő módon hozzájárult ehhez az a nagyszámú irodalmi feldolgozás, amely már Zrínyi előtt részben népies, részben humanista szellemben folyton nagyította az ostrom

jelentőségét. A történeti forrásoknak és a néphagyomány szerepének gondos vizsgálata fejezi be a *Szigeti veszedelem* genezisének taglalását. Kissé részletesebben időzünk e kérdés vizsgálatánál, mert az eposznak a magyar előzményekhez kapcsolását, a mintákhoz és forrásokhoz való viszonyának gazdaságos és mégis teljes tisztázását a monográfia igen sikerült részének tartjuk.

Magának az alapkoncepciónak és a cselekménynek az elemzése azon a vitathatatlanul helyes felismerésen alapszik, hogy a *Szigeti veszedelem* csak akkor válik eposzá, ha a magyarság győz, és ezt a költő — a végső bukás ellenére is — művészi hitelessé tudja tenni: be kell tehát mutatnia, miképpen lesz a félvilág meghódítására alkalmas többszázézes török hadsereg szétzúllott, vert hordává, amely megmaradásának egyetlen biztosítékát a vár alól való elvonulásban látja. Klaniczay Tibor gondolatmenete e tekintetben annyira meggyőző, hogy fenntartás nélkül elfogadhatjuk. Valóban igaz, hogy »Zrínyi nemzeti programja, a török kiűzésének és az ország felszabadításának gondolata nagy meggyőző erővel és művészi hitelességgel érvényesül a *Szigeti veszedelem*ben.« (136. l.) Egyet kell értenünk a szerzővel abban is, hogy minden nagy remekműnek saját kora társadalmi problémáit is kell tükröznie. Nagyon jó az a megfigyelés, hogy a *Szigeti veszedelem* történeti hűséggel mutatja ugyan be a XVI. század végvári életét, költője mégis saját korának, a harmincéves háború időszakának korszerű katonai elvei szerint gondolkozik, s hőseiben századának tudós hadvezérék állítja élénk. Egy dologban nem vagyunk bizonyosak — s erre fentebb is utaltunk —, hogy ez az eposzi koncepció már szinte a tudatosság fokáig emelve hordozná az abszolút monarchia igényét. Az nyilván nem tagadható, hogy Zrínyi olvasta Machiavellit, osztozott a Mátyás-hagyomány iránti nemzeti rajongásban, ismerte Zsámboki, Forgách, Istvánffy centralisztikus eszméket hirdető műveit, de ahhoz, hogy mindez művészileg tükröződjék a *Szigeti veszedelem*-ben, a 26 éves fiatalemberénél nagyobb politikai látókör és tapasztalat lett volna szükséges. Nem akarjuk kétségbevonni, hogy Zrínyi tapogatózott ilyen irányban, de éppen a Habsburg-kérdésben elfoglalt bizonytalan álláspontja mutatja, hogy a központosított nemzeti állam igénye még nem merülhetett fel benne világos tudatossággal. Mond illyet a szerző is: »Zrínyi mindezt még nem látta a politikai tudatosságával, művészi látásával azonban fel tudta fogni a magyar társadalom belső ellentmondásait...« (150. l.), de bennünket éppen a politikai tudatosság és a művészi látás ilyen szétválasztása nyugtalanít. Nem érez-

zük egészen meggyőzőnek azt, hogy Zrínyi képes lett volna a centralizációs tendenciák olyan kettéválasztására, hogy az erkölcsös vonásokat a népi etika szellemében megalkotott hőseire ruházza, a korszerű, de erkölcsstelen elveket pedig a török szájába adja, vagy a keleti despotabirodalom rajzába dolgozza bele. Erre az ellenvetésre persze nyugodtan azt lehet felelni, hogy az említett kettős ábrázolásmód minden kétséget kizárólag ott található a *Szigeti veszedelemben*: a török alakok valóban politikusabbak, realistább gondolkozásúak, mint a naív-heroiikus szigeti vitézek. Mi csak egyelőre azt kérdezzük, hogy ez a művészi ábrázolásmód feltétlenül a centralizáció problémájával van-e összefüggésben. A kérdés fontossága további vizsgálódást igényel.

Egy-két rövid megjegyzést a vallás és a csodás elem felhasználásának kérdéséhez. A szerző hajlik a felé az álláspont felé, hogy Zrínyi csodás eleme nagy művészi ügyességgel és eklektikus eljárással keresztény, mitológikus és népi elemekből összeállított gépezet, s nem találja meg benne »valamiféle következetes keresztény egyházi gondolat érvényesülését« (155. l.). Kissé alább a csodás elemek szinkretizmusáról beszél, valamivel előbb pedig (151. l.) arról szól, hogy a *Szigeti veszedelemben* Zrínyi harcos antiklerikalizmusának és a deizmus felé előremutató szabadgondolkodásának csírái is megjelennek már. Az antiklerikalizmus szó kétségtelenül fedi Zrínyi álláspontját, bizonyára már 1646-ban is, deizmusról és szabadgondolkodásról azonban — úgy vélem — Zrínyi életpályája végén sem beszélhetünk. Közismert, hogy a deizmus, Marx szellemes meghatározása szerint, a kényelmes materialisták és ateisták felfogása, ez pedig Zrínyi nem volt. Ami másfelől a keresztény és mitológiai elemek szinkretizmusát illeti, fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy ez a felfogás egyáltalán nem ellenkezik a katolikus dogmával. Azok a klerikális kutatók, akik az antik csodás elem jelenléte miatt siránkoztak, nem ismerték saját egyházuk hiterendszerét. A katolikus tan a pogány isteneket nem küszöbölte ki, hanem pokoli démonokká degradálta őket, így a költő is nyugodtan idézhette fel az alvilágból Alektót, Tisiphonét, a Furiákat vagy Briareust, ezeknek őrdögi valóságvoltáról minden kortársa meg volt győződve. Az antik és keresztény példák párhuzamos idézése pedig Zrínyi idejében közel másfélvezredes állandó költői gyakorlat, s a katolikus jellegű középkori költészetben számtalan példája van. Legyen itt elég csak Dante eljárását idéznünk: *Inferno*-jában ott nyüzsgő szinte az egész antik mitológia személyzete, a *Purgatorio*-ban pedig a vezeklő lelkek oktatása mindig párhuzamos antik és keresztény példákkal

történik. (V. ö. minderre E. R. Curtius: Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter, Bern 1948, különösen a 459, 279, 367. lapon). Zrínyi barokk jellegű, de már erősen elvilágiasodó vallásosságában is békésen és természetesen együtt éltek ezek az elemek, átszöve mindenütt naív-népi hiedelmekkel. Nem hiszem, hogy Zrínyi csodás eleme művészi válogatás eredménye lenne. — Itt említem meg, hogy Hercules a XV. ének 37. versszakában nem a »keresztény mennyország őre«, hanem a csillagkép, amelyet a renaissance-kori, de a modern csillagterképeken is mindig nagy bottal, az ismert buzogánnyal ábrázolnak: a kép tehát nem népies. Az persze tökéletesen igaz, hogy az eposz csodás elemének, a látszat ellenére, nincs döntő szerepe e minden ízében politikusi és világi szellemű alkotásban.

A jellemábrázolás és a szerkezet egymásra utaló bemutatása szintén nagyon sikerült része az elemzésnek. Kiemelhető itt az a finom megfigyelés, hogy az eposz méltán csodált szilárd kompozícióján is van néhány vékony repedés. Ilyen, a Habsburg-kérdés tisztázatlansága miatt mindaz, ami a szigeti és a királyi viszonyára tartozik. A szerző kiemeli, hogy még Radivoj gyönyörű bajtársias viselkedése is kompozíciós hibát takar: a katonai fegyelem azt követelné, hogy meneküljön, s hajtsa végre küldetését. Hozzátehetjük ehhez azt, hogy a két vajda a katonai hibát már akkor elköveti, midőn nem igyekezik minél gyorsabban keresztülhatolni az ellenséges táboron, hanem az alvók kaszabolásába kezd.

A nyelv és stílus elemzése során az új Zrínyi-monográfia szerzője csaknem töretlen úton jár; gazdag részleteredményeinek méltatása vagy aprólékos taglalása, sajnos, nem fér egy rövid ismertetés keretébe. Nagyon szép a népies és műköltői stíluslemek elkülönítése, valamint annak a megfigyelése és alapos dokumentálása, hogyan idomul Zrínyinek általában zordon és erővel teljes stílusa a legkülönbözőbb érzelmi árnyalatok, helyzetek festéséhez. A hasonlat- és képanyag eposzi stereotípiája mellett ott van a legnagyobb változatosság is: a költő például közel félszáz változattal tudja kifejezni azt az egyszerű tény, hogy egy-egy vitéz meghal. Klaniczay Tibor részletes stilisztikai összeállításai igen értékes szolgálatot fognak tenni a további nyelvi kutatás számára: a magyar költői műnyelv fejlődésének kérdését akkor látnánk világosan, ha régi magyar irodalmunk minden nagy költőjének stílusáról rendelkezünk ilyenfajta részletes vizsgálatokkal.

A stíluskérdéssel kapcsolatban mindössze két megjegyzésre szorítkozunk. Az első a *vízi óriás*. A kép két helyen (X. 49. és X.

98.) fordul elő, az óriásnak csak a második helyen van »vízi« jelzője; mindkét fordulat a vérben gázoló Zrínyire vonatkozik. Heller Bernát (Éthn. 1919, 37. l.) habozás nélkül népnek minősíti a képet. Feltűnő azonban, hogy a magyar folklóre — legalább tudtommal — nem ismer vízi óriásokat, a Kalevala igen (V. ö. Kandra Kabos: Magyar mythologia, Eger, 1897, 163—172. l.). Gondoltam egy percig a Christophoros-képzetre, de e kérdés legjobb magyar szakértője, Trencsényi-Waldapfel Imre (Christophoros, Mahler-emlékkönyv, Bp. 1937, 319—364. l.) nem tud magyar vonatkozásokról. Így jutottam el ahhoz a gondolathoz, hogy itt Zrínyi egy merész egyéni képalkotásáról van szó, s ennek szemléleti alapja a nagyszabású olasz fontanának, a későrenaissance és a barokk kútszobrainak látványában keresendő. Igaz, hogy Bernini világhírű Triton-kútja csak 1640-ben, a Piazzá Navona folyamistenei pedig csak 1647-ben készültek el, de 1585 óta állt a római Piazzá Mattein a Fontana delle tartarughe, Taddeo Landini mesterműve, a firenzei Signoria-téren pedig 1577-től ott díszlik Bartolomeo Ammanantitól a Fontana di Nettuno a tengeristen kolosszális alakjával. Római útja során láthatott ily ábrázolásokat falképeken is, akár például a Palazzo Farnese-ben Annibale Carracci freskóin. Ha feltevéssünk megállnák helyét, Zrínyi közvetlen olaszországi benyomásainak számát eggyel szaporíthatnók.

A másik megjegyzésünk a Delimán-Kumilla epizódra vonatkozik. A szerző itt (197. l.) Arany János és az eddigi irodalom nyomán tassói reminiscenciát lát. Jómagam éppen az epizód stílusa alapján tartom ezt teljesen kizártnak: ez a tragikus szerelmi légkör a széphistóriáké, az *Eurialus és Lukrécia*-é, nem az »álszent és kéjsóvár olaszé«. Az *Eurialus*-ra egyébként a szerző is utal (73. és 143. l.), azt azonban nem tartom valószínűnek, hogy Aeneas Sylvius novellájának magyar átdolgozója plebejus költő lett volna: a főúri és nagypolgári világ életét annyira belülről tudja ábrázolni, annyira azonosul velük, hogy az a néhány moralizáló mondat, amelyet a szegények erkölcsének dicséretére és tanulságként beszőni jónak lát, a lényegen mit sem változtat. Kétségtelen, hogy ez a széphistória a Kumilla-epizód legkomolyabb előzménye irodalmunkban, de Zrínyi remekelése magasabbrendű, mert minden ízében önálló, szinte azt volna kedvünk mondani, hogy a szerelmi szenvedély rajzának erejét tekintve ez a magyar *Romeo és Júlia*.

A verselés kérdéséről egyelőre nem akarunk szólni: sub iudice lis est, mindössze annyit jegyzünk meg, hogy beható tanulmányt érdemelne Zrínyi rimelése; ez persze nem

egy összefoglaló műtől kérendő számon. Zrínyinek néha olyan kitűnő rímei vannak, s ezek oly természetesen simulnak bele a költői dikcióba, hogy a legnagyobb versművészekhez is méltók lennének (V. ö. pl. XV. 6, 62, 64, 98. vsz.). Megfigyelhetjük másfelől azt, hogy az ú. n. lapos, sőt a modern olvasó által határozottan rossznak érzett rímek egy csoportjában van valami szabályszerűség: igen gyakoriak Zrínyinél az *ás, ás, as, ás*, (VI. 37.), az *és, és, és, es* (V. 3.), az *an, an, an, an* (V. 26.), az *ég, ég, ég, eg* (VII. 20), az *é, e, e, e* (XII. 60) típusú rímek. A költő tudatosan döccenti meg a rímet a magánhangzó színezetének a megváltoztatásával. Mi ennek az oka? Helyes lenne, ha a Zrínyi verselése körül kialakuló kutatások ennek a problémának is szentelnének némi figyelmet.

A *Szigeti veszedelem* elemzésének megbeszélését nem zárhatjuk le a *barokk* problémájának megemlésté nélkül. Jól tudjuk, hogy marxista irodalomtudományunknak teljességgel tisztázatlan kérdése ez, de szembe kellene már néznünk vele kritikailag, s erre legjobb alkalom Zrínyi költői munkásságának értékelése során nyílnék. Jelzőként, odavetve mindnyájan használjuk, pl. a szerző is a 69. lapon, de senki sem vizsgálja, mennyire jogosult irodalmi barokról beszélni.

Az persze érthető, hogy a barokk százféleképpen eltorzított fogalmával nagyon nehéz valamit kezdeni, Benedetto Croce már 1929-ben hevesen tiltakozott ellene, s az olasz irodalom történetéből száműzendőnek tartotta, E. R. Curtius fentebb idézett könyvében szintén használhatatlannak minősíti, ennek ellenére — valljuk meg — csaknem mindnyájunk tudatában ott kísért valaminő formában, s éppen Zrínyivel kapcsolatban (nagy távlatok, festői ellentétek, hősi pátosz, athleta Christi stb.). A szerző a 157. lapon »az abszolút monarchiák költőjéről« beszél. Ez nem a barokk költő, hiszen Weissbach is így nevezi?

3

Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiájának a *Szigeti veszedelem*-mel foglalkozó részében igen kiterjedt kutatásokra támaszkodhatott, s elemzésének szempontjait nem egyszer Arany János, Gyulai Pál, Riedl Frigyes, Thury József, Négyses László, Kardos Tibor kitűnő megállapításainak segítségével alakíthatta ki. Távollról sincs ez így Zrínyi prózai munkái esetében. E téren nemcsak az értékelés, hanem nagyrészt a filológiai feltárás munkáját is el kellett végeznie, hiszen a közismert Machiavelli és Busbequius párhuzamokon kívül Zrínyi prózai műveinek forrása, az író eredetiségének kérdése sem volt meg-

nyugtató módon tisztázva. Áll ez különösen a *Vitéz hadnagy*-ra, melynek 80 lapnyi kitűnő elemzése e Zrínyi-könyv egyik legszebb teljesítménye: Zrínyiék a korabeli tacitista irodalomhoz való viszonyát, a Baldassar Alamo-féle Tacitus-kommentár forrásértékét, az aforizmák többi lelőhelyét (Savorgnano, Ammirato, Malvezzi, Bisaccioni, Deneuve, Raimondi stb.) mind pontosan feltárja, tisztázza a Zrínyi-féle discursusok és De Silhon: *Il ministro di stato* c. művének összefüggéseit, a centuriák eredetét. Csak e filológiai részletmunka elvégzése után bontakozik ki Zrínyi igazi eredetisége, katonai és politikai éleslátása. Klaniczay új megvilágításában kap értelmet Zrínyi machiavellizmusa, ennek haladó jellege, s Zrínyiék a reakciós tacitizmussal való tudatos szembe fordulása. A *Vitéz hadnagy* alapján rajzolja meg a szerző Zrínyi katonai elméletét, ennek a XVII. századi metodizmushoz való viszonyát és a vele szemben kiérlelődő magyar eredetiségét. Ez a mű egyébként Zrínyi világnézetének, szinte azt mondhatjuk filozófiájának, is hű tükré. A »vitézség«, a *virtus* Zrínyi gondolkodásában azonosul a Machiavelli-féle *virtù* fogalmával, amelynek egyetlen veszedelmes ellentéte van, az *ozio*, a henyélés, a katona vagy politikus legnagyobb fogyatkozása. Finom elemzéssel mutatja ki a szerző, miben tér el Zrínyi, Machiavellit követve, a keresztyén moráltól, de miben hajlik el viszont Machiavellitől, midőn nem engedi meg a nem becsületes, a tisztességtelen eszközök használatát. »A magyar végeken és a nép közelében felnőtt, a nép ösztönös humanizmusát átérző Zrínyi erkölcsi érzéke ezt nem fogadhatta be.« (309. l.) — Központi helyet foglal el Zrínyi filozófiai gondolkodásában a *szerecsse* kérdése, s az a nagy viaskodás, amely a gondviselés, a végzet és a sze encse eszméi között Zrínyi lelkében folyik, a *Vitéz hadnagy*-ban kap először hangot: itt következik be a *Szigeti veszedelem* vallásos-naív isten-fogalmának átalakulása. Ha a VI. discursus elemzése során nem mennék is oly messze, hogy »Zrínyi... a személyes, teremtő isten szerepét csak a teremtesre redukálta és ezzel lényegében a deizmus felé mutatott előre« (313. l.) — ezt ugyanis a discursus szövegéből nem tudom kiolvasni — az viszont kétségtelen, hogy Zrínyi nagyszabású szerecsseteóriájának »a magyar filozófiai gondolkodás történetében helyet kell biztosítani.« (315. l.) — A nemzeti abszolutizmus elméletének kialakulása is megindul a *Vitéz hadnagy*-ban, sőt Zrínyi a legfontosabb alapelveket itt fekteti le, mégis ennek az elméletnek művészetben megformált letéteményesei a *Mátyás király* és az *Áfium*.

A Mátyás-tanulmány elmélyedő elemzéséhez kevés megjegyzésünk van. Lehette

talán vitatni a műfaji meghatározás kérdését, hogy vajjon a Pierre Matthieu-féle művek valóban királytűkrök-e. — Az igazi királytűkrökben mindig van nevelő célzat, uralkodók, fejedelmi személyek számára írják, sokszor éppen gyermekkorukban. A műfaj klasszikus mintája a xenophoni *Kyroupaideia*, amely Kyros neveltetését tárgyalja, ilyenfajta az Aeneas Sylvius Piccolomini által V. László király számára készített *Tractatus de liberorum educatione* (1450); ide sorolható I. Jakab királynak fiához intézett és magyarra is lefordított *Basilikon dorón*-ja és a szórakoztató, novellisztikus tendenciái mellett is még mindig oktató célzatú Guevara-féle *Horologium principum*. (E nevelési célzatot a magyar fordítás előszava is hangsúlyozza!) A királytűkröknek már erősen politikus változatát képviseli a Marliano szerzette *Theatrum politicum*, s csak igen tág határok között vehető ide az *Il principe*: a Mátyás-tanulmány történelmi kommentár jellege elég érezhetően elüt mindezeketől. A határ persze nehezen vonható meg, s a pontoskodás e kérdésben nem is lényeges. Abban mindenesetre fenntartás nélkül osztozunk a szerzővel, hogy a Mátyás-király a magyar államraison-irodalom legklasszikusabb terméke.

Egészen újszerű és ötletes annak az igazolása, hogy ebben a történelmi-politikai elmélkedésben mennyi költői elem van: Mátyás alakja azért áll oly plasztikusan előttünk, mert az író egyszer már rajzolt nagyszabású eposzi hőst. Itt is van bizonyos nyoma a mitizálásnak, az eposzi alakításnak, a Mátyás köré sűrűsödő eposzi légkör azonban nem naív-vallásos, hanem renaissance-pogány. Mátyásnak »halála után mennyei dicsőség helyett az örök hírnévvel zárul pályája« (392. l.). Evvel kapcsolatban azonban meg kell jegyeznünk, hogy a Mátyás-tanulmányban a renaissance hírnév-vágy mellett ott van az örökélet motívuma is. »Hihető nagy készüllettel volt ez a nagy lélek az isten eleiben...; ha mit ítélhet ember az örökségről, nem ok nélkül mondhatjuk, hogy isten magához vette lelkét...« Több ízben hangoztattuk már, hogy, érzésünk szerint, Zrínyi vallásos felfogása és etikája kevésbé progresszív, mint a szerző egyik-másik megállapítása mutatja.

A *Török áfium* körül felmerülő sok érdekes probléma közül egyet csupán: kimondja-e nyíltan Zrínyi, hogy magát tartja a nemzet hivatott vezérének? A szerző így magyarázza a röpirat elejének néhány mondatát, amelyekben Zrínyi a nemzet őrállójának nevezi magát. Vezéri igényét — a Mátyás-tanulmány egyes kijelentései után — aligha lehet kétségbe vonni, de erre nem a szóban forgó hely interpretációja ad alkalmat. Itt ugyanis, Ezékiel

prófeta 33. részének alapján csupán arról van szó, hogy az író a speculator nehéz és felelősséggel teljes szerepét vállalja azért, hogy őt számadásra ne vonja isten, mint ahogyan a profétánál megfenyegeti a hanyag őrállót. Ezzel a magyarázattal vág össze az *Áfium* másutt is felbukkanó szerénykedő hangneme («...semmi professióm a mesterséges szólásra nincsen...Én nem praetendálok annyit tudni, hogy mindeneket taníthassak... Mindnyájunknak kell ehhez szólnunk...» stb.)

Az *Áfium*-mal kapcsolatban jegyezhetjük meg, hogy Klaniczay Tibor a prózai művek formai értékeit és stílusát is a legnagyobb odaadással elemzi, s meggyőzően mutatja ki Zrínyi próza-stílusának fokozatos fejlődését, művészi gazdagodását. Az *Áfium* e téren a tetőpontot jelenti, de hogy mekkora művészi képességek birtokában volt Zrínyi, azt még e röpirat után is világosan mutatja erdélyi barátjához intézett híres levele (1663. május), valamint a *Montecuccoli polemia* és a *Lipót-émlékirat*.

Utolsó írásai vetik fel világnézetének egy nagyon figyelemreméltó változását, a fatalizmus jelentkezését gondolatvilágában. Azért nevezetes ez, mert a machiavellizmus — Zrínyi világnézetének alaprétege — az akarat teljes szabadságát, az emberi képességek kibontásának határtalan lehetőségeit hirdeti. Justus Lipsius újsztoikus elméletére, mint Zrínyi fatalizmusának egyik lehetséges kialakító-jára való hivatkozás itt valószínű, de további vizsgálatot kíván. Justus Lipsius rendszere ugyanis gyökerében reakciós ideológia, a polgári megtorpanás és képmutatás jelentkezése, Magyarország hatása azonban már kezdetől fogva más irányú, a magyar helytállást erősíti. Laskai János a *De constantia* előszavában (Debrecen 1641, RMK. I. 714) így ír: »Mert ez széles Világnak minden nemzeti közzül mellyiknek vagyon nagyobb szüksége az Álhatatosságra, mint a Magyar Nemzetnek?... hazudgyak benne, ha nyomorultabbat találz a Magyar Nemzetnél. Ennek régi jó híre-neve, népeket rettentő Vitézi erőssége, méltóságos szabadsága, csak emlékezetben maradt: Valósága tellyességgel el költ. Lappangunk, az önnön hazánkban is buydosunk... De te Lipsi jőy-elő egy kevéssé: mutogasd meg minékünk, hogy mind ezek emberi dolgok;... így kell ezeknek szükségképpen következni;... nem csak mi raytunk és nem ugyanon történtek; és hogy így lesznek, míg ez Világ leszen.« Justus Lipsius fordítója az újsztoicizmusból leszúri a magyar fátum és a magyar helytállás filozófiáját. Akárcsak Zrínyi.

Néhány filológiai apróságot még, talán csak azért, hogy Zrínyi igazítá bizonyítsuk: »nihil perfectum sub Sole, nam nec chorda sonum dat, quem vult manus et mens.«

Bethlen Miklós *Önéletírása* nem azt mondja, hogy Zrínyi vitézeivel evett együtt első felesége idejében, hanem csak azt, hogy »uraimékkal«, azaz nagyszámú udvari és hadi tisztjével: katonasága nyilván be sem fért volna a »nagy palotába«. (34. l.) — Findzsa *fincsan* helyett bizonyára sajtóhiba (180. l.). — IV. Henriket nem a jezsuiták gyilkolták meg, csak őket gyanúsították Mariana jezsuita hírhedt irata alapján (De rege et regis institutione libri III. Toledo 1599), amelyet Aquaviva jezsuita generális is kénytelen volt elítélni 1610 júliusában (290. l.). — Megjegyezni kívánom, hogy a *Mátyás király Giskráról* szóló egyik mondatában ajánlott javításom az *addig* szóra is kiterjed. A mondat az én javaslatom szerint így kezdődik: »Más király alig várta volna, hogy kezébe kaphassa, hogy hurcolhatta volna széllel stb.« (375. l.). »Hisz nemzetségünket, ősatyáinkat, s mindazt, amit nem magunk tettünk, alig nevezem magunkéink« nem Homeros-idézet. Ovidius *Metamorphoses* c. művéből való (XIII. 140—141) s Ajaxnak és Ulyssesnek Achilles fegyvereiért folytatott vitájában hangzik el. Zrínyi ugyaninnen idézi nem egyszer (pl. a Montecuccoli-röpirat végén) Ajax zárószavait: »Spectemur agendo!« (378. l.). — A két Hunyadi-fiú fejéről mondott gúnyos Cillei-idézettel kapcsolatban a Mátyás-tanulmányban nincs szó ágyúgolyókról, hanem a tekejáték két golyójáról, amellyel »a közép ottomannus rendben« is ki lehet ütni a királyt: a kép nagyon szellemesen a tekejáték körében marad (395. l.). A sokszor emlegetett »Jupiter quem perdere vult, dementat« szintén nem Homeros-idézet: görögül először az *Antigone* egyik ókori scholionjában jelenik meg, latinul Publilius Syrusnál olvassuk (398. l.). A köz *hadak* kifejezés nem csupán közkatonaságot jelent, hanem általában országos hadsereget, hiszen Zrínyi a tisztekről is kegyetlenül sötét képet fest (436. l.). Végezetül még annyit, hogy Kossuth Lajosnak 1848. júl. 11-én mondott híres beszédében *Áfium* inspirációt látok.

Ismertetésünk végére érve, látjuk, hogy mily keveset tudunk mondani Klaniczay Tibor gazdag tartalmú monográfiájáról. E mű kitűnő szintézise után is maradtak még megvilágítatlan pontok Zrínyi életében (pl. második házasságának kérdése), tovább vitandó részletek műveinek értelmezésében (pl. nyelv, stílus, verselés, utóélet stb.), annyi azonban kétségtelen, hogy egyrészt minden további munkának nélkülözhetetlen alapja lesz, másfelől a marxizmus szempontjainak irodalomtudományi alkalmazása terén is példaszerű eredmény.

Bán Imre

BÓNIS GYÖRGY: HAJNÓCZY JÓZSEF

Bp., 1954. Akadémiai Kiadó, 296 l.

Kevés könyv illethető jogosabban a »hézagpotló« jelzővel, mint Bónis Hajnóczy-monográfiája. Mert igaz ugyan, hogy Hajnóczy József neve — mint szerző a bevezetőben megjegyzi — a felszabadulás után »fogalom«-má vált a magyar jogászság körében, de hozzá kell tennünk: jó ideig fogalom is maradt, már ami a rávonatkozó ismeretek általánosságban mozgó, részletrkérdések felvetésétől távolmaradó színvonalát illeti. Bónis könyvének azonban már a célkitűzése is — Hajnóczy jogi és politikai nézeteit *fejlesztésükben*, mozgásukban bemutatni, feltárva e fejlődés mozgató rugóit — nem csupán a kéziratot és nyomtatott források körének kibővítését, azok minden eddigénél gondosabb kiaknázását és tudományos, vagyis marxista értékelését követelte, hanem módszertani előfeltétele volt annak, hogy eredményei túlnéghessenek a liberális történetírás sommás, egy-egy Hajnóczy-mű kivonatolására támaszkodó értékeitelen, egyúttal fundamentális cáfolatát adva az ellenforradalmi történetírás rosszindulatú torzításának, mely a nagy forradalmár életművét doktriner, valóságától elszakadt radikalizmus bűnében marasztalta el. Aligha szorul hosszas bizonygatásra, hogy Bónis kutatómunkájának eredményei, esetleges hiányosságai irodalomtörténetírásunkat sem hagyhatják közömbösen; mert közismertek és tisztázottak ugyan a személyes kapcsolatok, melyek felvilágosodás-kori irodalmunk legjobbjait a Martinovics-mozgalomhoz, annak irányítóhoz fűzték — a jelen összefüggésben elég, ha Kazinczy és Hajnóczy 1791 óta fennálló, meleg barátságára utalunk, — kevésbbé megvilágított és figyelembevett körülmény az, hogy irodalmunk, belekerülvén a haladásért folyó küzdelem élvonalába, maga is szükségszerűen érzékennyé, fogékonnyá vált a nemesi közvélemény »állóvizét« József uralkodása alatt felborzoló, annak halála után valósággal forrongásbáhozó *közjogi-politikai eszmearamlatok* iránt. Ezeknek az eszmearamlatoknak korszerű elemzése nélkülözhetetlen az idevágó irodalomtörténeti összefüggések feltáráshoz; Bónis könyve ezért — önálló jogtörténeti jelentőségén túl — értékes segédeszköz lehet felvilágosodás-kori irodalmunk kutatásának.

Rövid néhány évre terjed csupán a pálya, mely Hajnóczy életének s munkásságának ismertetése nyomán az olvasó elé rajzolódik, — mégis impozáns, fordulatokban gazdag és végén meredek fejlődésbe torkolló. »Az aszódi lutheránus papocská fia«, ki 24 éves korában Forgách Miklós, négy év múlva

pedig az ifjú Széchényi Ferenc titkára lesz, már pályája kezdetén közjogi képzettségéről híres: valóságos jogtudósszámba veszik, bár jogi tanfolyamot sohasem végzett és ügyvédi vizsgáját patvaria alapján tette le. Lelekesen ragadja meg az önművelés lehetőségeit, mikor Széchényi megbízta horpácsi kastélya könyvtárának rendezésével, katalógizálásával. E gyűjtemény a fennmaradt katalógus szerint magábanfogalta kora tudományának javát: Leibniz és Chr. Fr. Wolff összes művein kívül Locke »Essay«-je, Helvétius »De l'homme«-ja, Buffon »Histoire naturelle«-je, Mably »Droit public«-je, a népszerű Moses Mendelssohn könyvei fordulnak meg a titkár kezén, nem szólva a gazdag matematikai és természettudományos anyagról; Széchényi meghozatja az Enciklopédiát, titkára könyvtári levelezésében Rousseau-, Voltaire-kötetek címei röpködnek. Ezidőtájt veti meg Hajnóczy az évek folyamán hatalmasra duzzadt oklevélgyűjtemények alapjait, amely joggal állítható a jezsuita történetbúvárok: Hevenesi, Kaprinai, Pray kollekciói mellé; míg azonban utóbbiaknál a forrásgyűjtést nem követte az anyag feldolgozása, Hajnóczy kutatásai nem öncélúak, hanem — mint erre helyesen utal Bónis — a tételes közjog aktuális kérdéseinek megoldását szolgálják, konkrét politikai feladatokhoz kapcsolódnak. Ezirányú munkásságát jobbágyágtörténeti műve tetözi be, melyről csupán bécsi vallomásának aktái értesítenek: a nagyértékű, terjedelemben is impozáns kézirat nem maradt ránk. A rendi jogot elmélyülten tanulmányozó s annak ellenségévé lett jogtudós életét áldozta a feudális társadalom átalakításáért; vele pusztult kutatásainak ez a nagyszabású összefoglalása is. Nem a rendekkel egyezésre lépő abszolutizmuson múltott, hogy életművének egészét nem ez a sors érte.

A felvilágosult, széles látókörű Széchényi Ferenc ösztönzésére, de nyilván saját tanulmányainak, olvasmányainak hatására is Hajnóczy korán a szabadkőműves páholytagok közé került. Itt ragadhatjuk meg első láncszemét annak a folyamatnak, mely lassanként eltávolítja a tételes vallásoktól, hogy — mint későbbi művei mutatják —, az egyházi rend kritikáján keresztül deista indifferentizmusig jusson el. Az egyházi rend jogállásával foglalkozó »Extractus« (1792) megállapítja, hogy a »potestas spiritalis« birtokosai — a papok —, miközben magukat embertársaik fölébe helyezik, egykönnyen összekapcsolják, sőt azonosítják hivatásukat világi hatalommal, összekeve-

rik a vallásos és állami kötelességeket s »a háromszorosan jóságos és legnagyobb Istentől kiváltságoltak számára vak engedelmességet követelven, gyökerénél fogva ingatják meg a természetes és polgári szabadságot« (ipsam libertatem et naturalem et civilem in sua radice labefactant). Az ironikus »Deus Ter Optimus Maximus« jelző, a radikális tétel: »religio non potest esse obiectum pacti unionis civilis«, mely a »civitas«-szal biztosítja a józanul gondolkodni tudó (proprietas mentis sanae utentil), Istent saját benső meggyőződésük szerint (pro animi sui convictione) tisztelő egyének szabadságát, rejtett hangsúlyaival alighanem túlmutat a tolerancia követelésénél megálló deista nézetein s eszünkbe juttatja Marx megállapítását a deizmusról, mint az istennel való leszámolás kényelmes formájáról. Hangsúlyozandó azonban, hogy Hajnóczy a materialista filozófiáig nem jutott el; az »Extractus« egyéb javaslatai viszont, mint a klérus javainak teljes szekularizálása, a tized eltörlése, a hiteleshelyek, egyházi bíróságok elleni támadás, a klérus radikális kizárása az országgyűlésről, stb. közjogi megfelelői Martinovics és Laczkovics nézeteinek, ez az egyezés pedig — mint Bónis kiemeli — »rámutat arra, hogy a klérus gazdasági, politikai és lelki hatalma ellen intézett támadás a feudális állam egyik alapvető pillére ellen irányult s így nemcsak részleteiben, de általános vonalában is a szuverén magyar polgári állam felépítését készíti elő.«

A politikai tisztánlátás e fokát Hajnóczy nem egycsapásra, nem is csak elméleti megfontolásokból kiindulva érte el. Már Széchényi titkáráként egész sor kísérletet tesz arra, hogy nyugodt állását közpályával, a gyakorlati közigazgatás munkájában való részvétellel cserélje fel. 1785-ben azután siker jutalmazza törekvéseit: ekkor Széchényi Ferencet József a pécsi királyi kerület biztosává nevezte ki, Hajnóczy pedig előbb titkára, majd egy évvel később szerémi alispán lett.

Protestáns, nem-nemes került tehát egyetlen ugrással vezető közhivatali posztra; érthető, hogy az elismerés mellett a rosszindulat hangjai is megszólalnak körülötte. A közigazgatási gyakorlat Hajnóczyt — fiatal jogász-korában még »antimonarchikusnak« nevezte egy bécsi barátja — II. József kormányzati módszerének elismeréséhez közelíti: a felülről hozott reformokat jogosultaknak találja az elnyomó rendi törvényhozással szemben, mely a nem-nemesekben saját ellenségeit látja, másrészt a felvilágosult abszolutizmus államcéljából, az »allgemeines Beste« eszményéből vezeti le e reformok jogosultságát (nyílt terminológiai érintkezés Sonnenfels »gemeinschaftliches Beste«-elvével). Talán éppen az államcél fogalmának metamor-

fózisán olvasható le legvilágosabban, hogyan értékelődnek át, telítődnek új, polgári tartalommal Hajnóczy államelméletének azok az alapfogalmak, melyek származásukat tekintve az abszolutizmus fegyvertárából kerültek ki ugyan, de az ő kezében az abszolutizmus ellen fordítottak. Mivel Hajnóczy államelméletének fejlődésrajza Bónis egyéb elemzéseiből képest elég elnagyolt, indokoltnak látszik, hogy ismertetésünk e téren kiegészítő szempontokat vessen fel. A »közjó«-nak Hajnóczynál is felmerülő célkitűzése Bodin óta az abszolutista ideológiák közhelyévé lett; a »Polizeystaat« 18. századi doktrínájában azonban, melyet Justi, Sonnenfels, Pütter épített ki rendszerré, a közjó nevében mindenhatóvá avatott állami intervencionizmus együttjárt az intoleranciával, az »alattvalók« emberi jogainak elsorvasztásával, szabadságuknak szinte megsemmisítésig terjedő korlátozásával*). Nos, ezt az államrezont Hajnóczy sohasem tette a magáévá: az idézett Forgách-levélből (1785) kitűnik, hogy minden változást felülről, a »felvilágosult és helyesen gondolkodó uralkodók« (aufgeklärte und rechtschaffene Fürsten) intézkedéseitől vár ugyan, de az államcél az emberi jogok elidegeníthetlenségének rousseau-i tételével alapozza meg: »eben so ist es meine Schuldigkeit... alles Mögliche zu gebrauchen, um allen meinen Mitmenschen zu ihren natürlichen Rechten, die keine Verjährung, kein bürgerlicher Vertrag aufheben können (!), zu verhelfen...« Kétségtelen, hogy az ilyen elméleti megalapozás — lényegében a »Wohlfahrtsstaat«-ideológia meghaladását jelentette! Távollról sem kritikátlan rajongás tehát — mint ezt más oldalról Bónis megállapítja — még 1785-ben sem Hajnóczy »monarchista demokratizmusa«. Az állam mindenre kiterjedő beavatkozásának bénító hatását különben a szabadkőműves páholyok betiltásán, rendőri felügyelet alá helyezésén keresztül Hajnóczy személy szerint is érezkelhette.

Alispáni működése egyébként ennek a széleskörű beavatkozó tevékenységnek a jegyében folyik; a fennmaradt akták azonban (melyekből Bónis csak néhányat ragadott ki) nemcsak lelkiismeretes, hanem a nép apró bajait is szívén viselő államhivatalnoknak mutatják. József halála derékban tőri ketté hivatali pályáját: 1790 április 29-én érdemei tudatában, önértetes szavakkal mond le tisztségéről a megye közgyűlésén, meghajolva a nem-nemesek hivatalviselésből kizáró törvény előtt.

Meghajlása azonban aligha gyökerezett meggyőződésében. Az új diéta összehívásá-

* V. ö. Grünfeld, Judith: Die leitenden sozial- und wirtschaftsphilosophischen Ideen in der deutschen Nationalökonomie, etc. Wien, 1913. § 1.

nak reménye, a fellángoló köznemesi ellenállás Hajnóczyt is lázas tevékenységre sarkallja. Legelső alkotmánytervezete (Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände, 1790 febr.), amelyben ellenkező meggyőződésének hangot adhatott, bár még a régi alkotmány lehető fenntartásából indul ki, a hivatásviselési képességet birtokhoz köti, — de a birtokszerezés jogát mindenkire ki óhajtja terjeszteni! Tervezete egyébként csirájában már igen sok, később kifejtett Hajnóczytézist magában foglal: az úrbéri viszony szerződössé változtatását, a közteherviselés eszméjének első megpendítését, a »nemo, nisi citatus« kiterjesztését valamennyi birtokosra, nemzeti hadsereg követelését, stb. Alapkövetelése pedig: mind a fizikai, mind a morális erő birtokosai számára hasznos, előnyös törvényhozást! Erre az elvre épül követeltetés-tervezete (Propositiones), majd a diétához forduló »Ratio«-ja, mely a Corpus Jurist történeti értékűve akarja nyilvánítani, pozitív javaslataival pedig a nemesi reformizmus illuziójának legszebb megnyilatkozása. Tételiből a nemzet fogalmának új értelmezése bontakozik ki: a tulajdon szentsége, érinthetlensége mellett valamennyi rend bocsássa jogait s kiváltságait az országgyűlés rendelkezésére, mely a birtok- és hivatalképességet a nemzet valamennyi tagjára kiterjesztve, széles, biztos alapon láthat feladatához, a királlyal kötendő új szerződés előkészítéséhez. Első ízben itt fejti ki Hajnóczy a nemzet valamennyi tagját megillető emberi jogokra vonatkozó nézeteit, a szabad költözés, szólás- és sajtószabadság, szabad vagyongyarapítás hármasságában jelölve meg e jogok legfontosabbjait. Elengedhetetlenül szükségesnek tartja az állam virágzóvá, boldoggá tételéhez ezenfelül a vallásszabadságot, magyarul elvű oktatást és közigazgatást, valamint a szabadkőműveség engedélyezését és támogatását. Helyesen állapítja meg Bónis: »az a nemzet, mely itt Hajnóczy szeme előtt lebeg, a feudális formák közt is félreismerhetetlenül a polgári nemzet, mely tagjainak felszabadításából merít erőt, hogy a király hatalmát korlátozza.«

Alkotmánytervezetei, valamint egyéb kéziratok — melyekkel valószínűleg a köznemesi ellenzék vezérének, Balogh Péternek sietett segítségére — világossá teszik, hogy a közpályáról félreállított Hajnóczy valójában egyáltalán nem vonult vissza a közéleti tevékenységtől, — ellenkezőleg, maradéktalanul az aktuális politikai kérdések helyes megoldása érdekében veti latba rendkívüli közjogi tudását, tehetségét. Az elméleti és gyakorlati szempontnak ez az egysége jellemzi gyors egymásutánban megjelenő négy kiadott művét, a történeti magyar közjog

nagyszabású összefoglalásának részeit, melyek mindegyike, »észrevételek« formájában, Hajnóczy reformjavaslatait is tartalmazza. A királyi hatalom korlátairól szóló »Dissertatio« (1790, kiadva 1791-ben) nemcsak szorosan vett tárgyára szorítkozik (trónöröklés, hitlevél, eskü, koronázás, király és törvényhozó hatalom, stb. kérdése), hanem a nemzet érdekeinek egyesítéséért harcolva küzd a közteherviselésért, melyben a »realis libertas« biztosítékát látja; a népképviselőtért, mert nem egyeztethető össze az igazsággal, hogy »sine ipso, de ipso« törvényt hozhassanak bármi felől; a törvényességért, mert »a közboldogság semmiféle tárgya sem vonatkoztatható el a törvényhozástól«; a szabadságért, mely sohasem enyészhet el, »si integrae nationi et non privilegiatis solum classibus, communis fit.« Műve elején ott áll még a régi tétel: »salus publica suprema in omni republica lex est« — de az új eszmények merészen új, anti-feudális értelemmel töltik meg e maximát. Ezért művét aligha nevezhetjük a szűk értelemben vett köznemesi ellenállás termékének, — mert noha a királynál meghagyott végrehajtó hatalmat a diplomával bástyáztatja körül, mely »a király és nemzet kölcsönös jogait és kötelességeit tartalmazza«, az aranybullaiban lefektetett ellenállási jogot »naturale singulae societati civili inhaerens jus«-nak deklarálja s az állami szuverenitás alapjává teszi. Valóban a nemzeti függetlenségért vívott harcra tágitja tehát a köznemesi ellenállás »nemzeti és nemesi« (Kató) programját: összekapcsolja a »feudális szisztéma« lebontásának követelésével.

Ez a kettős cél határozza meg Hajnóczy többi közjogi művében kifejtett reformjavaslatait is. A rendi országgyűlés reformját sürgető »De Comitibus« (1791) alaptörekvése: polgári tartalommal megtölteni a rendi formákat és a birtokos nemzet képviselőtévét változtani a rendi törvényhozó testületet, mert Hajnóczynak látnia kellett, hogy az egykamarás polgári országgyűlés — ideáljainak megtestesülése — nem valószínűsíthető meg egyhamar a fennálló viszonyok között. »A nemzet képviselőjének fogalma — írja — minden szabad népnél a föld birtoklását követeli« (proprietas terrae deposit), ezért nemcsak a megyék, hanem a városok követeinek is birtokosoknak kell lenniök: a vagyoni census polgári kritériuma feszegeti itt a »rende« szó feudális értelmét. Ezzel indokolja a klérus kizárására vonatkozó javaslatát is: a papság ugyanis nem birtokosa, csak »haszonélvezője birtokainak«, — továbbá nem rendelkezhet szavazati joggal emberek olyan osztálya, »melynek elvei a nemzet nagy részének létezésével ütköznek össze« (cujus principia cum magne parti nationis existentia in collisione sunt). A főúri rend

szavazati jogát, ha már teljesen kiküszöbölni nem lehet, legalább alaposan megnyírbálja Hajnóczy: személyes ülésjoggal csak az országbírók rendelkeznek, azok is szavazának a felsőtáblán, viszont a főrendi tábla elnökének semmiféle befolyása az alsótáblára ne legyen. Kompromisszumos javaslatok ezek, kétségtelenül, — sugallójuk azonban a polgári nemzet eszménye, mely a gyakorlat, a megvalósulás lehetőségei felé keresi az utat. »A törvényhozó hatalom természeténél, lényegénél fogva a nemzetnél van a polgári társadalomban« — ez Hajnóczy alapelve. Félreismerhetetlen e tétel Rousseau-i inspirációja; a »Nationis ipsius voluntas« mögött is a »volonté générale« fogalma lappang. Közéleti megvilágítást kíván nemzetdefiniációja, mely már a »Dissertatio«-ban felbukkant: »nec Natio alius, quam homo in statu naturali considerari potest« (Com. 161, Diss. 115). E meghatározás ismét az állam szuverenitásának kifejtése, de a szerződéselmélet fogalmaival: a természeti állapot itt az elidegeníthetetlen természeti jogok feltétlen birtoklását jelenti, a rousseaui »liberté naturelle«-t (Contrat social, I, 6). Idekapcsolódik az a fontos új mozzanat, mellyel Hajnóczy államelméleti fejtegetései következő művében, az »Extractus«-ban bővülnek. (1792). Bónis nem talál magyarázatot arra, miért adja itt fel »elméleti alapjainak egy részét«, a »status naturalis«-t filozófusok kitalálásának (figmentum philosophorum) nevezvén, sok kigondolt jog könnyebb megmagyarázására. Nem vitás, hogy itt Hajnóczy a Martini-féle állambölcselettel polemizál, amely valóban »kigondolt jogokat«, a függés és alávetettség szükségességét vezette le a »status naturalis«-t megszüntető, polgári állapotot statuáló társadalmi szerződésből. Egyébként az »Extractus«-nak ugyanez a passzusa Hajnóczy és az abszolutista ideológia elméleti szembenállásának még egy fontos, az előzőhöz képest ellenkező előjelű bizonyítékát tartalmazza. Amikor a szerződéselméletnek még Martini-féle halvány absztrakciója is kényelmetlenné vált az udvar számára s azt Sonnenfels teljesen kiiktatja állambölcseleti konstrukcióból, Hajnóczy Cook utazásaira hivatkozva lándzsát tör a szerződéselmélet valóságát tükröző jellege, tényleges gyökerei mellett. Minthogy a Cook által felfedezett természeti népek ismerik a földtulajdont s a magántulajdon egyéb formáit, a polgári szerződés célja nem lehet más, mint a kölcsönös biztonság megteremtése — a tulajdon megvédése érdekében (individuae familiae coalescent in civitatem, et sibi mutuo securitatem, defensionem proprietatum suarum pollicentur, 183). Hajnóczy tehát a társadalmi szerződés Locke-féle, tipikusan burzsoá értelmezésére tér át, mikor az abszolutizmus már hallani

sem akar egykori kedvenc doktrinájáról!

Nem mondhatjuk tehát, hogy Hajnóczy akár jöttányit is feladná elméleti meggyőződését; hiszen utolsó nyomtatásban megjelent művének, a közteherviselésért sikkra szálló »De subsidiis«-nek (1792) hatalmas záró körmondata, ez az »elsőpró erejű vádirat a 800 éves, ősi alkotmány ellen« (Bónis) vajjon nem a természetjogra s a polgári szerződésre hivatkozik-e első és utolsó érvenként? Csak a mondat kezdő- és záróakkordjait idézzük: »Vajjon a törvények, ott ahol az emberek társadalmakba egyesülésének célja, a személyek biztonsága és a mindenkét természetjogon megillető dolgok tulajdona ellenére az emberek legszámosabb és ... leghasznosabb osztályától mind a föld tulajdonát, mind a biztonságot megtagadják, ... vajjon, mondom, ezek és a (a Hármaskönyvből idézett) hasonló alaptörvények megérdemlik-e az alkotmánynak — azaz a természeti szabadsággal rendelkező és a polgári társadalomban egyesülő emberek által kötött eredeti szerződésnek — nevét, ítélje meg bárki, aki szereti az igazságot és méltányosságot, de születési előfeltételek nem hatják át.« (Bónis ford.) »Veszedelmes ember« volt, kétségtelenül, e hajthatatlan következetességű gondolat-sor papírravetője; veszedelmesnek minősült nemcsak az ősi alkotmány hívei, hanem a véleményét besugói jelentések alapján kialakító osztrák udvar, II. Lipót szemében is. Hiába nyújtja be egymásután kérvényeit alkalmaztatása iránt; csak a régi kémhálózattal szemben bizalmatlan Ferenc trónralépésekor eszközölhette ki régi pártfogója, Széchényi Ferenc, hogy Hajnóczyt titkárrá nevezzék ki a budai kamarához. 1792 júliusában foglalta el állását, — ez év őszéről származik utolsó, ránkmaradt kéziratos műve, inkább dokumentum, forradalmivá érő eszméinek jelentős foglalata. Sietős, hevenyészett széljegyzetek formájában, egy nevelésügyi törvénytervezetre tett reflexióiban vet itt papírra Hajnóczy olyan felismeréseket, mint: »ez a nemzet az osztrákok gyarmata...«, a főpapok és mágnások iránt viseltetik tisztelettel a törvények helyett; irigy, állhatatlan és kicsinyes... — ez a nemzet nem szabad és nem is érdemli meg, hogy szabad legyen.« Újból leszögezi: »Országunknak mind a mai napig semmiféle alkotmánya nincs, ha pedig valaki azt mondja hogy van, nem érti meg az alkotmány szó igazi értelmét.« Sötét helyzetkép; mégis, Hajnóczy a polgári forradalom jelszavait előlegező axiómával törí át mindenféle »nemesi reformizmus«-ból gyökeresen kiábrándult pesszimizmusát: »... természet, értelem, igazság, igazságosság, szabadság, biztonság, tulajdon. Ezekből a szavakból fakad az egész emberi nem minden boldogsága«. Tudjuk, hogy Hajnóczy nem állt

meg az axiómáknál. A francia forradalom eredményeit előbb »tárgyilagosan« beszámoló újságcikkekben propagálta, latinra fordítja az 1791-es és 1793-as alkotmányt, 1793 tavaszán pedig megismerkedik Martinovics Ignáccal. 1794 májusától kezdve, mikor Martinovics közli vele a mozgalom tervét és átadta kátét, Hajnóczy megkezdi a tagok toborzását: többek közt Verseghyt, Szentjóni Szabót, Ambrózy Gábort szervezte be. Lassan kezdenek szerteágazni a mozgalom gyökerei: gyorsan elmettszi azonban azokat Martinovics letartóztatása (július 23), — augusztus 16-án már Hajnóczyra, Laczkovicsra, Szentmarjayra csap le az abszolutizmus rendőrsége. Háromnegyed évig tartó bírósági komédia következett ezután; a per lefolyását ismertetve helyesen mutat rá Bónis, hogy Hajnóczy, aki »nem öntudatlanul sodródott bele az összeesküvésbe, hanem tudatosan jutott el a mozgalomig, melyben részben a kezdeményező, részben a vezető szerepét vállalta«, az eszményekért való helytállás példaképét nyújtja mindvégig, a »felségsértési« per folyamán s a vérpad árnyékában is.

Annál inkább vitába kell szállnunk azzal a meglepő, Hajnóczy első vallomására támaszkodó ítéletével, mely szerint e »higgadt-lelkű jogtudós« csak »játszott a tűzzel, az uralkodó osztály megrémítésére emlegette a forradalmat.« Bónis itt — úgy látszik — nem részesíti kellő figyelemben azt a tény, amire egyébként maga Hajnóczy is célzó egyik vallomásában, hogy a jakobinus mozgalom nálunk »csak a legvékonyabb társadalmi réteget tudta megmozgatni«; képviselői, a demokrata értelmiség tagjai »olyan burzsoáziát képviseltek, amely még alig volt és amely nem sorakozott fel mögöttük.« Az értelmiség balratolódása a monarchista demokratizmustól a jakobinus republikanizmus felé egyben elszigetelődését jelenti; másrészt »ez a balratolódás kényszeredett, nem a győzelem, hanem a vereség váltotta ki. Nem a már elért sikerek után tűzik ki az újabb célokat, hanem a republikanizmus a válaszként a reakció előretörésére« (az idézeteket 1. Kató: *A magyar jakobinus mozgalom*).

Ebben a forradalomra legkevésbé sem érett helyzetben áll ki Hajnóczy, a jakobinus mozgalom igazgatója, republikánus eszményeiért. Vessük fel a kérdést: vajjon Martinovicsnak, a mozgalom vezetőjének reális elképzelései voltak-e a forradalomról? Aligha. »Arra nézve, hogy a fölkelés idejében mikép kellett volna az országot kormányozni, nem voltam egészen tisztában magammal« — hangzik beismerése. (L. Kató, id. m.) Amikor Hajnóczy a forradalomra, mint a nemesség feje fölött lebegő veszély (die

Gefahr, welche über seinem [des Adels] Haupte schwebt) »fantasztikus rémképére« hivatkozik, célja világos: talán ez a veszély fogja rábírnai a nemességet, hogy »végre a nem-nemeseket is valamilyen politikai létehez juttassa« (endlich dem Unadelichen auch in Ungarn irgend eine politische Existenz vergönne). A nemesség likvidálása — forradalmi felkelés útján — valóban olyan fantasztikus cél lett volna, ami a jakobinus mozgalom egészétől távol állt; »szükségszerűen« kellett távolállnia az adott történelmi helyzetben, hiszen még 48-ban sem lehetett ez a forradalom útja. Ha viszont Hajnóczy alakját nem egy elvont forradalmárideálhoz, hanem a jakobinus mozgalom egész színpééhez, a történelmi valóság adottságaihoz és tendenciájához mérjük hozzá: kétségtelen, hogy a meggyőződéséhez hosszú eszmei-politikai fejlődés után elérkező, eszményeihez és elveihez töretlenül hű republikánus Hajnóczytól — aki lehet, hogy idegenkedve fordult a titkos szervezkedés módszeréhez, viszont annál távolabb esett tőle a titkos szolgálatban való részvétel — nem tagadhadjuk meg a *forradalmár* jelzőt. Konkrét céljairól pedig — Bónistól eltérően — azt kell mondanunk, hogy a legkevésbé voltak utópikusak és ködösek, a jakobinus mozgalom összes résztvevőjének valamennyi célkitűzéséhez viszonyítva. Az »éretlen helyzetben« — az ő elméleti voltak a legérettebbek!

Befejezésül még néhány szót Bónis könyvének egyes — apróbb — hiányosságairól. Nem találjuk szerencsésnek a mű szerkezetét: a Hajnóczy jogi és politikai nézeteit tárgyaló második rész — melyet állandó oda-és visszautalással kénytelen az elsőhöz kapcsolni, — bármilyen elmélyedők és részletekbenemők is elemzései, szervesen beolvasható lett volna az ú. n. »első részbe«; ezzel sokat vesztett volna »dogmatörténeti« szárazságából is. Az egész mű pedig, célkitűzésében és megoldásában egyaránt túlságosan »monografikus«; bár a szerző elismeri, hogy hőse »alakját csak akkor értékelhetjük helyesen, ha beállítjuk kortársai közé« — ez a »beállítás« jobbra alkalmi utalások szűkös keretei között marad. Rendkívül megnövelte volna könyve értékét, ha kiterjeszkedett volna a kor közjogi politikai irányzatainak szélesebbkörű vizsgálatára.

Hangsúlyozandó azonban, hogy egészében véve hézagpótló, sok helyen úttörő elemzéseket tartalmazó, anyagfeltárásában példásan gondos, invenciózus mű Bónis György Hajnóczy-könyve: nélkülözhetetlen minden felvilágosodásunkkal foglalkozó kutató számára.

Bruckner János

Budapest 1954. Művelt Nép Könyvkiadó, 287 l.*

A Magyar Sajtó 250 Éve I. kötetének az 1849—1918 közötti korszakot tárgyaló része régvárt segédeszköze az irodalomtörténet kutatójának és oktatójának. A jelen bíráló elsősorban szaktudományunk szempontjából közeledik a kiadványhoz, még pedig nem alacsony igényekkel, hiszen a sajtótörténet az irodalom egyik legfőbb közvetítőjének életrajza. De nem lehetnek alacsonyabbak igényeink azért sem, mert a második rész szerzője két országoshírű tudós. Meg kell mondani, hogy az irodalomtörténetész várákózosoknak a mű a bíráló tárgyaló szolgáló részében nem mindenben felel meg. A Magyar Sajtó 250 évének legerősebb oldala a politikai történelem, a sajtó jogi és technikai hátterének ismertetése, a megbízható adatszolgáltatás, míg a speciális publicisztika-történet már több kívánnivalót hagy hátra, különösen az egyes hírlapi műfajok fejlődésének ábrázolása tekintetében. Ennél gyengébbek azonban az irodalomtörténeti jellegű részek annak ellenére, hogy a szerzők — különösen Dezsényi Béla — ezeket szemmel láthatóan igen fontosaknak tartották, s ezt már a kötet terjedelmének arányaival is kifejezésre juttatták.

Az 50-es évek tárgyalása során feltűnik, mennyire eltéli Dezsényi Béla a Pesti Naplót s az irodalmi Deák-pártot már ebben az időben is. Csak a passzív ellenállás korlátairól fr. a mozgalom nemzeti érdemeit, a középnemesség hazafias magatartását alig említi s a mindebben jelentős szerepet vivő Pesti Naplót ilyen jelzőkkel ruházza fel: »Az ellenzékiesség hamis dicsfényébe vont Pesti Napló«, másutt Keményt úgy emlegeti, mint aki »hétszilvafás öntudatában erősítette meg a magyar nemességet« s a Pesti Napló ellenállásáról megjegyzi, hogy az csupán »negatívumokban«, azaz a kormány kívánta tények elhagyásában nyilatkozott meg. Szó se róla, Kemény Zsigmond politikai tevékenysége 1849 után egyre inkább egy erősen korlátozott, a nemzeti függetlenségről lemondó liberalizmus bélyegét viseli magán, de azért vannak érdemei is, különösen az 50-es évek során. Elsősorban az önkényuralommal való szembenállását kell kiemelnünk (cikkeit a Magyar Tud. Akadémia függetlenségének megvédéséért, tolcscsátait Schmerling abszolutista jogázaival), ragaszkodását

a 48-as alkotmányhoz a Zsedényi-féle ökonervatív felfogással szemben, megértő magartatását a nemzetiségi kérdésben.

Az előbbiekből folyik, de azoknál lényegesebb hiba az irodalmi Deák-párt helytelen értékelése, Gyulai 50-es években megmutató negatívumainak túlzott hangsúlyozása az irodalmi ellenzék mesterséges felnagyítása, erőltetetten korai nyomozása. A szerző az irodalmi Deák-pártot kész, meglévő alakulatnak tekinti már 1853 körül, szerinte »a csoport már ekkor a kiegyezésre való törekvés irodalmi alátámasztására« egyesült. (138. lap.) Gyulai munkásságát rendkívül egyoldalúan mutatja be: Gyulai »leplet borít Petőfi forradalmi lírájára »dogmatizmusával«, »az esztétikai szabályok merev érvényesítésével« háborgatja a fiatal írókat, »pajtáskodó kritikája ellen« Riedl Szendének kell fellépnie. Gyulai értékes kezdeményezéseiről már jóval kevesebbet tudunk meg, csak a petőfieskedők elleni fellépéséről s az orosz realizmusra való felfigyeléséről értesülünk egy-egy mondatban. Természetesen Gyulai megítélése nem könnyű feladat, nem is egy sajtótörténeti munkára tartozik elsősorban, de ha már Dezsényi Béla ennyire nekifogott az irodalmi problémák tárgyalásának, akkor feltétlenül meg kell mondanunk, hogy a Gyulai-értékelés elhibázott. Gyulai az 50-es években egészében véve a haladást szolgálja, tovább viszi a reformkor kezdeményezéseit a népies nemzeti irányzat megteremtése terén a kor-adta korlátok között. Maga az irodalmi Deák-párt csak az 50-es évek legvégén alakul ki, feltételezése ezen időpont előtt, merőben alaptalan és önkényes. Ennek következtében nem helytálló Dezsényinek az az állítása, hogy Gyulai mögött az 50-es évek elején már ott áll az újjászerveződő Akadémia, s annak Toldy Ferenc szerkesztette lapja. Gyulai és Toldy között ekkor még hosszú ideig kemény csatározás folyt a népmemzeti irány körül, de nem volt Gyulaihoz közelebb az akadémiai folyóirat (Új magyar Múzeum) másik nagy pillére, Erdélyi János sem! (Lásd Erdélyi és Gyulai eltéréseit Petőfi és Arany megítélésében, majd a kritika művészi formáját illetően, stb.)

Az irodalmi ellenzék tisztázatlan terminus, de nem jó szolgálatot tesz irodalomtörténet-írásunknak az, aki boldog-boldogtalant ide sorol azért, mert rokonszenvezik az emigrációval és ellene van a kiegyezésnek, vagy polemizál Gyulaiékkal. Csak az a mozgalom érdemli meg az irodalmi ellenzék elnevezést,

* A kiadványnak elsősorban a kapitalizmus és az imperializmus korának sajtójával foglalkozó részei vitathatók. Kritikánk ezért csak a könyvnek ezekkel a fejezeteivel foglalkozik.

Szerkesztőség.

amelyben társadalmi és művészi tekintetben a népies nemzeti irányon való legalábbis részleges túljutás igénye elméletileg és gyakorlatilag megjelenik. Ennek pedig előfeltétele bizonyos fokú polgári, antifeudális gondolkodás s ennél fogva nagyon is érthető, hogy irodalmi ellenzékéről Vajdát és Zilahyékát kivéve, nem beszélhetünk a 70-es évek derekánál korábban. Tőlük eltekintve az 50-es—60-as években az irodalmi Deák-párttal való szembenállás nem különösebben értékes vonás, igen sok esetben személyi sértődöttség, vagy a petőfieskedés maradványa: dagályosság, provincializmus, vad zseniszkedés stb. lappang alatta. Nem lehet tehát jogosultsága olyasfajta tollforgatók irodalmi ellenzékéhez való sorolásának, mint a jelentéktelen Úrváry Lajos, Csukási József, az íróilag keveset mondó Áldor Imre; nem érdemlik meg az ellenzékiség büszke címét az olyan konvencionális nemesi tudatú költők, mint Berczik Árpád, vagy Dalmady Győző. Az irodalmi ellenzék légbőlkapottsága az 50-es évek során különösen jól kitetszik abból a rövid bekezdésből, amely a Vajda János szerkesztette Nővilág-ra vonatkozik. Dezsényi a következőképpen kommentálja a lapot: »Vajdát tartották már akkor vezetőjüknek, a Kemény—Gyulai akadémizmusa és dogmatizmusa ellen lázadó fiatal ellenzéki írók.« Ezzel a tetszetős mondattal szemben a rideg tények, amelyeket Komlós Aladár Vajda monográfiájában oly nagy tömegben felsorolt (189. skk lapok) a következőket mutatják: Vajdát Erdélyi János és Szász Károly — tehát a későbbi Deák-párt oszlopai igen elismerőleg méltatják, Arany Szépirodalmi Figyelőjében kedvező bírálat jelenhet meg róla, s maga Vajda is szívesen közli lapjában Arany és Gyulai írásait, akiket 58-ban munkatársai közé soroz. Nemzeti Lant című hazafias antológiájában Aranytól közli a legtöbb költeményt s irodalmi nézetei nemigen térnek el a legdöntőbb irodalompolitikai vonatkozásokban Gyulaiétól. Így az 50-es évek második felében hozzá hasonlóan kárhoztatja a politikai költészet túltengését, s 1857-ben Arany János útját tartja helyesebbnek a Petőfiével szemben, úgyhogy Komlós szerint: »Az 50-es években az ember néha már azt hihette volna, Vajda is csatlakozni fog a Deák-párthoz, melynek vezérének nagyra becsüli és irodalmi képviselőivel szíves viszonyban van; az irodalom elvi kérdéseiről pedig úgy vélekedik, hogy Arany költészetét mutatja a helyes irányt.« (Id. m. 97. lap.)

A legfurcsább az az egészben, hogy míg az 50-es 60-as évek fiktív ellenzékéről oly sok szó esik a műben, addig a 60-as évek közepétől kezdve már Dezsényi nem akar tudni ellenzéki mozgalmakról, sőt kereken kimondja, hogy az »irodalmi ellenzék szét-

szóródott« (151. lap.), »az irodalmi folyóiratok harcos szerepe már megszűnt, a további fejlődésben egészen a Nyugat indulásáig alig van már jelentőségük (152 p.)«. Ez az ítélet nemcsak a társszerzőnek a Hét-világ szülő túlzottan is ünneplő fejezetével van ellentétben, hanem igen súlyos tárgyi tévedés. Éppen ellenkezőleg. Csak most 1870, ill. 1880 után alakult ki egy provincializmus ellen harcoló, európai műveltséget, realizmust, filozófikus jellegű líra jelszavát zászlójára író irodalmi ellenzék, amely lassankint elég számottevő sajtóbeli képviselőre jut, folyóiratai révén. E folyóiratok közül feltétlenül meg kellett volna említeni a Koszorút (Petőfi Társaság), az Új Nemzedéket (Palágyiék), Tolnai Lajos Irodalom című folyóiratát és az ugyancsak tőle szerkesztett Képes Családi Lapok-at. A felsoroltak közül csupán a Képes Családi Lapok-ról esik szó a műben, de hiányzik Tolnai itteni nagyarányú és értékes közleményeinek (Sötét világ, Kétélű bárd, Vörösmarty és Herczeg-bírálatok) megemlézése, egyáltalában Tolnai és a lap kapcsolatának (főmunkatárs a 90-es években) bárminő jelzése. Ha Tolnai ilyesformán nem nyerte el a jelentőségének megfelelő helyet, Vajda annál szebb méltatást kap, csak az a baj, hogy ebben az esetben még az Önbírálat és Polgárosodás kiegyezésbe vetett illúzióinak és Vajda más tévedéseinek taglalása hiányzik.

A nagy írók közül a kötet legferdében — szinte célzatos ferdítéssel — megrajzolt alakja Jókai. Hogy ennek az eljárásnak mi van a háttérében, az az irodalomtörténeti és kiadói szektarianizmus-e, amely általánosságban mutatkozott meg Jókai munkásságával kapcsolatban az elmúlt évek során, vagy egyéb ok, azt nem tudhatjuk; annyi azonban bizonyos, hogy a 250—252. lapon nyújtott Jókai-pályakép nem igazi pártosságon, hanem a múlt történetietlen, adialektikus szemléletén alapul, nem mutatja a nagy író újságírói működésének ismeretét, sőt egyes részleteiben igen kétesértékű forrásokon alapul. Bár a felsoroltak elsősorban a megjelölt részletre vonatkoznak, a többi Jókai-val kapcsolatos utalásokat sem lehet teljesen felmenteni a tájékozatlanság és a »baloldaliság« vádjá alól.

Az összefoglaló Jókai portré uralkodó vonása: Jókai állítólagos köpenyegforgatásának, elvtelenségének, puhaságának, baklövésének, aulikuságának, kintünetésekkel való megvásároltságának, nemtörődöm szerkesztésmódjának vádat vádra halmozó felsorolása. Ez bizony csaknem ugyanolyan irreális kép, mint amit Jókai szokott festeni egyik-másik teljesen feketelelkű hősről. Természetesen az itt következőkben nincs módunkban az újságíró Jókai igazi arcát megmutatni, — ezt Szabényi Géza készülő kiad-

ványa fogja elvégezni — mégis rá kell mutatni a legkirívóbb tévedésekre és ferdtésekre ama tudományos tárgyazszeretet nevében, ami természetesen nem leplezheti Jókai töréseit, különösen öregkorának szomorú megalkuvását, de nem dobja sutba a történetiséget és nem feledkezik meg az erények és hibák valódi arányáról az értékelésben! Az említett összefoglalásból hiányoznak még azok a haladó vonások is, amelyeket a mű más helyein a szerzők nagyon nehezen, némi fanyalgással ismernek el: így például a 104. lapon Dezsényi Jókai »legtelkesebb napjairól« beszél 1848-ban, a 146. lapon elismeri, hogy a Hon a Pesti Napló mellett a 60-as évek legjelentősebb hírlapja volt, megdicséri jól szerkesztett közgazdasági rovatát, sőt a 167. lapon igen homályos formában (»a szerkesztőségben támadt ellentétek miatt Tisza hívei 1868. január 12-től 1869. június 29-éig külön lapot adtak ki Hazánk címmel...« arra is céloz, hogy Tisza hívei egy ideig nem tartották megbízhatónak Jókai szerkesztését. Ha a szerző jobban megvizsgálta volna ezt az esetet, okvetlenül fel kellett volna fedeznie azt, hogy téves az az állítása, mely szerint: »Jókai 1865-ben teljesen Tisza Kálmán szolgálatába állította lapját.« (166. lap.) Ellenkezőleg: Jókai 1867 és 1874 közti cikkei éppen a közöttük levő ellentéteket villantják fel; ezeken a politikai véleménykülönbségeken, s nem holmi apró-cseprő »szerkesztőségi ellentéteken« múltott, a Hazánk megalapítása, amely előtt 1868. január 8-án a »Balközép nyilatkozata« hivatalosan kijelentette, hogy a Hon többé nem tekinthető a párt irányadó organumának.

A Hazánk megszüntetése éppen azért történt, mert Tisza a delegáció kérdésében 1869 júniusában elfogadta Jókainak és a párt balszárnyának radikális álláspontját és visszahívta a balközép delegátusait. Már ennek az egyetlen eseménynek vizsgálatából is kitűnik, hogy Jókai ekkor egyáltalán nem szolgálja követője Tiszának, hanem a szélső-ballal rokonszenvező, a nép és a kispolgárság törekvéseit megértő politikus. De ezt bizonyították volna későbbi történések is. Így: 1872-ben a választások előtt Jókai egy új párt alapításáról tett célzásokat, majd megkísérelte a 48-asokkal való egyesülést. 1873-ban élesen támadta Ghiczhyt, a balközép renegátját, aki pénzügyministerséget vállalt.

Erdemes összevetni a Jókairól nyújtott jellemzést az újságíró Mikszáth rendkívül megleghangú, megértő bemutatásával. Az olvasóban óhatlanul felmerül a kérdés: Lehet ennyire kétféle mértékkel mérni? Ha Mikszáth Kálmán. Tisza Kálmánhoz tartozását nem tartjuk szigorúan megrovandó politikai ballépésnek, hanem azzal az

illúzióval magyarázzuk, amelyet »a nagy liberálisnak« vélt »generálissal« szemben táplált, sőt kijelentjük róla, hogy »sohasem árulta el a nemzeti függetlenség eszméjét« (253. lap), akkor hogyan lehet valóságos szellemi szegényfára állítani azt a Jókait, aki Mikszáthnál jóval korábban csatlakozott Tiszához, midőn a balközép még nagyobb-részt haladó volt, azt a Jókait, akinek újságírói munkássága jóval nagyobb, politikailag hatásosabb, művészileg változatosabb Mikszáthénál! Lehet-e erre azt felelni, hogy Mikszáthot egy értékes monográfia világitotta meg a közelmúltban — a Király Istváné — míg Jókai nem kapott átfogó méltatást az utóbbi időben? Véleményünk szerint ez csak csekély mértékben lehet méltóság, hisz Jókairól is rendelkezésre állott a szerzőknek egy-két újabb, igényesebb írás, nem is szólva az egyéni kutatómunka lehetőségéről! Mikszáth-tal kapcsolatban megjegyezhetjük még, hogy Nemes György egy helyen nem helytálló módon védi őt, állítván, hogy Tisza Kálmán barátságához »csak annak bukása után« jutott el. (253. lap.) Az igazság az, hogy Mikszáth Tisza miniszterelnöksége alatt 1887-ben lett országgyűlési képviselő, a pártvezér jóindulatú támogatásával.

Dezsényi Béla egyhelyt (166—67. lap) felújítja Mikszáth Jókai-életrajzának azt a megállapítását, hogy Jókai a 60-as évek vége felé »már nem is olvasta a Hont, hogy ne csináljon rossz órát magának«. Majd így folytatja: »... amikor pedig Csernátóny 1869-ben megvált a laptól, ugyanolyan gazdátlanra vált, mint a kiegyezés utáni Pesti Napló.« Ez az állítás, bár Mikszáth személyében újságírói koronatanúja van, aligha felel meg a valóságnak. Először is Jókai a kiegyezés körüli években igen sokat írt lapjaiba, a vezércikkeknek legalább a fele tőle származott, politikai népszerűsége pedig — amint ezt Gorove miniszterrel szemben kivívott választási győzelme megmutatta — tetőpontra hágott, és mi egyébbel szerezte volna ezt meg regényein kívül, mint újságaival? Az író nem törődöm szerkesztésmódjáról vannak ugyan másutt is adataink, de ezek kivétel nélkül az 1875 utáni időszakra vonatkoznak. (Lásd pl. Szabó Endre: Jókai az Üstökös szerkesztője, Pesti Napló Jókai-albuma.) Egyébként köz tudomású, hogy Jókai aránylag igen kevés szépirodalmi munkát írt 1863—68 közt s így az írói alkotás sem tarthatva vissza a publicisztikától. De cáfolja a hanyag, közönyös szerkesztőről szóló legendát azoknak az újságíróknak nagy száma, akik Jókai védőszárnyai alatt nevelkedtek (Hegedűs Sándor, Horn Ede, Törzs Kálmán, Visi Imre stb.), vagy az ő lapjában kaptak először hangot emigráns voltak ellenére (Ludwig). Az említett fiatalok bizony nem »gazdátlan« lapokba

írtak, hanem nagyon is tudták ki a gazdájuk és ragaszkodtak is hozzá, amit ez Gyulai Pál leszögezte: »A Jókaiéi hívek maradtak, utánozzák és bálmulják mesterüket, lakókat rendeznek tiszteletére, kortesei a választásokon.« (Gyulai Pál: Jókai mint hírlapíró.) Különös, hogy Dezsényi Béla mellőzte ezt a részletet, holott ugyanakkor másutt — nem épp a legmegfelelőbb helyen — jónak látta Gyulai idézett cikkére hivatkozni, mondván (104. lap), hogy Jókai forradalmi cikkei nem fakadnak mély meggyőződésből, mint Petőfi írásai, »inkább szerelmeslevelek a szabadságharchoz, az elragadtatás felkiáltásai a forradalom mézesheteiben« Gyulai Pál szerint. Erre csak azt mondhatjuk: kétségtelen, hogy Jókai nem volt plebejus forradalmár, mint Petőfi vagy Vasvári, de azért nem ártana hírlapírásunk történetének, ha lenne még néhány olyasfajta »szerelmeslevele a szabadságharchoz« és »felkiáltása«, mint a »Nem szeretem a sápadt arcokat«, a »Szegény király«, »Nőszabadság«, »A forradalom költészet«, »A világhírű Martinovics összeesküvés«, sőt akár az ellentmondásokat is tartalmazó »Congrève rakéták! Azt hisszük, hogy a »Magyar sajtó 250 éve« szerzőire más tekintetben is károsan hatott Jókaival kapcsolatban Gyulai említett cikke, amely folytonosan népszerűség-hajhászó következtetéssel vádolta Jókait, s nem gondolták meg, hogy Gyulai *jobboldaltól jövő* intrikushangú polémiáját nem lehet az irányzatot és az egyes érvek tartalmát felcserélve *baloldaltól* is fenntartani! Mellékesen még megjegyezhetjük, hogy Jókai hírlapírói és politikai pályájának tetőpontját nem a hatvanas évek elején érte el — mint Dezsényi megjegyzi, — hanem inkább 1867—72 között, mert ekkor többet, nyíltabban, nagyobb agitatív erővel írt, és beszélt. A sovinizmus elleni cikket pedig bizonyosan ő írta, s nem is egy ilyen jellegű írása van éppen 1867 után közvetlenül!

Az irodalmi ellenzék mellőzött folyóiratai után egyszerre Pallas Atheneként pattannak elénk teljes fegyverzetben a Hét és a Nyugat. Tárgyalásuk meglepően sovány, a közismert szólamoknál nem több: társadalmi forrásaikról, a nagyvárosi polgárság létrejöttéről, a 900-as évek növekvő népi elégedetlenségéről, amelynek az »irodalmi háborúság« csak kísérője, részben előfutára, nem kapunk képet. A Hét munkatársainak felsorolásából kimaradt Thury Zoltán, Bródy Sándor és Gárdonyi Géza neve, holott ők ütök meg itt is a legdemokratikusabb hangot. Egyenesen semmitmondó a Nyugat-ra szánt bevezetés. Nemes György abban látja a lap legnagyobb érdemét, hogy szakított a korábbi kincstári optimizmussal — s ez bizonyos fokig igaz is. Arról azonban kevés szava van, hogy a Nyugat ennek helyébe európai látókört, az urbanizálódás igényét,

a városi ember bonyolultabb érzésvilágát, s az ennek megfelelő modern irodalmi formákat és irányzatokat hozta be. Nem szól a Nyugaton belüli ellentétokről, az esztéták és az élethez közelebb álló írók véleménykülönbségéről, irodalmi összecsapásairól (pl. Hatvány-Osvát per), sőt Adynak a Nyugat arisztokratikus, l'art pour l'art-os szerkesztőségi szándékaival való elégedetlenségéről sem, holott mindez már néhány éve, főként egyetemi jegyzeteink révén eléggé elterjedtté vált.

A kor többi folyóiratai sem kapnak kellő mértékben ismertetést: a Budapesti Szemléről írt sovány sorok nem említik meg, hogy ennek a konzervatív közlönynek milyen tehetséges és művészi szempontból konzervatívnak éppen nem nevezhető kritikusi akadtak Riedl és Péterfy személyében, nem veszik számba a Szemle tudományos teljesítményeit a közgazdaságtan, régészet, néprajz, stb. terén. A Vasárnapi Újság-ot sem lehet csak a »langyos problémamentesség« megjelöléssel elintézni, hiszen szerkesztője, Nagy Miklós korántsem volt Gyulaiék önállóan követője, például ragaszkodott Vajdának újságja hasábjain való állandó szerepeltetéséhez, és Schöpflin Aladárban a lap igen kitűnő főmunkatársra akadt később.

Az »Írók a hírlapírásban« c. fejezet, a már említett részleteken kívül általában tartalmaz rövid összefoglalásokat nyújt, de Gárdonyiról szóló kurta részletében csak úgy hemzsegnék a hibák: Gárdonyi Géza ezek szerint Szegeden kezdte hírlapírói pályafutását a 80-as évek derekán, holott nem ott lett újságíró, hanem Győrben; 1885-ben s nem is 85-ben került Szegedre, hanem 1888-ban. Szó sem esik arról, hogy Gárdonyi újságíróskodott még Aradon is, sőt később a fővárosba is elszöködött a Magyar Hírlaphoz egészen 1897-ig. De ha ekkor szakított is a zsurnalisztasággal, mint megélhetési forrással, jövedelme kiegészítésül mindig szüksége volt rá, mint az egyebek között 1922-ben a Singer és Wolfner-rel lefolytatott póre egyik beadványából is kiténik.

A Magyar Sajtó 250 Éve irodalomtörténeti szempontból igen sok fogyatékoságot mutat, amelyeket megfelelő szakemberek bevonásával, alaposabb kutatásokkal, dialektikusabb, kevésbé merev nézetek alkalmazásával viszonylag könnyen el lehetett volna kerülni. A könyv mindennek ellenére is nyeresége irodalomtudományunknak; azaz teszi a kiadók, nyomdák sajtórendészeti törvények, rendelkezések alapos ismertetését, politikai napilapjaink új értékelését, jól megválasztott illusztrációs anyagát (Dezsényi Béláné munkája), és a helyes népszerűsítés hangját eltaláló stílusa. Javított kiadására, s az irodalomtörténet igényeinek megfelelő figyelem-

bevételére a folytatás során, éppen a vállalkozás még hasznosabbá tétele végett volna szükséges.

Nagy Miklós

(A bíráló elkészítését a következő irodalomtörténészek segítették elő egyes észrevételeikkel: Gergely Gergely, Németh G. Béla, Szébenyi Géza, Tóth László.)

VAJDA JÁNOS VÁLOGATOTT POLITIKAI ÍRÁSAI

Összeállította és a bevezetést írta Komlós Aladár. Művelt Nép, 1954. 254 l.

Ha a *Válogatott politikai írásokat* elolvassuk, lehetetlen nem gondolnunk a költő Vajda János 1893-as (?) találó önjelmezésére:

Ha majd kiáznak a hamu-özönből

Álmélkodó késő évezredek,

*Találnak ott — s majd rám ismernek
erről —*

Egy fölemelt főt s egy üres kezét...

Eddig is tudtuk, hogy ezek a szavak ezerszer igazak, de könyvünk jelentős mértékben újonnan felfedezett anyaga és Komlós Aladár bevezetőjének ismeretében még inkább hirdetnünk kell költőnk igaz, becsületos emberségét.

Komlós Aladár Vajda-válogatása fegyver mindannyiunk kezében. Elúznunk segíti a múlt fertőzött, meghamisított Vajda-irodalmának néha még vissza-visszatérő kísérteteit. Kézszelfoghatóan bizonyítja, hogy Vajda János — akár kortársa és példaképe: Petőfi, akár ügyének folytatója: Ady — sokoldalú író volt. Ezek a cikkek végérvényesen hozzájárulnak ahhoz, hogy feledésbe menjen és kipusztuljon népünk tudatából az a körmönfontan meghamisított Vajda arckép, amely csaknem kizárólag a Gina-versekből, a váli erdő rajzát és a Mont Blanc-szimbólumot létrehozó költői impressziókból tevődött össze. Ez a kötet meggyőzően példázza a nemesi, majd a felemásan polgárosodó Magyarországot állhatatosan ostromozó Vajdát s az eddig letagadni próbált poéta-publicistát, aki ha fenntartásokkal, botladozásokkal és tévedésekkel is, de meg akarta érteni 1871 Párizsát és a 80-as évek lassan erőre kapó magyar munkásmozgalmát.

Éppen ezért a Komlós-válogatta kötet a szó legigazabb értelmében hézagpótló munka. Azt a Vajda portrét segíti megfesteni, amelyről már az eddig ismert anyag alapján is tudták irodalomtörténészeink, hogy léteznie kell, de amelyet nem utolsó sorban a most közzétett (és még kiadásra váró) cikkek és egyéb megnyilatkozások felhasználásával csak jelenleg van hivatva elkészíteni irodalomtudományunk. Előjáróban ebben látjuk a könyv egyik érdemét.

Mindezen túl a kiadvány főértéke Komlós Aladár bevezető tanulmánya. Komlós példás rendet teremtett a Vajda-publicisztika gyakran megtévesztő dzsungelében. Alapos történelmi elemzéssel megtalálta azokat az egyedül célravezető alapelveket, amelyek nemcsak Vajda János, de a korszak más író embereinek értékeléséhez is elengedhetetlenül szükségesek (5., 6. lap.) Ezeket az alapelveket elmélyülően továbbfejlesztve állapította meg Komlós Aladár Vajda politikai működésének belső korszakhatárait (*Vajda a jorradalom alatt, Vajda a polgárosodásért (1861—63), A kiegyezés ellen, Vajda János és a munkásmozgalom.*) Különösen kiemelkedő, újat adó a *Vajda a polgárosodásért* és *A kiegyezés ellen* c. alfejezet. E részekben Komlós megtalálta a nyitját annak a sokszor félrevezető és mindeddig »megoldhatatlannak« látszó »következetlenségnek«, amellyel Vajda hol kiegyezés-párti, hol az önálló Magyarország híve, hol pedig a nemzetiégi börtönállam-má fejlődött dualista Ausztria-Magyarország mellett tör lándzsát. Meggyőzően bizonyítja, hogy ezeknek az ingadozásoknak a jobbra-törő vajdajánosi szándék az indító oka. Az a becsületos, őszinte törekvés, amely a hazája és népe sorsán aggódó félelemmel csüngő Vajda Jánost még akkor is jellemezte, ha szándéka ellenére rosszat cselekedett. Ezek a fejezetek nagyfontosságúak a XIX. századi irodalomkutatás számára. Tényekkel bizonyítják, hogy mennyire igaz az a sok irodalomtörténeti munkában sajnos közhellyé vált jelentős elvi megállapítás, hogy a dualizmus Ausztria-Magyarországában, a történelmi vácuum idején nem volt könnyű tisztán látni a bonyolultan elkülönülő erőcsoportok között.

Ezen a korszak egészére vonatkozó általános megállapításon túl — külön ki kell emelnünk a *Vajda a polgárosodásért* c. fejezetet. Komlós Aladárnak e szakaszra vonatkozó fejtegetései fontos adaleket nyújtanak a múlt század második felének irodalmi periodizációjához. Meggyőzővé teszik azt a sokszor megvitatott tézist, mely szerint 1861 — fontos és eddig nem

kellően értékelt határ irodalmunk történetében.

Végső soron Komlós Aladár értékes bevezetőjében Vajda politikai (publicisztikai) tevékenységének alkorszakolásával és Vajda periódikus ingadozásainak, tévedéseinek elemzésével, egyfelől magának a kor politikai történetének, másfelől a korszak többi írójának és költőjének a vizsgálatához igen jelentős fogódzót adott.

Mégis e fogódzóval csinján kell bánnia az olvasónak. Számolnia kell azzal, hogy Komlós Aladár Vajda Jánost kora fontos irodalmi szereplőjével és jelenségeivel, nem kielégítő kapcsolatban ábrázolja. De számolnia kell azzal is, hogy a szerző a *politikus-publicista* Vajdát meglehetősen önmagában vizsgálja s alig ejt szót arról, hogy Vajda *elsősorban* — poéta volt. Félreértés ne essék: nem azt akarjuk mondani, hogy a bevezető tanulmány keretei között Vajda korának szintézisét, vagy akárcsak egy kis Vajda-életrajzot akarnánk olvasni. Távolról sem. De azt hiányoljuk, hogy Komlós Aladár, a korszak kiváló ismerője, az adott fontosabb pontokon nem utalt (illetve nem utalt részletesebben) a kiegyezéskori és a 67-et követő hegemonia- (és egyéb) vitákra. Mind a tanulmánynak, mind az olvasók ismereteinek csak hasznára vált volna, ha Komlós Aladár röviden *kitér* arra, hogy mi volt e kérdésekben más jelentősebb író- és költő-kortársak véleménye. Utalni lehetett volna pl. az 1881—82-ben lezajlott és az egész magyar ellenzéki sajtót foglalkoztató Pragmatika Sanctio-vitákra. Tanulmányos lett volna többek között ezen a ponton is összehasonlítani és kimutatni Vajda János és a Gyulai-féle blokk elvi ellentétességét, különbségét. Egy-két ilyen kitérével még átfogóbbá — de főleg korba-ágyazottá lehetett volna tenni a publicista Vajda portréját annak ellenére, hogy Vajda közvetlenül kevésbé volt érintve ezekben a vitákban, mivel a teljes függetlenedési programot nem jobbról támadta (mint Gyulaiék), hanem baloldali szándékkal és csak *látszólag* jobbról (20. l.).

Nemkülönböztetve hiányolnunk lehet ezeket a *kitekintéseket* az 1871-es, de *általában* a munkásmozgalmi kérdésekkel foglalkozó Vajda bemutatásakor is. E kérdések esetleges felvetése azért is fontos lett volna, mivel a könyv elsősorban (ha nem is kizárólagosan) kulturális forradalmunk eredményein igyennyessé nőtt, új olvasóközönségünk számára készült. De e látszólag prakticista szemponton túl is szükség lett volna alkalmasint ki-kitekinteni Vajda ebben a vonatkozásban eléggé önmagában történt vizsgálatából. Ez egyúttal költőnk jogos érdemeit is növelte

volna. Elég itt arra utalnunk, hogy a párizsi kommun megítélésében és a hazai szocialista mozgalom értékelésében Vajda, sajnos, mennyire egyedül áll a baloldalon még olyan nagyságokkal szemben is, mint Jókai — vagy ebben a kérdésben óvatosan hallgató öreg Arany, hogy csak azokat említsük, akik látszólag vagy valójában is »semlegesek« maradtak.

Ennél azonban nagyobb baj az (hangsúlyozzuk: nem kívánunk Vajda monográfiát!), hogy Komlós Aladár bevezetőjében elsikkad az a tény, hogy Vajda költő és *elsősorban* költő volt. Komlós ugyan megjegyzi, hogy »Ezúttal elsősorban cikkei alapján kíséreljük meg politikai gondolkozása tanulmányozását, egyrészt mert kevésbé ismeretesek verseinél, másrészt mert sokkal teljesebben tárják fel azt, mint költészetek« (4. l.). De ez nem ad alapot arra, hogy a költő Vajda Jánost mellőzzük! Hiszen egy pár lappal hátrább, maga Komlós Aladár idézi Vértessy Arnoldot: »Amilyen a költészet, olyan volt Vajda politikája is, szenvedélyes, lázas, tűzokádó« (23. l.).

Vértessy eme alapvető megállapítására jobban ügyelni kellett volna. Az olvasó joggal hiányolja és nyugodtan számon kérheti a bevezetőtől a publicista és a poéta Vajda kapcsolatainak egy előszó keretén belül lehetséges megemlégtetését. Erre a megállapításra nem más vezeti az olvasót, mint maga a tanulmány. Hiszen az a 7. oldalon a *Jubiláé* révén párhuzamot von az adott időnek költő és publicista V. J.-a között. Ugyancsak hasonló utalások találhatók a 10. és a 12. oldalon is. De ezek távolról sem elegendők. Ilyen analógiákat még többször kellett volna bemutatni Komlós Aladárnak. Persze ennek a megvalósítása sem lett volna kielégítő. Megfelelő módon foglalkozni kellett volna az ilyen analógia-utalásokon túl a költő Vajda és a Vajda-publicisztika »kapcsolataival« és alkalmasint ellentétességével is. Nemkülönböztetve megérdemelt volna egy alfejezetet a sajátos vajdajánosi zsurnalisztikus stílus is. Meg kellett volna erről emlékezni, hiszen akár a *Politikai Ujdonságok Szemle*-cikkeiben, akár a *Korunk tükré* vagy a *Harc a kenyérért* soriba léptenyomon ott bujkál az a huszadik-századiasan modern, szenvedélyes hang, amelyet majd csak Ady Endre fóg tökéletesen megvalósítani publicisztikai gyakorlatában. Nem ártott volna erre felhívni az olvasó figyelmét. Ezzel is nőtt volna Vajda nagysága és annak a tételnek az igazsága, hogy Vajda János a szó legtágabb értelmében összekötő kapocs a XIX. és a XX. század két halhatatlan költő-zsenije: Petőfi és Ady Endre között.

* * *

Mégis, ha hiányoljuk is az említett részeket és vonatkozásokat az előszóból (különösen a költő Vajda János többszöri analógiás megemlégtését), akkor is őszinte, nagy örömmel forgatjuk a Komlós Aladár válogatta új Vajda-kötetet. Vajda *Válogatott politikai írásaival* egy nagyigényű és igen hasznos

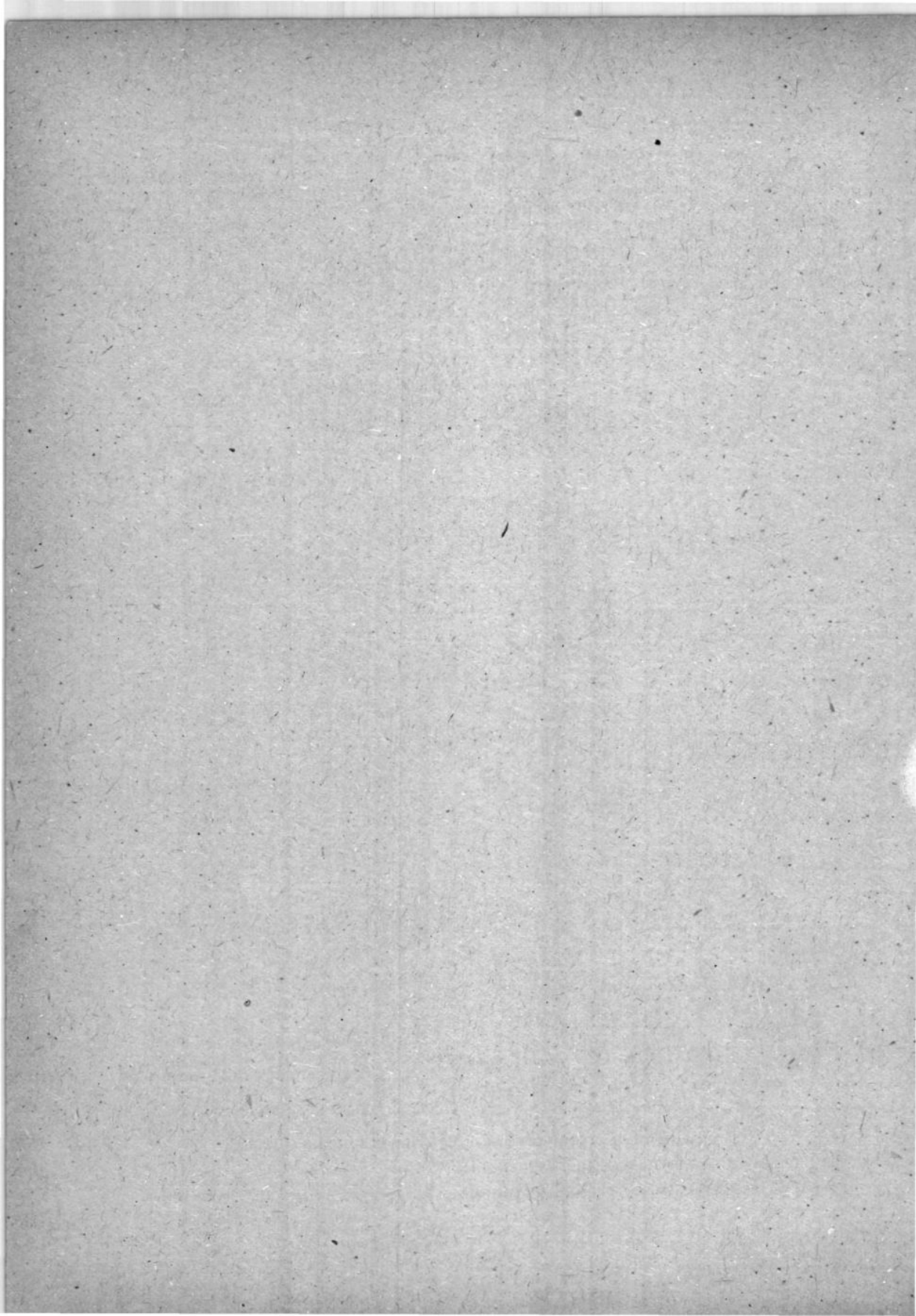
könyv vált olvasóközönségünk és irodalomtudományunk közkincsévé. Biztos, hogy Komlós Aladár egy teljesen új Vajda János-portrét körvonalazó bevezetése és válogatása meg fogja találni az utat a magyar olvasóközönség szívéhez.

Somogyi Sándor

A kiadásért felelős: Mestyán János — Műszaki felelős: Tóth Ferenc

A kézirat érkezett 1954. VI. 24 — Terjedelme 9 (A/5) ív. — Példányszám: 500.

31761/54 — Akadémiai nyomda, Budapest, V., Gerlóczy-u. 2. — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc.

Árs: 12,— Ft

Előfűtetés egy évre: 40,— Ft

A szerkesztőségnek beküldött és a következő számokban megjelenő írások:

I. Régi magyar irodalom

- Kardos Tibor: Balassi Bálint.
Eckhardt Sándor: »A füves kertecske«.
Németh Gyula: Balassi törökből fordított versének magyarázatához.
Györfi János: Igazítások Balassi szövegeihez.
Esze Tamás: Kuruc vitézek halotti búcsúzóí.
Korompay Bertalan: Adalékok és jegyzetek a Toldi-mondáéhoz.
Benda Kálmán: Alvinczy Péter történeti feljegyzései.
Kianiczay Tibor: Kronológiai megjegyzések Balassi Bálint verseihez.
Bóta László: A Balassi-versek kronológiájához.
Perényi József: A László-legenda Oroszországban.
Vargha Imre: »Százeczké Miscellánia«.
Csáji Pál: Irodalmi emlékek az 1753-i parasztfelkelésről.
Busa Margit: Ismeretlen színjáték a XVII. sz. végéről.
Iványi Béla: Balassi ismeretlen életrajzi adatai.
Angyal Endre: A Vataj-énekeskönyv.
Perjés Géza: Adalékok az ál-kuruc balladák vitájához.
Csapodi Csaba: Balassi Bálint ismeretlen verse?
Zoványi Jenő: Horváth János »A reformáció jegyében« c. könyve egyháztörténeti tekintetben.
Köpeczi Béla: Bethlen Miklós francia emlékiratai.
Eckhardt Sándor: Báthory István zsoldárfordításai.
Zolnai Béla: Rákóczi Ferenc bécsiújhelyi olvasmányai.
Türöczki-Trostler József: Szcenci Molnár Albert »Grammatikája«.

II. Felvilágosodás és reformkor.

- Révész Imre: A függetlenségi nyilatkozat viszonyosságai.
Juhász Géza: Csokonai Árpádiása.
Dénes Szilárd: Hozzászólás a Ványai Juhbehajtáshoz.
Beke Albert: Földi és Csokonai verselmélete.
Busa Margit: Adalékok Gvadányi műveinek bibliográfiájához.
Hegedűs Géza: Vörösmarty »Salamon király«.

- Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar írókatona.
Kókay György: A bécsi Magyar Hírmondó történetéhez.
Dévényiné Somoshegyi Anna: Jósika II. Rákóczi Ference.
Horváth István: »A rettentő tanulság«.
Vargha Balázs: Berzsenyi Dániel.
Terbe Lajos: Mátyási József.
Segesváry Viktor: Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz.
— Horváth Adám két levele Ráday Gedeonhoz.
Scheiber Sándor: Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz.
Gulyás József: A Horia Kłoska parasztfelkelés verses históriája.

III. A XIX. sz. második fele és XX. sz.

- Bisztray Gyula: Babits fogarasi éve.
Jenel Ferenc: Ady- és Juhász-versek a Győri Hirlapban.
Sziklay László: Gáspár Imre.
Komlós Aladár: Puskin Magyarországon.
Dezsényi Béla: Kossuth publicisztikája 1849 után.
Kovács Endre: Puskin és a magyarság.
Lódi Gabriella: Gelléri Andor Endre.
Gergely Gergely: Tolnai Lajos irodalmi nézetei.
Dénes Szilárd: Emlékezés Möricz Zsigmondról.
Bikácsi László: Mikor írta Arany János a »Reményi-hez« c. verset?
V. Nyilasy Vilma: Jókai és Petőfi.
Németh G. Béla: Szarvas Gábor és a Nyelvőr.
Török Endre: Csehov.
Kozocsa Sándor: Möricz Zsigmond ismeretlen gyermekverse.
Szunyoghgy Farkas: Möricz Zsigmond segéd-tanársága Kísújszálláson.
Barla-Szabó Jenő: Möricz Zsigmond diákkori szerelmel.
Scheiber Sándor: A fülemüle.
Dömökös Sámuel: Román irodalmi kapcsolataink.
Dégh Linda: Hozzászólás az irodalmi néplétség kérdéshez.
Forgács László: Jókai és az orosz irodalom.
Zolnai Béla: Kosztolányi levele az Ady-vitáról.

TARTALOM

<i>Horváth János</i> : A »Szendrői hegedős-ének« versalakjáról	269
<i>Pais Dezső</i> : Vegyes megjegyzések a »Szendrői hegedős-ének«-hez.....	277
<i>Koltay-Kastner Jenő</i> : Tótfalusi Kis Miklós coccejánizmusa	284

Kisebb közlemények

<i>Gyergyai Albert</i> : Batsányi és Condorcet.....	297
<i>Pírnat Antal</i> : Dávid Ferenc: »Könyvecske az igaz keresztényi keresztségről« és annak német eredetije	299

Vita

<i>Gellért Oszkár</i> : Válasz az »Adattár«-nak	309
<i>Keresztury Dezső</i> : Magyar Irodalomtörténeti kiállításainkról.....	311

Adattár

<i>Iványi Béla</i> : Tinódi-idézet egy XVII. sz.-i levélből	318
<i>V. Windisch Éva</i> : Feljelentés Zrínyi Miklós ellen (1654)	319
<i>Csapodi Csaba</i> : Zrínyi Miklós végrendelete	322
<i>Stoll Béla</i> : Felvinczi György versei	334
<i>Kiss Sándor</i> : Fazekas Mihály levele Kerekes Ferenchez	337
<i>Komlós Aladár</i> : Vajda János elfeledett versei	338
<i>Sándor Anna</i> : Kaffka Margit leveleiből	347

Szemle

<i>Bán Imre</i> : Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós	353
<i>Bruckner János</i> : Bónis György: Hajnóczy József	360
<i>Nagy Miklós</i> : Dezsényi Béla—Nemes György: A magyar sajtó 250 éve.....	365
<i>Somogyi Sándor</i> : Vajda János válogatott politikai írásai.....	369